

T.C
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
DİN HİZMETLERİNDE İLETİŞİM VE TEBLİĞ ANABİLİM
DALI
DİN HİZMETLERİNDE İLETİŞİM VE TEBLİĞ BİLİM DALI

POST-MODERN DÖNEMDE GENÇLERDE DİN
DİLİNİN DEİSTİK EĞİLİMLERE ETKİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Yasemin ÇELEBİ DİLLİ

İstanbul

Nisan, 2023

T.C
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
DİN HİZMETLERİNDE İLETİŞİM VE TEBLİĞ ANABİLİM
DALI
DİN HİZMETLERİNDE İLETİŞİM VE TEBLİĞ BİLİM DALI

POST-MODERN DÖNEMDE GENÇLERDE DİN DİLİNİN
DEİSTİK EĞİLİMLERE ETKİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Yasemin ÇELEBİ DİLLİ

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Özcan HİDİR

İstanbul

Nisan, 2023

TEZ ONAY SAYFASI

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından Din Hizmetlerinde İletişim ve Tebliğ Anabilim Dalı, Din Hizmetlerinde İletişim ve Tebliğ Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Prof. Dr. Özcan HIDİR

Üye: Prof. Dr. Kadir CANATAN

Üye: Prof. Dr. Süleyman DOĞAN

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Doç. Dr. Erhan İÇENER

Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek lisans tezi olarak hazırladığım “**Post-Modern Dönemde Gençlerde Din Dilinin Deistik Eğilimlere Etkisi**” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

Yasemin ÇELEBİ DİLLİ

İstanbul, 2023

ÖN SÖZ

Bu araştırmanın gerçekleşmesi sırasında her zaman manevî desteğini hissettiren aileme, her koşulda yanımda olan ve destekleyen eşime, tecrübelerinden istifade ettiğim, beni yönlendirme ve tavsiyeleriyle destekleyen danışman hocam Prof. Dr. Özcan HIDİR'a, tezimi makaleye çevirmem konusunda zamanından feragat edip psikolojik destek sağlayan kıymetli hocam Mustafa ÖZTÜRK'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Yasemin ÇELEBİ DİLLİ

İstanbul- 2023

ÖZET

POST-MODERN DÖNEMDE GENÇLERDE DİN DİLİNİN DEİSTİK EĞİLİMLERE ETKİSİ

Yasemin ÇELEBİ DİLLİ

Yüksek Lisans, Din Hizmetlerinde İletişim ve Tebliğ

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Özcan HIDİR

Nisan, 2023 – 104 sayfa

Post-modern dönemde deizme yönelimin hızla arttığına dair iddialar, araştırmacıları konuyla ilgili alan araştırmaları yapmaya sevk etmektedir. Genellikle ortaöğretim öğrencilerinin deizm algılarının incelendiği çalışmaların yanı sıra çeşitli haber kaynaklarında da deizmin Türkiye’de gençler arasında hızla yayıldığına yönelik açıklamalar bulunmaktadır. Mevcut çalışmaların sonuçları incelendiğinde, deizmin varlığının iddia olmaktan öte, bir gerçeklik olarak güncel problemler arasında yer almasının gerekli olduğu söylenebilir. Bu bağlamda çalışmada, deizme yönelimde, dindarlar tarafından kullanılan din dili kaynaklı içsel faktörlerin tespitinde dayanaklık teşkil eden araştırma tablolarına ve bulgulara yer verilmiştir. Deizm- din dili ilişkisinin ölçülmeye çalışıldığı ankette, ergenliğin başlarına ve sonlarına tekabül eden 15-21 yaş arası hedef kitle seçilmiş, anket çalışması online olarak gerçekleştirilmiştir. Çalışmaya katılan gençlerin, din dili, dindarların medyayı ve dili kullanımı, TV programlarında yer alan din tartışmaları, Türkiye’de dinin kurumsallaşması, din-bilim ilişkisi, akıl-vahiy ilişkisi ile ilgili yöneltilecek önermelere verdikleri cevaplar deizme eğilim bağlamında değerlendirilmeye gayret edilmiştir.

Bu eğilimin önüne geçebilmek için, öncelikle etkili faktörleri tespit etmek gerekir. Bu faktörlerin başında, kullanılan din dili gelmektedir. Din dili, salt vahyin dili veya teologların, din adamlarının, ilahiyatçıların kullandıkları dil olarak algılanmaktadır. Halbuki din dili, günlük hayatın içinde, zaman veya mekanla sınırlı olmayan bir dil alanıdır. 17. yüzyıldan itibaren dil alanında birçok çalışma yapılmış ve birtakım paradigmlar ileri sürülmüştür. Ülkemizde mevcut din dili çalışmalarının kapsamlarını incelediğimizde, çalışmaların tespit edebildiğimiz kadarıyla, Kur’an-ı Kerim’in üslubunun incelenmesi, ulemânın kullandığı dilin özellikleri veya bir kelam problemi olarak “Tanrı” kavramı üzerine olduğunu gözlemlemekteyiz. Bu bağlamda

Çalışmamızda, din dili kavramı ile kastımızın ne olduğuna, literatürde bulunan çalışmalardan da hareketle deizmin artışıyla ilgili önemli gördüğümüz, din dili kaynaklı olduğunu gözlemlediğimiz içsel faktörlerin tespitine, 15-21 yaş arası lise ve üniversite gençlerinin katılımıyla gerçekleştirilen bir saha çalışmasına yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Deizm, din dili, faktör, 15-21 yaş

ABSTRACT

THE EFFECT OF RELIGIOUS LANGUAGE ON DEISTIC TENDENCIES IN THE POST-MODERN ERA

Yasemin ÇELEBİ DİLLİ

Master, Din Hizmetlerinde İletişim ve Tebliğ

Thesis Advisor: Prof. Dr. Özcan HIDİR

April, 2023- 104 pages

Claims that the tendency towards deism has increased rapidly in the post-modern period prompts researchers to conduct field studies on the subject. In addition to studies examining the perceptions of deism among secondary school students, there are also statements in various news sources that deism is spreading rapidly among young people in Turkey. When the results of the existing studies are examined, it can be said that the existence of deism should be among the current problems as a reality rather than a claim. In this context, the study includes research tables and findings that form the basis for the determination of internal factors originating from the language of religion used by religious people in the tendency to deism. In the survey, in which the relationship between deism and religion language was tried to be measured, the target audience between the ages of 15-21, corresponding to the beginning and end of adolescence, was selected, and the survey was conducted online. The answers of the young people participating in the study to the propositions about the language of religion, the use of the media and language of the religious, the discussions on religion in TV programs, the institutionalization of religion in Turkey, the relationship between religion and science, and the relationship between reason and revelation, were tried to be evaluated in the context of tendency to deism.

In order to prevent this tendency, it is necessary to identify the effective factors first. At the beginning of these factors is the language of religion used. The language of religion is perceived as the language of pure revelation or the language used by theologians, clergy, and theologians. However, the language of religion is a language field that is not limited to time or space in daily life. Since the 17th century, many

studies have been carried out in the field of language and some paradigms have been put forward. When we examine the scope of the current religious language studies in our country, we observe that the studies are on the examination of the style of the Qur'an, the features of the language used by the scholars, or the concept of "God" as a problem of theology, as far as we can determine. In this context of our study, what we mean by the concept of religious language, the determination of the internal factors that we see as important about the increase of deism based on the studies in the literature and that we observe to be originated from the language of religion, a field study was carried out with the participation of high school and university youth between the ages of 15-21.

Keywords: Deism, language of religion, factor, age 15-21

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	i
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ.....	ii
ÖN SÖZ.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
TABLolar LİSTESİ.....	x

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ	1
1.1 Tezin Konusu	1
1.2 Tez Konusunun Amacı.....	1
1.3 Tez Konusunun Önemi ve Özgün Değeri	1
1.4 Tezin Kapsam ve İçeriği	2
1.5 Tezin Araştırma Yöntemi.....	2
1.6 Literatür Taraması.....	3

İKİNCİ BÖLÜM

DEİZM	6
2.1 Tanımı	6
2.2 İlkeleri	7
2.2.1 Akılcılık	8
2.2.2 Yaratan ve Sadece İzleyen Aşkın Bir Tanrı	8
2.2.3 Doğa Kanunları.....	8
2.2.4 İlâhi Müdahale ve Mucizeyi İnkâr.....	8
2.2.5 Geleneğe Tepki.....	8
2.2.6 Deizmin Nübüvvet Algısı.....	9
2.3 Bağlantılı Akımlar.....	15
2.3.1 Deizm – Rasyonalizm İlişkisi.....	15
2.3.2 Deizm- Hümanizm İlişkisi.....	16

2.3.3 Deizm- Modernizm ve Sekülerizm İlişkisi.....	19
2.3.4 Deizm ve Globalizm- Liberalizm (Neoliberalizm) İlişkisi.....	20
2.3.5 Deizm- Narsisizm İlişkisi	22

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİN DİLİ.....	25
3.1 Dil Paradigmaları	26
3.1.1 Mantıkçı Dil Paradigmaları	28
3.1.2 Gündelik Dil Paradigması	28
3.2 Din Dili ile İlgili Çalışmalar ve Kapsamları	29
3.3 Din Dili- Deizm İlişkisi.....	30
3.3.1 Din- Bilim Tartışmaları	31
3.3.2 Akıl-Nakil Tartışmaları	31
3.3.3 Televizyondaki Dinî Tartışmalar	32
3.3.4 Modern İletişim Araçlarının Pasif Kullanımı	33
3.3.5 Hedef Kitlenin Belirlenmemesi	33
3.4 Modern Post-Modern Paradigma ve Din Dili	35
3.4.1 Değişimin, Gelişime Evrildiği İlkeler Tespit Etmek	36
3.4.2 Değişim, Reaksiyonerlik- Aksiyonerlik	37
3.4.3 Muhatabı, Text-Contexti Bilmek.....	40
3.4.4 Düalitelere Açıklık Getirmek	42
3.4.5 Akıl- İnanç İlişkisi	42
3.4.6 Din- Bilim İlişkisi.....	43
3.4.7 Dinin Tebliğ- Temsil Boyutları	44

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR.....	46
----------------------	-----------

SONUÇ.....	83
-------------------	-----------

KAYNAKÇA	86
-----------------------	-----------

EKLER.....	90
-------------------	-----------

ÖZ GEÇMİŞ.....	92
-----------------------	-----------

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 4.1: Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Demografik Bilgilerine İlişkin Frekans ve Yüzdelik Dağılımlar.....	46
Tablo 4.2: Öğrencilerin Deizm Hakkında Fikir Sahibi Olma Durumları ve Çevrelerindeki Deizmle İlgili Konuşulan Bilgilerle İlişkili İfadelere Verdikleri Yanıtların Frekans ve Yüzdelik Dağılımları.....	47
Tablo 4.3: Öğrencilerin Dini Eğitimle ve Din Dilinin Kullanımıyla İlişkili İfadelere Verdikleri Yanıtların Frekans ve Yüzdelik Dağılımları.....	49
Tablo 4.4: Öğrencilerin Din ve Dini Tartışmalarla İlişkili İfadelere Verdikleri Yanıtların Frekans ve Yüzdelik Dağılımları.....	50
Tablo 4.5: Öğrencilerin Din ve Bilimle İlişkili İfadelere Verdikleri Yanıtların Frekans ve Yüzdelik Dağılımları.....	51
Tablo 4.6: Öğrencilerin Din ve Dini Tartışmalarla İlişkili İfadelere Verdikleri Yanıtların Frekans ve Yüzdelik Dağılımları.....	52
Tablo 4.7: Öğrencilerin İnançla İlişkili İfadelere Verdikleri Yanıtların Frekans ve Yüzdelik Dağılımları.....	54
Tablo 4.8: Öğrencilerin Yaş Gruplarına Göre “Deizm Hakkında Fikir Sahibiyim” İfadesine Verdikleri Yanıtların Karşılaştırılması.....	55
Tablo 4.9: Öğrencilerin Yaş Gruplarına Göre “Çevremde Deist Olduğunu Söyleyen Arkadaşlarım Var” İfadesine Verdikleri Yanıtların Karşılaştırılması.....	56
Tablo 4.10: Öğrencilerin Yaş Gruplarına Göre “Deist Düşüncelerde Olan İnsanlara Merak Duyuyorum” İfadesine Verdikleri Yanıtların Karşılaştırılması.....	57
Tablo 4.11: Öğrencilerin Ebeveynlerinin Dindarlık Düzeylerine Göre “Deist Düşünceleri Mantıklı Buluyorum” İfadesine Verdikleri Yanıtların Karşılaştırılması.....	58

Tablo 4.12: Öğrencilerin Ebeveynlerinin Dindarlık Düzeylerine Göre “Deist Arkadaşlarımla Sohbet Ettiğimde Deizmi Temellendirebildiklerini Görüyorum” İfadesine Verdikleri Yanıtların Karşılaştırılması.....	59
Tablo 4.13: Öğrencilerin “Din Dilinin, Dindarlar Tarafından Doğru Kullanıldığına İnanıyorum” İfadesine Katılma Durumuna Göre “Türkiye’de Dinin Kurumsallaştığını Düşünüyorum” İfadesine Verdikleri Yanıtların Karşılaştırılması.....	60
Tablo 4.14: Öğrencilerin “Din Dilinin, Dindarlar Tarafından Doğru Kullanıldığına İnanıyorum” İfadesine Katılma Durumuna Göre “Din İçerikli TV Programları ve Sosyal Medya Kanallarının Genç Kitlelere Hitap Ettiğini Düşünüyorum” İfadesine Verdikleri Yanıtların Karşılaştırılması.....	61
Tablo 4.15: Öğrencilerin “Din Dilinin, Dindarlar Tarafından Doğru Kullanıldığına İnanıyorum” İfadesine Katılma Durumuna Göre “Mevcut Dini Tartışmaların Güncel (Çağa Uygun) Olduğunu Düşünüyorum” İfadesine Verdikleri Yanıtların Karşılaştırılması.....	63
Tablo 4.16: Öğrencilerin “Din Dilinin, Dindarlar Tarafından Doğru Kullanıldığına İnanıyorum” İfadesine Katılma Durumuna Göre “Medyada Yer Alan Din Tartışmalarının Bilimsel Temellere Dayanmadığını Düşünüyorum” İfadesine Verdikleri Yanıtların Karşılaştırılması.....	65
Tablo 4.17: Öğrencilerin “Din Dilinin, Dindarlar Tarafından Doğru Kullanıldığına İnanıyorum” İfadesine Katılma Durumuna Göre “TV Programlarındaki Din Tartışmalarının Gerekli ve Önemli Olduğunu Düşünüyorum” İfadesine Verdikleri Yanıtların Karşılaştırılması.....	67
Tablo 4.18: Öğrencilerin “Din Dilinin, Dindarlar Tarafından Doğru Kullanıldığına İnanıyorum” İfadesine Katılma Durumuna Göre “TV Programlarındaki Din Tartışmalarının Uzman Kişiler Tarafından Yapıldığını Düşünüyorum” İfadesine Verdikleri Yanıtların Karşılaştırılması.....	68
Tablo 4.19: Öğrencilerin “Din Dilinin, Dindarlar Tarafından Doğru Kullanıldığına İnanıyorum” İfadesine Katılma Durumuna Göre “Din Dilinin Rasyonel ve Bilimsel Kaynaklara Dayanması Gerektiğini Düşünüyorum” İfadesine Verdikleri Yanıtların Karşılaştırılması.....	70

Tablo 4.20: Öğrencilerin “Din Dilinin, Dindarlar Tarafından Doğru Kullanıldığına İnanıyorum” İfadesine Katılma Durumuna Göre “Din ve Bilimin Farklı Zeminler Üzerinde Olduğunu Düşünüyorum” İfadesine Verdikleri Yanıtların Karşılaştırılması.....	71
Tablo 4.21: Öğrencilerin “Din Dilinin, Dindarlar Tarafından Doğru Kullanıldığına İnanıyorum” İfadesine Katılma Durumuna Göre “Din ve Bilimin Birbirine Zıt Olduğunu Düşünüyorum” İfadesine Verdikleri Yanıtların Karşılaştırılması.....	73
Tablo 4.22: Öğrencilerin “Din Dilinin, Dindarlar Tarafından Doğru Kullanıldığına İnanıyorum” İfadesine Katılma Durumuna Göre “Akıl ve İnançla İlgili Zihnimde Karışıklıklar Var” İfadesine Verdikleri Yanıtların Karşılaştırılması.....	75
Tablo 4.23: Öğrencilerin “Din Dilinin, Dindarlar Tarafından Doğru Kullanıldığına İnanıyorum” İfadesine Katılma Durumuna Göre “İlim Adamlarının ve Hocaların Dini Anlamada Akla Gereken Önemi Vermediğini Düşünüyorum” İfadesine Verdikleri Yanıtların Karşılaştırılması.....	76
Tablo 4.24: Öğrencilerin “Din Dilinin, Dindarlar Tarafından Doğru Kullanıldığına İnanıyorum” İfadesine Katılma Durumuna Göre “Akılın Sorgulama Yetisinin Dindarlar Tarafından Bastırıldığını Düşünüyorum” İfadesine Verdikleri Yanıtların Karşılaştırılması.....	78
Tablo 4.25: Öğrencilerin “Din Dilinin, Dindarlar Tarafından Doğru Kullanıldığına İnanıyorum” İfadesine Katılma Durumuna Göre “Toplum Tarafından Merak Edilen Dini Konulara, Akıl Temelli Yaklaşımların Olduğunu Düşünüyorum” İfadesine Verdikleri Yanıtların Karşılaştırılması.....	79
Tablo 4.26: Öğrencilerin “Din Dilinin, Dindarlar Tarafından Doğru Kullanıldığına İnanıyorum” İfadesine Katılma Durumuna Göre “Akıl ile Vahyin Çeliştiğini Düşünüyorum” İfadesine Verdikleri Yanıtların Karşılaştırılması.....	81

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1.1 Tezin Konusu

Çalışmamız, modernleşmeyle beraber hayatımıza giren kavramlardan deizmin kavramsal anlam ve tarihsel süreci, deizmin beslendiği ideolojiler, deizm eğiliminde etkili olduğunu düşündüğümüz din dili kaynaklı faktörlerin -alan çalışmasıyla- tespiti, ulaştığımız verilerin tahlili ve din dili kaynaklı deizm yayılımının önüne geçebilecek çözümleri konu almaktadır.

1.2 Tez Konusunun Amacı

Modernite hayatımıza pek çok kavramı da beraberinde dahil etmiştir. Temel hedefi “sekülerleşme” olan modernite ve alt kavramları gerek duygu, inanç dünyamızı gerek fiziksel yaşantımızı önemli ölçüde etkilemektedir. Bu çalışmada deizmle bağlantısı bulunan akımlar da ayrı ayrı ele alınmaktadır. Deizm, modernizmin, duygu-inanç boyutuna etkilerini içermektedir. Deizmin genel tanımı, doğuşu ve seyri ele alınıp, post-modern dönemde din dili ile olan ilişkisi incelenecektir. Din dili ve deizm ilişkisini ele alacağımız bu çalışmanın birincil amacı Türkiye’de deizmin artışına dair görüş ve iddialardan hareketle, 15-21 yaş arası lise ve üniversite çağındaki gençlerin din dili kaynaklı deistik eğilimler gösterdiği hipotezimize dayanak olan anket maddelerine verilen cevapları tahlil etmek, gençlerde deistik eğilimlerin din dili ile olan ilişkisini gerek teorik gerek ampirik yöntemlerle incelemektir.

1.3 Tez Konusunun Önemi ve Özgün Değeri

Modern dünya, insanların yeme-içme, geçinme vb. gibi temel ihtiyaçlarında köklü değişiklikler oluşturmuştur. Bu değişimler fiziksel yaşantıda ve zihinsel yaşantıdaki değişimler olarak iki ayrı kabilden değerlendirilebilir. Kanaatimizce, modernizmin etkileri zihinsel dünyada başlayıp bir dışa vurumla fiziksel yaşantıda da büyük değişimler meydana getirmiştir. Deizm, modernizmin inanç dünyasına yansıması şeklinde görülebilir. Bu araştırmamız deizm tanımlarından öte, deizmi oluşturan sebepler içinde din dilini incelemesi ile tespit edebildiğimiz kadarıyla bir ilk olma

niteliği taşıması bakımından önemlidir. Post-modern dönemde deistik eğilimler ele alınmış bulunmakla beraber bu çalışmalar daha çok deizm tanımları ve deizm tarihçesini ihtiva eden eserler konumunda olmuştur. Literatür taraması kısmında bunların bir kısmı değerlendirilecektir. Çalışmamız yaygınlaşan deizm eğilimi üzerinde, temsil konumundaki dindarların eylem ve sözlerinin etkisi üzerine planlanmıştır. Çalışmamızda, gençler arasında yaygınlaşan deistik eğilimlerin önüne nasıl geçilebileceğine dair çözüm önerileri “din dilinin inşa ve ihyası” bağlamında sunulmuştur.

1.4 Tezin Kapsam ve İçeriği

Deizm ile ilgili gerek batıda gerek ülkemizde pek çok çalışma bulunmakla beraber bu çalışmalar genel olarak deizm tanımları ve deizmin tarihsel süreci ile ilgili olup, deist olduğunu iddia eden kesimlerin sorularına izahlar şeklinde olmuştur. Deizm bir akım olarak ele alınmış din dili ise teolojik ve filolojik açıdan incelenmiş olup tespitlerimiz doğrultusunda henüz deistik eğilimlerle doğrudan ilişkilendirilmiş kapsamlı bir çalışma bulunmamaktadır. Deizmin yayılmasının sebepleri genellikle Hristiyan dünyasında kilisenin tutumuyla birlikte açıklanmış ancak bu durum “din dili” başlığıyla değerlendirilmemiştir. Türkiye’de ise deizmin gençler arasında hızla yayıldığı iddiaları çoğalmasıyla beraber pek çok alan araştırması da yapılmaya başlanmıştır. Çalışmamızda Türkiye özelinde deizm ve din dili ilişkisine dair anket çalışmasının yanı sıra deizmin artışında din dili kaynaklı olduğunu düşündüğümüz faktörler detaylarıyla ele alınacaktır. Çalışmamız dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm giriş bölümü olup, ikinci bölümde deizmle ilgili ideolojiler, alt kavramlar ele alınıp, üçüncü bölümde din dilinin nelik ve niteliği, daha önce nasıl ele alındığı, din dilinin inşa ve ihyasının gereklilik sebeplerine deizm eğilimiyle ilişkilendirilerek yer verilmiş, dördüncü bölümde ise deizm eğiliminin din dili ile ilişkisini ortaya koyacak, 15-21 yaş aralığındaki öğrencilere yönelik bir anket çalışması yer almaktadır.

1.5 Tezin Araştırma Yöntemi

Tezimiz hem teorik hem ampirik yönü bulunan bir çalışmadır. Deizmin kökenleri, tanımları, gelişim seyri, din dilinin anlamı, kullanımı ve daha önce yapılmış çalışmaları incelemesiyle teorik, din dilinin gençlerde deistik eğilimler üzerindeki etkisini incelemeye gayret ettiğimiz anket çalışması ile de ampirik bir yön ihtiva

etmektedir. Öte yandan çalışmamız interdisipliner ve multidisipliner bir yöntemi de muhtevîdir.

1.6 Literatür Taraması

Deizm ile ilgili literatür incelendiğinde yapılan çalışmaların daha çok deizmin tanımı, doğuş ve gelişimiyle ilgili tarihsel süreci, temel iddia ve ilkelerini ihtiva eden eserler olduğunu söylemek mümkündür.

Çalışmamızın deizmi ele aldığımız bölümünde sıklıkla yararlandığımız, Adnan Bülent Baloğlu “Son Hurafe: Deizm”de deizm tanımlarından, yol haritasından bahsedip genel bir deizm portresi çizmektedir. Ayrıca kitabın son bölümünde geçmişten günümüze kadar yapılmış deizm eleştirilerinden bahsetmektedir. Aliye Çınar “Deizm ve Ateizm Üzerine”de deizmin psikolojisini, modern düşüncenin dinle ilgili doğurduğu zihinsel ve ahlakî problemlere değinerek açıklamaktadır. Yine deizmin tarihçesinin ele alındığı derleme kitap olan “Modern Bir Akıl Sapması Deizm”(Yücel Karakoç), modern/günümüz deizminin genel çerçevesini çizmektedir. Eser ayrıca deizme kapı aralayan Müslüman düşünürleri ve bizim de çalışmamızda ele almaya gayret ettiğimiz Müslümanların tebliğ-temsîl vazifesinin ihmâlinin deizme yönelim üzerindeki etkisine dolaylı olarak değinilmiştir.

Bu örneklerin yanı sıra deizmin iddia ve ilkelerinden hareketle deizmle bağlantılı gördüğümüz akımları incelediğimiz bölümde Şaban Ali Düzgün’ün “Rasyonalist Düşüncenin Son Dönem Kur’an Yorumuna Etkileri” isimli sempozyum bildirisi, modern düşüncenin İslâmî anlayışa etkilerinden, Kuran yorumunda meydana getirdiği problemlerden bahsetmektedir. Eliade Mircea’nın “Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu”, Gökhan Yavuz Demir “Sosyal Bir Fenomen Olarak Dilin Belirsizliği”, eserinde dilin gücünden, metaforik ve dini bir tecrübenin ifadesi olması yönüyle bahsetmektedir. Çalışmamızda deizmle ilgili olduğunu düşündüğümüz ideoloji ve akımlardan söz ettiğimiz bölümde, TDV İslam Ansiklopedisi’nde yer alan “Liberalizm” maddesi, çeviri eser olan Nauret G. Charles’in “Avrupa’da Hümanizma ve Rönesans Kültürü”, Zeki Özcan’ın “Viyana Çevresi Üzerine”, Kamile Oya Parker’in “Postmodern Bilgelik: Yeniçağ Söyleminde Kişisel Gelişim ve Ruhsal Alıştırmalar” makalesi, yine çeviri eser olan Karl Polanyi’nin “Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri”, Numan Rakipoğlu’nun “Seküler Dünya Atlası” Richard

Sennett'in "Kamusal İnsanın Çöküşü", John Tomlinson'un "Küreselleşme ve Kültür", Sadık Türker'in "Hümanizm Hakkında Şüpheli Soruşturmalar" isimli eserleri bu bağlamda literatürde ulaşılan kaynaklardır.

Çalışmamızın din dilini ele aldığımız bölümle ilgili literatür incelendiğinde ülkemizde yapılan din dili çalışmalarını aşağıdaki gibi kategorize edilebilir.

a. Dil Paradigmalarının Kutsal Metin Üzerinde İncelenmesi: 17. Yy'da Leibniz ile başlayan dil araştırmaları sonucunda ortaya konulan dil paradigmalarının Kur'an üzerinde incelendiği çalışmalar bulunmaktadır. Atakan Altınörs'ün "Anlam, Doğrulama ve Edimsellik", eseri Hasan Er'in "İdeal Din Dilinin İmkânsızlığı" isimli makalesi, Sadık Kılıç'ın "İslam'da Sembolik Dil" eseri bu minvaldedir.

b. Kur'an'ın Dil ve Üslubunun İncelenmesi: Turan Koç'un kaleme aldığı "Din Dili" ve "Dilin Ötesi" isimli eserleri bu kategoride sayılabilecek eserler arasındadır.

c. Kelam Problemi Olarak "Tanrı Hakkında Konuşmak": Ayşenur Güdekli'nin "Tanrı Hakkında Konuşmanın İmkânı" isimli eseri örnektir.

d. Din Dili ile İlgili Filolojik, Teolojik ve Felsefi Tahliller: Ömer Naci Soykan'ın "Felsefe ve Dil" isimli eseri, Tahsin Görgün'ün "Küreselleşen Dünyada Din Dilinin Yeri ve Dinî Metinleri Anlama Sorunu" isimli makalesi bu minvaldendir.

Çalışmamızın din dilinin deistik eğilimlere etkisini incelediğimiz bölümünde -tespit edebildiğimiz kadarıyla- literatürde doğrudan bu konuyu ele alan bir çalışma olmadığını söylemek mümkündür. Ancak dolaylı olarak yararlandığımız kaynakların başında Şaban Ali Düzgün'ün "Sosyal Teoloji"si gelmektedir. Düzgün, ilgili eserinde teolojinin sosyolojik yönüne, sosyoloji ile teolojinin ayrılmazlığına ve dini eğilimlerin sosyolojik temellerine yönelmek gerektiğine dikkat çekmektedir. Ayrıca yararlandığımız bir diğer eseri "Çağdaş Dünyada Din ve Dindarlar"da Düzgün, dindarların modernite karşısında ilerlemenin önündeki engel olarak gördüğü eylem ve tavırlarından bahsetmektedir. Kadir Canatan'ın "Gençlerin Modern İzmle İmtihanı" adlı eserinde deizmden "teolojinin halleri" olarak bahsetmektedir. Gençlerin içinde bulunduğu izm buhranlarından teolojik ihtiyaçlarını giderme gayretiyle sosyolojik olarak ele almaktadır. Bu alanın yalnızca teolojinin alanı olmadığını da önemle vurgulamaktadır. Özcan Hıdır'ın kaleme aldığı "Batı'da Hz. Muhammed İmajı", "Silahsız Haçlı Savaşı: Oryantalizm", "İslamofobi 2.0" isimli eserlerinde batının çizdiği Hz. Muhammed imajının İslam anlayışı üzerindeki etkileri, oryantalistlerin Hz.

Muhammed üzerinden İslâm'a vermek istedikleri zararı incelemektedir. Ayrıca yeni yayımlanan “İslamofobi 2.0”da ise din dilinin ihya edilmesinin gerekliliğine dikkat çekmektedir.

Ayrıca din dilinin dindarlar tarafından kullanımı ile deizme yönelim arasındaki ilişkiyi incelediğimiz alan araştırması bölümünde Maşallah Turan'ın “Din Dilini Yorumlama Çabaları ve Bu Bağlamda Akıl-Nakil Dengesinin Önemi” konulu makalesi akıl ve nakil dengesinin din dili üzerinde doğrudan bir etken olduğunu ortaya koyması, Ahmet Vefa Temel'in “izmlerin aklı”- “dinin aklı” ayrımını yapabilmesi açısından önemini vurgulayan “Arap Dili ve Kur'an-ı Kerîm Bağlamında Akıl Kavramının Analizi”, Kamil Güneş'in “İslâmî Düşüncenin Şekillenmesinde Nass”, yine Şaban Ali Düzgün'ün “Toplumsal Değişim ve Değişimin Şartları konulu makaleleri de din dili kaynaklı problemleri kategorize etmede yararlandığımız, literatürde yer alan kaynaklar arasındadır.

Esasında tez çalışmamız, post-modern paradigma karşısında din dilinin konumunu iyileştirme yollarını araması, din dilinin yanlış kullanımından kaynaklı olduğunu düşündüğümüz deistik eğilimde, faktörlerin tespitini incelemesi ve araştırması bakımından literatürde yer alan boşluğu doldurmaya hizmet etmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

DEİZM

2.1 Tanımı

Deizm, Latince kökenli “deus” ve Grekçe “teus” kelimesinden türemiş bir kavramdır. Kavramsal anlamı zaman içinde değişime uğramış, özellikle XVI. Yüzyıldan sonra Hristiyan dünyasında, “teist” Ortodoks Hristiyanları, “deist” ise gelenek karşıtı Hristiyanlar için kullanılmıştır.¹ Deizm, felsefi ve teolojik bir ideoloji olarak ele alındığında, Tanrı’nın evreni ve içindekileri yaratması ancak buna müdahale etmeyip, bir saat gibi işleyişine bırakması görüşünü² ifade etse de ortak bir deizm tanımı yapmak mümkün değildir. Bunun birincil sebebi, deizmin bir kutsal kitabı, Peygamber gibi, yaşayan bir öncüsü, bir inanç- akide sisteminin bulunmayıp yalnızca bir akım olmasıdır. Bir diğer etken ise deizmin doğduğu çevrelerin birbirinden fiziksel anlamda uzaklığıdır. Deizm bir akım olmasından dolayı doğduğu coğrafyanın sosyo-kültürel yapısından etkilenmiştir. Bu bağlamda tek tip bir deizmden bahsetmek de mümkün olmamaktadır. Örneğin Almanya deizmi ile Fransa deizmi veya Amerika deizmi ile İngiltere deizmi birbirinden farklı özellikler taşımaktadır. Çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde yer yer deizmin karakteristik özelliklerine değinilecektir. Burada genel geçer deizm tanımlarına ve bu tanımların ortak noktalarına değinmenin konunun anlaşılması için yeterli olduğu söylenebilir.

Deizm felsefi ve teolojik bir akımdır. Literatürde deizm tanımları incelendiğinde İngiliz filozof ve ilahiyatçı Samuel Clarke’nin (ö.1729) deizmi dört grup olarak tasnif ettiğini, “Deizm” kavramını ilk kullanan Pierre Viret’in (ö.1571) bu kavramı günümüzdeki kullanımından farklı ele aldığını, James W. Sire’nin (ö.2018)

¹ Hüsamettin Erdem, “Deizm” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994) 9/109-111.

² Süleyman Hayri Bolay, *Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü*, (Ankara: Atlas Yayıncılık, 2018), 53.

“Hristiyan Deizmi” ve “Radikal Deizm” veya “Sıcak Deizm” ve “Soğuk Deizm” şeklindeki tasnif ve tanımlamalarına ulaşılmaktadır.³ Ulaşılan bu tanım ve tasnifleri incelediğimizde, bu tanımların ortak noktasının Tanrı ile insan arasındaki ilişkinin mahiyeti üzerine olduğu görülmektedir.

Deizm tanımlarını incelediğimizde öne çıkan kavramlardan biri de “doğal din” kavramıdır. Deist olduğunu iddia eden kimseler kendilerini bizzat bu kavramla tanıtmış, doğal dinin mensupları olduğunu iddia etmişlerdir. Literatür incelendiğinde de deizm kavramı yerine pek çok yerde “doğal din” tanımına rastlanmaktadır. Özellikle Batı dünyasında ele alınmış deizm araştırmalarında deizm yerine “doğal din” ifadesinin sıklıkla kullanıldığını söylemek mümkündür.⁴

2.2 İlkeleri

Tek tip bir deizm tanımından bahsedemediğimiz gibi, bunun bir sonucu olarak genel bir deizm görüşü de öne sürülememektedir. Örneğin, deizmin doğduğu sıralarda Katolik çevrede yaşayan ve deist olduğunu iddia eden birinin, bu durumunu gizli tutmaktan başka bir seçeneği yoktur. Çünkü Katolik çevrelerde deistler doğrudan otoriteye baş kaldıran, Hristiyan kimliğini terk etmiş kimseler olarak görülmüştür. Protestan çevrelerde ise deistler Hristiyan kimliğini terk etmeyen, bu kimlikle beraber bir kimlik inşa etmeye çalışan kimseler olarak görülüp, “Hür düşünür Hristiyan” olarak kendilerini tanımlamış ve çevreleri tarafından da böyle tanımlanmışlardır. Modern akımların hızlıca baş gösterip yayıldığı Aydınlanma Çağı’nda deistler “Aklınla hareket etmede cesur ol” deyimini kendilerine slogan seçmişler, kiliseye karşı aklı öncelerken Hristiyan kimliklerinden vazgeçmediklerini de belirtmişlerdir.⁵ Bu

³ The Internet Encyclopedia of Philosophy, “English Deizm”, <http://www.iep.utm.edu/deismeng> [09.08.2022].

⁴ Peter Knauer & Der Glaube Kommt Vom Hören. *Ökumenische Fundamental Theologie*, (Almanya: Verlag Herder Freiburg,1991), 73.

⁵ Adnan Bülent Baloğlu, *Son Hurafe Deizm*, 2.bs (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2021) 90-91.

durum, aynı inanç dünyasında bulunup, yaşadıkları coğrafya bakımından deistlerin tutumlarının anlaşılması için önemli bir örnektir.

Bulundukları sosyo-kültürel yapıya bağlı olarak deistlerin öne sürdükleri görüşler birbirinden farklı olsa da deizmin bazı temel ilkelerini şu çerçevede açıklamak mümkün görünmektedir⁶:

2.2.1 Akılcılık

Evreni, yaratılışı, olup biten her şeyi yorumlama görevi aklın görevidir.

2.2.2 Yaratan ve Sadece İzleyen Aşkın Bir Tanrı

Aristo felsefesinden hareketle “İlk hareket ettiren” olan aşkın Tanrı, evreni ve diğer her şeyi yaratmış ve yorumunu insanın aklına, işleyişi ise doğa kurallarına bırakmıştır.

2.2.3 Doğa Kanunları

Tanrı, evrenin işleyişini doğa kanunlarına bırakmıştır, insan doğaya bakarak Tanrı hakkında tek araç olan akılla düşünebilir.

2.2.4 İlahi Müdahale ve Mucizeyi İnkâr

İlahi müdahale söz konusu değildir. Bu sebeple mucizeden de bahsedilemez.

2.2.5 Geleneğe Tepki

Kilisenin öğretilerini dikkate almak akıllı yok saymaktır. Akıl, Tanrı hakkında düşünmek ve konuşmak için tek araçtır.

Bu ilkeler, tonları farklı olmakla beraber, çeşitli deizm anlayışlarının ortak ilkeleridir. Protestan deist ile Katolik deist arasındaki tutum farkı da yine bu minvalde örnek verilebilir. Geleneği inkâr karşısında Protestan daha ılımlı bir tutuma sahipken, Katolik olan biri daha katıdır. Ancak deist olduğunu ileri süren insanların hemen hemen tamamında akıl ön plana çıkmış, hatta dinin yerine akıl konulmuştur. Özellikle Aydınlanma Çağı gibi hareketli bir dönemde, Reform, Rönesans ve kilisenin tutumunun eleştirilmeye başlanmasıyla beraber, akılcılık (rasyonalizm) ve insancılık (hümanizm) tartışmaları başlamıştır. Kilisenin tutumuna önemli eleştirilerden biri de

⁶ A.g.e., 86.

hümanist ilahiyatçı Desiderius Erasmus (ö.1536) tarafından yapılmıştır. Özellikle kilise eleştirisi üzerine kaleme aldığı eseri “*Deliliğe Övgü*”de, din adamları ve teologlardan, uydurma ahlâk kıssalarıyla insanlara duygu sömürüleri yapan, kendilerine inanmayanları “dinsiz” olmakla yaftalayan, böylelikle kendilerini kurnaz zanneden, dolaylı laflarla cahilliklerini örten sahtekâr kimseler olarak bahseder.⁷

2.2.6 Deizmin Nübüvvet Algısı

Nübüvvetin inkârı, sadece deizme değil, insanlık tarihine dayanmaktadır. Bu konuda en önemli delilimiz Kur’ân-ı Kerîm’dir. Nitekim, Kur’ân-ı Kerîm’de Peygamberleri öldürme (Bakara/87, Â’li İmran/183), yalanlama, inkâr etme (Â’li İmran/184, Nisa/150), vatanlarından kovma (Hud/91, Şuara/116) gibi hadiselerden bahsedilmektedir.

İslam özelinde düşündüğümüzde, Hz. Muhammed’i inkâr eden Arap toplumunun da o dönemde deistik özellikler barındırdığını gözlemlediğimizi belirtmeliyiz. Hz. Muhammed’in peygamberliğini inkâr etmekle birlikte, Allah’ın varlığına, kâinatın düzenini sağladığına inanmaktaydılar. Hz. Muhammed’in gönderildiği Arap toplumunun deistik özellikler taşımasına dair benzetmemiz, başka çalışmaların da konusu olmuştur.⁸

Nübüvveti kabul etmenin, akıllı hafife almak olarak değerlendirildiği deizme karşı Matûridi’nin (ö.944), Kuran-ı Kerim’e dayandırdığı eleştirileri bulunmaktadır. İlgili ayette peygamberleri inkâr edenlerin durumları şöyle açıklanır:

Size bir uyarıcı (peygamber) gelmemiş miydi? Evet, bize bir uyarıcı Peygamber gönderildi, ancak, biz onu yalanladık. Allah hiçbir şey göndermedi, siz büyük sapıklık içindesiniz dedik. Ama dinleseydik ve aklımızı kullanabilseydik şu kızgın ateşte olmazdık⁹

⁷ Erasmus, *Deliliğe Övgü*, çev. Yücel Sivri, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018), 77.

⁸ Osman Oral, “Nübüvvet Bağlamında Maturidi’nin Deizm Eleştirisi”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 43 (Aralık 2019): 205.

⁹ Mülk/ 9-10.

Matûridi, Ayet-i Kerime'den hareketle, nübüvveti kabul etmeyen deist, düalist akımların akıl yürütme ve delilleri araştırma konusunda problemlili olduklarından bahsetmektedir.¹⁰

Matûridi, deizmin nübüvvet algısına yönelik aklî ve naklî eleştirilerini ihtiva eden, çalışmamızın bu bölümünde ana kaynaklarımızdan biri olan eseri *Kitabu't- Tevhid*'de, eleştirilerini beş kola ayırmıştır.¹¹ Bunları maddeler halinde sıralamanın, konunun daha net anlaşılmasına ışık tutacağı kanaatindeyiz.

2.2.6.1 Yaratıcının ve Nübüvvetin Reddi

Yaratıcının varlığını hikmetsiz bulup, inkâr eden bu grup için, Matûridi, onlarla tartışabilmenin öncelikli şartının, Allah'ın varlığını ontolojik olarak kabul etmeleri olduğunu vurgulamaktadır. Bu durum deizmden çok ateizmin durumuna yönelik eleştiriler ihtiva ettiğinden, detaylı değil, özet olarak yer vermenin isabetli olacağı kanaatindeyiz.

2.2.6.2 Vahyi ve Peygamberleri İnkâr

Deizmin temel ilke ve iddialarını sıraladığımız kısımda, “akla uygunluk” ilkesinden bahsetmiştik. Deizmin genel anlamda akla uygun olanı kabul, olmayanı red olarak açıklayabileceğimiz bu ilkesinin nihâi sonucu olarak nübüvveti inkâr problemi karşımıza çıkmaktadır. Matûridi, deistlerin bu durumuna karşı, aklın mahiyeti ve sınırlılıkları konusunda yeterli bilgiyi elde edemedikleri eleştirisinde bulunmaktadır.

2.2.6.3 Aklın Üstünlüğü İddiası

Deistlere göre dinin kaynağı akıldır. Deist düşüncede, peygamberlerin rehberliğini kabul etmek, bir üst akıl kabul etmek olur ki bu durum yaratıcının, yaratmada eksikliği bulunduğunu da kabul etmek demek olur. Zira Allah insanları yüce bir akılla yaratmıştır. Herkes akıl melekesiyle doğruyu, dini bulabilecek kadar üstün yaratılmıştır. Matûridi, bu hususta, deistlerin dinin kaynağı konusundaki algılarında

¹⁰ Matûridi, *Tevlatü'l-Kuran*, çev. Bekir Topaloğlu, (İstanbul: Mizan Yayınları, 2005), 296.

¹¹ Matûridi, *Kitabu't-Tevhid*, çev. Bekir Topaloğlu ve Muhammet Aruçi, (Ankara: İSAM Yayınları, 2005), 273.

önemli problemler olduğu eleştirisinde bulunmaktadır. Dinin doğru anlaşılabilmesi için, akıl-nakil ilişkisinin de doğru anlaşılmasının gerekliliğine dikkat çekmektedir.¹²

2.2.6.4 Mucizeye Dair İddialar

Deistler, mucize olarak adlandırılan şeylerin, sihirbazların illüzyon gösterilerinden farksız olduğunu iddia etmektedirler. Daha açık bir ifadeyle, deistlere göre, peygamberler bir üst akıl değil olsa olsa sihirbazlar olarak var olabilirler. Bu noktada Matûridi'nin eleştirisine katılmakla birlikte, deistlerin akla atfettikleri konumu yalnızca nübüvvetle ilgili değil, vahyi anlamakla ilgili problemlerinin de dayanağı olarak gördüğümüzü belirtmeliyiz.

2.2.6.5 Mucizenin Kesbîliği İddiası

Deistlerin iddialarına göre, mucize, sihir ve büyü gibi eğitim ve çalışmayla elde edilebilecek bir bilgi türüdür. Bütün insanların veya en azından peygamber gönderilen toplumların olağanüstü fiiller gerçekleştirip gerçekleştiremeyeceği denenseydi, belki de aynı mucizeyi gösterebilen bireyler tespit edilebilirdi.¹³

Matûridi'nin eleştirileri çerçevesinde ele aldığımız bu bölümde bizim de tespit etmeye çalıştığımız bazı hususlar bulunmaktadır. Deist olduğunu iddia eden veya net olmamakla birlikte kendini deist düşüncelere yakın hisseden şahıslarla da uzun uzadıya tartıştığımız konuların başında nübüvvet meselesinin gelmesi, deizmin nübüvvet algısıyla ilgili daha çok çalışmanın olması gerektiği, bu şahısların nübüvvet algılarındaki probleme dayalı olarak ortaya koydukları iddialara cevap niteliğinde eserlerin yazılması, seminerlerin düzenlenmesinin gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Deistlerin nübüvvetle ilgili iddialarına yanıtı bizzat Kur'ân-ı Kerîm'in kendisinden vermenin daha isabetli olduğunu düşünmekteyiz. Kuran-ı Kerîm'de akıl melekesine sıklıkla vurgu yapılmıştır. (Bakara/13, Bakara/44, Bakara/73-76, Bakara/170-171, Bakara/242, Bakara/269, Â'li İmran/7, Â'li İmran/65, Â'li İmran/118, Â'li İmran/190, Nisa/5, Maide/58, Maide/100, Maide/103, Araf/66-67, Araf/169, En'am/32, En'am/140, En'am/151, Enfal/22, Yunus/16, , Yunus/42, Yunus/100, Hud/51, Hud/78,

¹² Matûridi, Kitabu't-Tevhid, 276.

¹³ Matûridi, Kitabu't-Tevhid, 282.

Hud/87, Yusuf/2, Ra'd/4, Yusuf/109-111, Ra'd/19, İbrahim/52, Nahl/12, Nahl/67, Enbiya/10, Enbiya/67, Hac/46, Mü'minun/80, Nur/61, Furkan/44, Şuara/28, Kasas/60, Ankebut/35, Ankebut/43, Ankebut/63, Rum/24, Rum/28, Yasin/62, Yasin/68, Saffat/47, Saffat/138, Sad/29, Sad/43, Zümer/9, Zümer/18, Zümer/21, Mü'min/54, Mü'min/67, Zuhuruf/3, Casiye/5, Hucurat/4, Vakıa/19, Hadid/17, Haşr/14, Talak/10, Mülk/10, Fecr/5).

Akıl kelimesinin Kur'an-ı Kerîm'de ve Arap Edebiyatı'nda tahlilleri üzerine yaptığımız incelemede, "akıl" kelimesinin yanı sıra, "fuad", "nühâ", "hilm", "lubb"¹⁴ kavramlarının kullanıldığını tespit etmekteyiz. Yukarıda sözünü ettiğimiz ayetlerin içinde özellikle Hac Suresi 46. Ayete özel bir yer açmayı, konunun anlaşılması açısından gerekli görmekteyiz. Ayet-i Kerîme'de, mealen,

"Yeryüzünde gezip dolaşmadılar ki, akledcek kalpleri, işitecek kulakları olsun. Gerçekte gözler değil, kalpler kör olur." (Hac/46)

buyrulmaktadır. Bu ayete özellikle değinmemizin nedeni ayette yer alan "akleden kalpler" ibaresidir.

Akıl kelimesinin, zikrettiğimiz ayetlerin büyük çoğunluğunda fiil olarak yer aldığını göz önünde bulundurarak, kalbin, aklın eylemlerinin filizlenip, yeşerdiği bir alan olduğunu söylemek mümkün görünmektedir. Ayette yer alan "akleden kalp" ibaresinden bu çıkarıma ulaşmaktayız. Ayrıca bu ibarenin yanı sıra, Kur'ân-ı Kerîm'de akıldan bahsedilen ayetlerin yine birçoğunda "temiz akıl sahipleri" ifadesinin geçtiğini de gözlemlemekteyiz. Aklın temiz olması, İslam düşünürleri ve müfessirler tarafından kalbin ve nefsin kötü duygulardan arındırılmış olması şartına bağlanmıştır. Bu örnek bizi, her şeyin ve pek tabii dinin doğru anlaşılabilmesi, Allahu Teâlâ'nın "temiz akıl sahipleri" hitabının muhatabı olabilmek için akıl ve kalp birlikteliğinin zorunlu olduğu çıkarımına sevk etmektedir.

¹⁴ Ahmet Vefa Temel, "Arap Dili ve Kur'ân-ı Kerîm Bağlamında Akıl Kavramının Analizi" *AİBÜ (Abant İzzet Baysal Üniversitesi) İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 5, S.17 (Güz,2017): 127.

Deistlerin, aklın yüceliği algılarından hareketle, nübüvvetle ilgili olumsuz iddialarına karşı sözünü ettiğimiz ayetler, kalpsiz aklın, bakıp da görmeyen, duyup da işitmeyen insandan farksız olduğunu vurgular niteliktedir. Peygamberlerin, kalpleri güzele yönlendirme, müjdeleyici olma rollerini düşündüğümüzde, akıl-kalp birlikteliğini sağlamada da en önemli rehberler oldukları sonucuna ulaşmak aşikâr görünmektedir.

Deistlerin nübüvvete dair iddialarına karşılık izah etmeye çalışacağımız bir diğer husus da insanın yaratılış özellikleri üzerinedir. Kur'ân-ı Kerîm'de aklın üstünlüğünden bahsedilen ayetlerin yanı sıra insanın zaaflarından, zayıflıklarından bahsedilen ayetler de yer almaktadır. (Ahzab/72, Haşr/21, Zümer/9, Enbiya/37, İsrâ/11, Kiyame/20-21, Rûm/36, Rûm/54, Âdiyât/ 6-8, Fecr/16-20, Nisa/28, Nisa/128) Kur'ân-ı Kerîm'in muhatap aldığı "akıl sahipleri" bu zayıflıklara karşı aklın konumunu değerlendirerek deistlerin düştüğü zihinsel buhranlardan kurtulabilir. Daha net bir ifadeyle, deist olduğunu iddia eden veya zihni bunalımları bulunan şahıs, yaratılıştan imtihan vesilesi olarak gelen bu zayıflıklar karşısında aklın işlevinin nasıl açıklanacağı, aklın, bir yeti olarak tek başına yeterli olduğunu düşünüyorsa bunu nasıl sağlayacağı üzerine düşünmeye sevk edilmelidir. Zira bize göre, akılyücelten deistlerin, din-bilim tartışmalarından ziyade, akıl-nefis ilişkisi üzerine düşündürecek hamleler ortaya konulmalıdır.¹⁵

Deistlerin nübüvvetle ilgili iddiaları konusunda izaha ihtiyaç duyduğumuz son mesele ise peygamberlerin görevlerinin tam anlamıyla idrâk edilmemiş olması, nübüvvetin deistler tarafından, akıl-üst akıl çatışması haline dönüştürülmesi üzerine olacaktır. Peygamberlerin, tebliğ, tebyin, tezkiye ve teşri olmak üzere temelde dört görevleri bulunmaktadır. Deistlerin, aklın tek başına yetkinliği iddialarını değerlendirdiğimizde görüyoruz ki bu iddiaların doğruluğu durumunda, Kur'ân-ı Kerîm'in parça parça indirildiği uzun dönemde, sahabenin, peygamberin beyanına ihtiyaç kalmaksızın her ayeti kendi zihinsel çabasıyla anlayabiliyor olması gerekirdi. Ancak gerek siyer külliyâtında gerek Kur'ân-ı Kerîm'de üst düzey Arapça ve edebiyat bilgisine sahip olan sahabilerin dahi, anlayamadıkları, Peygambere "bu nedir?" şeklinde sordukları

¹⁵ İbrahim Aslan, "İmam Matûridi'nin Deist Eleştirilere Karşı Nübüvvet Savunusu" *Kelam Araştırmaları Dergisi*, C.12, S.2 (Ağustos,2014): 48-49.

pek çok kavram mevcuttur. Ayrıca müşriklerin Kur'an'ın peygamber tarafından yazıldığı ve bir mucize olmadığı iddialarına karşı deistlerin mucize konusunda olan itirazları da bir noktada benzerlik göstermektedir. Allah Teala, bu iddialara karşı şairlerin Kur'an ayetlerinin benzerlerini yazması konusunda meydan okumuş¹⁶ ve aylarca süren uğraşa rağmen en iyi şairlerin dahi tek bir benzer cümlesini yazamaması da¹⁷ mucizenin imkanını kanıtlamıştır.

Deizmin nübüvvet algısı meselesiyle ilgili ele aldığımız bu bölümde sonuç mahiyetinde şu görüşleri paylaşmakta yarar görmekteyiz. 18. asırda başlayan İslamoloji çalışmaları, bizzat batılı devletler koluyla oluşturulmuştur. Bir diğer ifadeyle, devlet eliyle, tabiri caizse kaleyi içten fethedecek şekilde nitelikli bireyler yetiştirilmiş ve bu çalışmalar meyvesini de vermiştir.¹⁸

Oryantalist çalışmalar, İslam dünyamızda büyük bir yapı bozukluğuna sebep olmuştur. Artık Batı'nın kendi içinden bireyler yetiştirmesine gerek kalmamış, bu yapıyı bozacak bireyler İslam coğrafyasının kendi bireyleri arasından çıkmaya başlamıştır. Öyle ki bugün deist olduğunu iddia edip Cuma namazı kılan bireyler bulunmaktadır. Max Weber (ö.1920), 15-16. yüzyıllarda Hristiyanlığın yaşadığı kırılmayı açıklamak için şöyle der: “Protestanlaşmadan kapitalistleşemezsiniz, kapitalistleşmeden demokratikleşemezsiniz.” Max Weber'in ifade ettiği bu durum, İslam dünyasının yaşadığı kırılmayı da kapsar nitelikte görünmektedir. İslam dünyası da elbette bir anda değil, bu kırılma aşamalarını yaşayarak bugünkü durumuna gelmiştir. Bu kırılmayı sağlamak için İslamoloji çalışmaları iki odak üzerine gerçekleşmiş görünmektedir. Bunlardan birincisi Hadis, ikincisi ise Kur'an odaklı çalışmalardır. Bu iki odak, birbirinden bağımsız değil, birbirlerinin aşamaları olarak düşünülmelidir. Hadis odaklı çalışmalarda hedef, adeta hadisi halı altına süpürmek olmuştur. Bu aşama gerçekleşikten sonra Kur'an'ın tarihsel ayetlerini sorgulamak da daha kolay olacaktır,

¹⁶ El- İsrâ/ 88.

¹⁷ El-Kasas/ 49.

¹⁸ Özcan Hıdır, “Silahsız Haçlı Savaşı: Oryantalizm”, *EskiYeni Dergisi*, S.4 (Ankara, 2007): 59.

ki öyle de olmuştur. Zira şüphenin bulaşıcı olduğu gerçeği de bu bağlamda doğrulanmış görünmektedir.

İnsan sayısınca maslahatın varlığını göz önüne aldığımızda dini yaşarken dikkate alacağımız hususların da şahsileştiği gözlemlenebilir durumdadır. Bunun kaçınılmaz sonucu olarak ise, farklı birçok dinî anlayış karşımıza çıkmaktadır. Bu anlayış farklılıklarını ortadan kaldırmanın ve yaşanan kırılmaları onarmanın yolu olarak, dinin temel değerlerinin (sabiteler) değiştirilemezliği ilkesinin Müslümanlar tarafından anlaşılmasının gerekliliği önemli görünmektedir. Ayrıca üst seviye Arapça bilgisi olmayan kişiler tarafından yapılan Kur'an tahlillerinin, meal çalışmalarının da kırılmalara sebep olduğu fikrimizi de belirtmek isteriz. Bu düşüncemizin dayanağı, bir şeyin anlaşılmasının temel şartının içinde bulunduğu toplumsal şartların ve ifade edildiği dilin özelliklerinin iyi bilinmesi gerektiği ilkesidir. Bu konuyu dil paradigmaları bölümünde detaylıca ele alacağımız için burada bu kadar değinmenin yeterli olduğunu düşünmekteyiz.

2.3 Bağlantılı Akımlar

Deizm, Aydınlanma Çağı'nda ortaya çıkan akımlardan biridir. Bir akımı anlamak için dönemin diğer tartışmalarının da ele alınmasının gerekli olduğu kanaatinden hareketle çalışmamızın bu bölümünde hümanizm, rasyonalizm, liberalizm, narsisizm, modernizm, sekülerizm, globalizm gibi alt kavramlara değinilip, deizm ile olan bağlantılarına açıklık getirilecektir.

2.3.1 Deizm – Rasyonalizm İlişkisi

Reform ve Rönesans'la beraber insanın yeri, dinler, ilahi müdahale, doğa gibi konular hakkında tartışmalar doğmuştur. Kilisenin hâkim, otoriter tavırları da bu tartışmaların zeminini oluşturmuştur. Deizm tanımları bahsinde de söz edildiği gibi, bu akım başlangıçta Hıristiyan protestosu olarak doğmuştur. Kilisenin tek hâkim olduğu inanç dünyasında insanlar modern dönemde dinin yerini sorgulamaya başlamış ve dinin bir kurum veya kişi etrafında şekillenmesine karşı çıkmışlardır. Bu bağlamda akılcılık (rasyonalizm) ön plana çıkmış, akıl din yerine konulmak suretiyle kilisenin otoritesini yıkmak hedeflenmiştir.

Gerek teolojik gerek felsefi akımların anlaşılabilmesinin yolu, ortaya çıktıkları dönemin sosyo-kültürel ve ekonomik durumlarının incelenmesinden geçmektedir. Bu bağlamda, Rasyonalizm ve deizm arasındaki ilişkinin de doğru tahlil edilebilmesinin

birincil şartının Aydınlanma Çağı'nın, Rönesans ve Reform hareketlerinin perde arkasının incelenmesi olduğunu söylemek mümkün görünmektedir.

Her akım bir karşıtlık üzere doğar ve gelişir. Deizmin kiliseye karşıtlık üzere ortaya çıktığını hatırlatmak suretiyle, rasyonalizmin de yine otoriteye karşı bir akım olarak karşımıza çıktığını görmekteyiz. Bu doğrultuda deizm ve rasyonalizm ilişkisinin temelde ortak noktası protesto hüviyetinde olmalarıdır. Aydınlanma öncesinde kilisenin yapısını incelediğimizde, Tanrı adına konuşan din adamlarının baskıcı tavırları, kendi taleplerini, menfaatleri doğrultusunda Tanrı'nın talep ve emirleriymiş gibi insanlara dayatmaları, insanın haklarına ve aklına bir hakaret gibi görülmeye başlandığı sonucuna ulaşmaktayız. Aydınlanma öncesi dönemde din tamamen kurumsallaşmış, din adamlarının tekeline indirgenmiştir. Bu din adamlarının, Tanrı hakkında konuşmayı hatta düşünmeyi dahi yanlış telakki ettiği bir dönemde bu protesto niteliği taşıyan akımların ortaya çıktığı görülmektedir. Dinin böylesine kurumsallaşmasına karşı akımların da ortak noktalarının yine "özgürlük" adı altında "dinin bireyselleşmesi" düşüncesini telakki ediyor olması da sözü edilmesi gereken tezatlıklar arasındadır. Bu bağlamda deizm ve rasyonalizm ilişkisinin temelinde aklı ön plana çıkarma amacının yer aldığını gözlemleyebiliyoruz.¹⁹ Bu sebeple deizmin beslendiği kaynaklar arasında rasyonalizm başat rollerden birini oynamaktadır.

2.3.2 Deizm- Hümanizm İlişkisi

1500'lü yıllarda Fransa'nın din ve mezhep çatışmalarıyla, insanların birbirleriyle haksız rekabetleriyle, din adamlarının katı tutumlarıyla çalkalandığı dönemde Katolikler ve Protestanlar ülkenin durumuyla ilgili birbirlerini suçluyor, bir kısmı insanın bizzat kendi elleriyle bu kaos ortamını oluşturduğunu ve yaşananların Tanrı'nın insanı cezalandırma şekli olduğunu iddia ediyorlardı. Hümanizmin doğuşu

¹⁹ Şaban Ali Düzgün, Rasyonalist Düşüncenin Son Dönem Kur'an Yorumuna Etkileri II. Kuran Sempozyumu, Bilgi Vakfı. Ankara, 1996.

ve teşekkül sürecinin böyle bir dönemin çözüm arayışlarının sonucu olarak karşımıza çıktığını söylemek mümkündür.²⁰

Çözüm arayışı içinde olan insanlar, insanın kendi elleriyle bunlara sebep olup, Tanrı tarafından cezalandırıldıkları fikrinden hareketle “yeni tip insan” inşâ etmenin mutlak çözüm olacağı neticesine ulaşmışlardır. Hümanistlerin inşâ etmek istediği ve Aydınlanma ile birlikte başarılı olma imkanını da elde ettikleri bu insan tipini incelediğimizde, hümanizmin genel tanımı ile uyumlu, “her şeyin tek ölçüsü olan insan” tipi ile karşılaşmaktayız. Numan Rakipoğlu, eserinde bu hümanist insan tipini şöyle açıklar:

“İnsanı kendisi dışındaki yüksek bir ilkeye nispet ederek değil, fakat yine kendisine nispet ederek ve insan olmayan her şeyi kendi perspektifinden ayıklayarak ele alır.”²¹

Önemli Hümanizm temsilcilerini incelediğimizde hemen hemen hepsinin dönemin din adamları tarafından zedelendiklerini, kilise karşıtı bir tutumla eserler kaleme aldıklarını, eserlerinde farklı ütopya hayallerinden bahsettiklerini gözlemlemekteyiz. Birkaç örnekten bahsetmenin konunun daha net çizgilerle görülmesine yardımcı olacağı kanaatindeyiz. Örneğin, hayatının büyük bir kısmında işkence gören, nihayetinde ömür boyu hapse mahkûm edilen Tommaso Campanella (ö.1639) bu minvaldeki eseri “*Güneş Ülkesi*”ni kaleme almıştır. Eserde insanî olan her şey yüceltilirken, kilise adeta taşlanmıştı diyebiliriz. Yine Thomas Moore’ın “*Ütopya*”, Francis Bacon’un (ö. 1626) kaleme aldığı “*Yeni Atlantis*”, Erasmus’un (ö.1536) yazdığı “*Deliliğe Övgü*” ve burada sözünü edebileceğimiz pek çok eserde eleştirilen ortak konunun kilise yani din ve din adamları olduğunu söylemek imkânsız görünmemektedir. Hümanizmin başlangıç yıllarında eleştirilen her ne kadar din adamları olsa da Aydınlanma, Rönesans ve Reform etkisiyle birlikte hümanizm,

²⁰ Sadık Türker, “Hümanizm Hakkında Şüpheli Soruşturmalar”, *Felsefi Düşün Akademik Felsefe Dergisi*, S.9 (Ekim, 2017): 8.

²¹ Numan Rakipoğlu, *Seküler Dünya Atlası*, 2 bs. (İstanbul: Kurtuba, 2011), 106.

seküler yönünü modern- post-modern dönemde daha keskin hatlarla ortaya koyma imkanını elde etmiştir.²²

Hümanizmin öğretisinde de yine döneme başkaldırı ön plandadır. İnsanın bireyselleşmesini hedefleyen, kilisenin otoritesinden ayrılmayı ilke edinen yanıyla Hümanizm, insanı ve insânî çıkarları temele alan bir akımdır diyebiliriz. Aydınlanma Çağı'nın genel vizyonunun din-bilim ilişkisini bir temele oturtmak olduğu göz önüne alındığında ilerleyen süreçte din ile hümanizm de yoğrulmuş ve karşımıza farklı bir formla "Hümanist Teoloji" kavramıyla sunulmuştur. "Hümanist Teoloji", inançla aklı uyumlu hale getirme çabasında olduğunu söylemektedir. Bu yapılırken insan ve aklı yegâne kaynak kabul edilmiş, özgün haliyle akla aykırı olan bütün inanç unsurlarını ayıklama gayreti içinde olunmuştur.²³ Bu gayret, "Hümanist Teoloji" kavramının kasıtlı kullanıldığı düşüncelerimizi doğrular niteliktedir. Bu kavramla her ne kadar "ılımlı, yumuşak" bir tavır sergilense de amaç din ve bilimi ortak bir zeminde buluşturmak olarak bizlere aktarılsa da, bilime dolayısıyla insan aklına ters olan her dini argümanın da yok sayılması, söylem ile eylemin farklı olması hususları aslında teolojiye sadece kavramsal olarak yer verildiği gerçeğini gözler önüne sermektedir.

Hümanizmin başlangıcına indiğimizde, Yunan felsefesine dayandığını, köklerinin Sokrates'e uzadığını görmekteyiz. Sokrates ile ortaya çıkan ancak felsefi boyutta kalan Hümanizm, Rönesans ve Aydınlanma ile birlikte modern- post-modern çağda yukarıda da ifade ettiğimiz üzere teolojik bir kimlik de kazandırılma gayretiyle "Hümanist Teoloji" kavramıyla açıklanır olmuştur. Teolojik kimlik ile birlikte din bilim ilişkisine yönelik çalışmalarıyla hümanizm de deizmin beslendiği kaynaklardan biridir diyebiliriz.²⁴

²² A.g.e., 126.

²³ Charles G. Nauert, *Avrupa'da Hümanizma ve Rönesans Kültürü*, çev. Bahar Tırnakçı (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011), 16.

²⁴ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, (İstanbul: Paradigma, 2002), 514.

2.3.3 Deizm- Modernizm ve Sekülerizm İlişkisi

Modernizmin pratikte yer bulmuş ismine “dünyevileşme” demek mümkündür. Özellikle “Aydınlanma” ile birlikte seküler bir dünya düzeni kurma fikri gelişmiş ve yaygınlaşmıştır. Çalışmamızın başında deizmin, modernizmin inanç dünyasına bir tesiri olarak karşımıza çıktığını belirtmiştik. Seküler ve modern dünya düzeni gündelik hayatın her alanını kapsayacak şekilde planlamak üzere inşa edilmeliydi. Ekonomi, siyaset, din ve ismini sayabileceğimiz daha pek çok alan modernizmin konusu dahilindedir. Rönesans ve Reform hareketlerinin kilisenin baskıcı, otoriter tutumuna karşıt hareketler olarak doğduğunu da göz önünde bulundurduğumuzda bir otoriteden kurtulma çabası içinde olan insanın gündelik hayatının her alanında ulaşmayı hedeflediği ilk ve en önemli arayışının “özgürlük” olacağı aşikâr görünmektedir. İnşa edilmek istenen seküler ve modern dünyanın vaadinin de insanları özgürlüğe, dolayısıyla bireyselliğe ulaştırması anlaşılır ve mantıklı sayılabilir. Ancak sosyal bir varlık olan insanın bireyselleşmesi veya birileri tarafından bireyselleştirilmesinin aslında yine bir otorite altına girmek olarak değerlendirilmesi gerektiği kanaatindeyiz. Her bir insanın bireyselleşme çabası içine girmesi sosyolojik pek çok probleme, toplumsal kaoslara zemin hazırlamıştır. Modern-post modern dönemde yaşanan problemlerin temelinde de dünyevileşme hırslarının olduğunu söylemek mümkün görünmektedir.

Modernizm dinin bireyselleşmesini “laiklik” ile sağlamayı hedeflemiştir. Çünkü laiklik, dinî bireyselleşmenin kurumsal boyutudur.²⁵ Esasında din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması olarak izah edilegelen laiklik, post modern dönemde dünyevileşmeyi de aşarak, “vicdan” meselesi olarak telakki edilmiştir.

Fransız bir sosyolog olan Yves Lambert (ö.1999) dinî dünyevileşme-bireyselleşme ile ilgili şu dört yönelimden söz etmektedir:

- a. Bireylerin dinî değer ve görevlerini bizzat kendilerinin belirlediği bireyselleşme yönelimi

²⁵ Aliye Çınar, *Deizm ve Ateizm Üzerine*, 1 bs. (İstanbul: Köprü, 2018), 50-51.

- b. Dinin dünya işlerinin hizmetine bırakılması gerektiğini savunan dünyevileşme yönelimi
- c. Bireylerin inandıkları dini en doğru din kabul ettikleri görecelilik yönelimi
- d. Asıl önemli olanın kişisel gelişim ve tecrübe olduğu, insanın tek hakiminin kendisi olduğu fikrinin öne çıktığı pragmatist yönelim.²⁶

2.3.4 Deizm ve Globalizm- Liberalizm (Neoliberalizm) İlişkisi

Deizmin beslendiği önemli kaynaklardan biri şüphesiz liberalizm, modern yüzüyle neoliberalizmdir. Çalışmamızın bu kısmında, liberalizmin ekonomi ile ilişkili olması açısından deizm ile ne tür bir bağlantısı olduğu akıllarda soru işaretine sebebiyet vermiş olabilir. Ancak daha önceki satırlarda da ifade ettiğimiz üzere, modern-post-modern dönemde mercek altına aldığımız ideoloji, akım vs. ne olursa olsun her alanda “bireyselleşme” telkini ve bir başkaldırı hüviyeti taşıması sebebiyle siyaset, ekonomi ve din çerçeveleri dışında ele alınmasının doğru tahlil etmede önemli bir engel olduğunu söylemek gerekir. Siyaset, ekonomi ve dinin bir sehpanın ayakları gibi düşünülmesi ve özellikle tarihte kırılma sayılabilecek dönemlerde birbirinden ayrı değerlendirilmemesi gerektiği kanaatinde olduğumuzu belirtmeliyiz.

Globalleşen dünyada, her şey hırs, hız ve haz üzerine inşâ edilmiştir. Günümüzde de mevcut, toplumsal statülerin, tüketim çılgınlığının temel sebebi global dünya düzeninin mihenk taşları sayabileceğimiz bu üç unsurdur. Din adamlarının ve kendilerine inanan din mensuplarının toplumda ayrı bir statü ve güç sahibi olmalarını protesto mahiyetinde oluşan pek çok ideoloji gibi Liberalizm de “çoğulculuk”, “insan eşitliği”, “bireyselleşme” fikirleri taşıyan ve telkin eden bir ideolojidir.²⁷ Burada liberalizm ve neoliberalizmin, deizm ile ilişkisinin daha iyi anlaşılabilmesi için, globalizmden ve global dünya düzeninden biraz bahsetmeyi gerekli görmekteyiz.

²⁶ Aliye Çınar, *Deizm ve Ateizm Üzerine*, 52.

²⁷ “Liberalizm” <https://tr.wikipedia.org/wiki/Liberalizm> [02.08.2022]

Yaygın ismiyle “Küreselleşme” olarak bilinen globalizm, genel tanımıyla, dünyayı algılayış biçimlerinin, kültürler ve fikirlerin, üretilenlerin alışverişinden ortaya çıkmış olan, milletlerarası bütünleşme olarak ifade edilmektedir.²⁸

Dünyayı bir köy haline getirme ideolojisi taşıyan globalizmin en önemli destekçisinin liberalizm- neoliberalizm olduğunu vurgulamak gerektiğini belirtmeliyiz. Liberalizm, insanı salt insan olarak görme, aidiyet duygusundan soyutlama telakkileriyle “özgürlük” çağrısında bulunmaktadır.²⁹ Ulus, millet, devlet, kültür, gelenek vb. gibi insanları bağlı bulundukları unsurlardan arındırmak suretiyle, özgürlüğe, bireyselliğe ulaşabileceği vaatleri ve insanları fertler halinde yönetmenin kolaylaşacağı düşüncesi ile modern, post-modern dönemde kendine yer bulmuş neoliberalizm, globalizmin önemli bir yardımcısı olarak değerlendirilebilir.

Dinlerin anlaşılma ve aktarılma biçimleri, temel söylemleri içinde bulundukları toplumun yapı özelliklerine göre belirli oranda şekillenmektedir. Bu toplum yapısı içinde hiç şüphesiz, siyaset, ekonomi, gibi unsurlar da bulunmaktadır. Diğer bir ifadeyle, dinler, globalizm ile birlikte yayılma imkânı elde etmiş, kendi kemik yapılarından ziyade geniş toplumlara da ulaşma imkânı elde etmişlerdir. Bu yönüyle globalizmin, yapıcı etkisini gözlemliyoruz olsak da liberal düzenle yıkıcı etkisinin çok daha ön plana geçtiği de pek tabii gözlemlenebilir boyuttadır. İnsanların aidiyet hislerini yitirip yitirmese dahi büyük oranda bu duygudan uzaklaştığı, post-modern dönemde bu hissin yerini “güvensizlik” duygusu almıştır.³⁰

Modern, post-modern dönemde dinler içinde meydana çıkan radikal akımların temel sebeplerinden biri globalizmin doğurmuş olduğu güvensizlik hissidir. Çalışmamızın daha önceki bölümlerinde de ifade edildiği üzere, akımların, ideolojilerin ortak özellikleri reaksiyonerlikleri, tepkisellikleridir. Hatta bir adım daha öteye geçerek

²⁸ John Tomlinson, *Küreselleşme ve Kültür*, çev. Arzu Eker (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2004), 22.

²⁹ Şaban Ali Düzgün, *Çağdaş Dünyada Din ve Dindarlar*, 4. bs. (İstanbul: Otto Yayınları, 2021), 109.

³⁰ Şaban Ali Düzgün, *Çağdaş Dünyada Din ve Dindarlar*, 111.

temelde bütün ideojiler, bu güvensizlik hissine dayalı olarak reaksiyon göstermiştir demek imkânsız görünmemektedir. Güvensizliğin sebep olduğu tarihsel durumları incelediğimizde, Sanayi Devrimi'nin sebep olduğu güvensizliğin sosyalizmi, dünya savaşlarının sebep olduğu güvensizliğin, komünizmi³¹ doğurduğunu gözlemlemekteyiz.

Çalışma konumuz olan Deizm, bugün ilk günkü radikal kimliğe sahip olmasa bile, teşekkül sürecini göz önünde bulundurduğumuzda, İslam dünyasında da bir noktada radikal sayılabileceğini söylemek mümkündür. Genel tanımına uygun olarak, ilahi müdahaleyi kabul etmeyen yönüyle deizm, dünyevileşmeyi, bireyselleşmeyi, dünyevî olmayan, dünya işlerine katkısı bulunmamakla birlikte akla aykırı unsurları dinden çıkararak dinin dünyevileşmesinin önemli sac ayaklarından biridir. Bu yönüyle deizm, her şeyin metalaşmasının (maddeselleşmesinin) önünü açan globalizm ve buna hizmet eden neoliberalizm ile yakından ilişkilidir. Haz ve hız üzerine işleyen global dünya düzeni içinde insanların tüketim alışkanlıklarına uygun olarak din de hızlı ve hemen tüketilmeye hazır bir forma indirgenmeye çalışılmaktadır. “Fast din” anlayışıyla liberalizm, geçmiş unsurlar değil modern unsurlar içeren din savıyla sekülerizm, “akıl dini”, “doğal din” teorileriyle deizm, modern, post-modern çağda dinin konumu hakkında bize çok açık ilişkiler ortaya koymaktadır.

2.3.5 Deizm- Narsisizm İlişkisi

Modern, post-modern dönemde “insan aklı” kavramı, “Tanrı” kavramının yerine konulmuştur. Nitekim kilise otoritesinden bunalan, Tanrı hakkında konuşmanın dahi ötesinde düşünmenin bile yasaklanır hale geldiği bir toplumda insanlar, otorite baskısından kurtulduklarında en çok Tanrı hakkında düşünüp, konuşmaya başlamışlardır.

Modern dönemde “Tanrı” kavramını incelediğimizde “aklın Tanrı’sı” ve “Vahyin (Hıristiyanlık) Tanrı’sı” olmak üzere Tanrı hakkında iki ayrı sınıflandırma ile

³¹ Karl Polanyi, *Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri*, çev. Ayşe Buğra (İstanbul: Alan Yayınları, 1986), 38.

karşılaşmaktayız.³² Tez çalışmamızın daha önceki bölümlerinde de değindiğimiz gibi, Vahyin Tanrı'sının kamusal yüzü olan kilise, insan aklına önem vermeyen, zamanla “Tanrı’yı konuşmak” misyonunu, “Tanrı adına konuşma”ya dönüştüren bir kurum haline gelmiştir. Yıllarca baskı altında kalmış bir insanın, özgürlükle tanışmasında kendini tanıma ve keşfetme çabası içinde olacağı aşikâr görünmektedir. İşte modern dönemde ortaya çıkmış ve post-modern dönemde de gelişimini devam ettirmekte olan birçok ideolojinin temelinde “kendi hakkında düşünme (self-reflection)” ve “bireysel farkındalık (self-awareness)” kavramları ön plana çıkmıştır. Bu kavramlar modernitenin sunduğu ideolojilere uygun olan bir benlik inşası olarak açıklayabileceğimiz “modern benlik”i doğurmuştur.³³ Modern benlik modelinde kişiler ve istekleri ön plandadır- hatta merkez demek mümkündür-. İnsanı önceleyen Hümanist ideolojiyi açıklarken bahsettiğimiz üzere insan, Tanrı’laştırılmış, global dünya düzeninin inşâ etmek istediği insan modeli, modern benliği destekleyen narsisizm ile taçlandırılmıştır diyebiliriz.

Christopher Lash, narsisizm üzerine yazdığı önemli eseri “*The Culture Of Narsisizm*” de Amerikan toplumlara yönelik sosyolojik incelemelerde bulunur ve modern benliğin yapı taşlarını oluşturan bir narsist kültürün oluştuğundan bahseder. Yine Narsisizm üzerine çalışan New York Üniversitesi sosyal bilimler profesörü Richard Sennett de bireyselleşme ve sosyo-kültürel devinimi incelediği “*The Fall Of Public Man*” isimli eserinde modern benlikle ilgili, geçmiş yüklerinden kopan, kendi farkındalığı keşfetme vizyonuna sahip bir kimlik oluşumundan bahseder.³⁴ Sennett’e göre narsisizm, insanın hayatı tanıma, anlamlandırma ve yönlendirmede tek kriteri kendini farketme (self-awareness) ideolojisi olan bir karakter formudur. Ancak Sennett, fitrat gereği “kamusal insan” misyonu olan bireyin, diğer bir ifadeyle toplumla yaşamaya uygun -

³² Aliye Çınar, *Deizm ve Ateizm Üzerine*, 64.

³³ Kamile Oya Paker, “Postmodern Bilgelik: Yeni Çağ Söyleminde Kişisel Gelişim ve Ruhsal Alıştırmalar”, *Psikoloji Çalışmaları Dergisi* 31 (2011): 65-67.

³⁴ Richard Sennett, *Kamusal İnsanın Çöküşü*, 4.bs., çev. Serpil Durak ve Abdullah Yılmaz (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013): 60.

hatta mecbur-, kavramsal tabirle “sosyal varlık” olan bireyin bu misyonu yitireceği ve çöküşe geçeceğini de vurgulamaktadır.

Narsisizm kültürünün modern benlik kimliğinde insanlar, olup biten durum ve olgulara, “benim için bu durum ne ifade ediyor?”, “bu durumla ilgili bir hissim var mı, varsa ne?”, “bu durum beni ne kadar etkiliyor?” gibi içsel sorular sormakta ve dünyaya bakışlarını salt kendi his ve düşünceleri etrafında şekillendirmektedirler. Bu durumun elbette sadece sosyolojik düzlemde kalmadığını da vurgulamak gerekir. Şüphesiz, din de bu narsistik modern benliğin dahilinde değişime uğramıştır. Fertlerin durum ve olaylarla ilgili kendilerine yönelttikleri ve benliklerini keşif aracı sayabileceğimiz bu içsel sorular dinî olgularla ilgili de süregelenmiştir.

Deizm- hümanizm ilişkisi bölümünde de yer verdiğimiz insanı önceleme, insanı merkez konuma getirme ideolojileri bireylerin dünyayı algılama biçimlerini kendi etraflarında şekillendirerek sınırlı düşünceler alanına sevk etmiş görünmektedir. Hümanizmin insanı ve insanî olan her şeyi tek ölçü kabul etme ve insan olmayanı ötekileştirme ilkesini göz önünde bulundurduğumuzda, hümanizmin dinin dünyevileşmesi, narsisizmin ise hümanist öğretiden destekle dinin bireyselleşmesinin temel sebepleri olduğu çıkarımında bulunmak kanaatimizce zor görünmemektedir.

Deizmin temel ilkelerinden olan “dinî unsurların akıl ve doğaya uygun olması” gerektiği ilkesi deizmde “aklın Tanrı’sı”nın ön plana çıktığını bizlere gösterir niteliktedir. Narsist modern benliğin içsel soruları deistlerin dinle ilgili kendilerine yönelttikleri soruların zeminidir demek mümkündür. Nitekim deistler de “bu dinî olgu veya ritüel benim için ne ifade ediyor?”, “geleneksel metinler bugün için uygun mu, mantık çerçevesinde mi, bilime ve benim aklıma uygun mu?” gibi sorular yönelterek dinî metinleri, dinî gelenek ve birikimi ve birtakım dinî uygulamaları kendilerini merkeze alarak değerlendirmektedirler. Fransız düşünür Proudhon’un, “insan kendisini Tanrı’sından iyi hissetmeye başladıkça Tanrıtanımaz olur” sözünden hareketle, kendini sürekli merkeze koyan insanın, zamanla Tanrı’yı varlığın kaynağı olarak görme inancını da kaybetmesi kanaatimizce muhtemel görünmektedir. Bu durum bir bakıma deizmden evrilme ateizme kapı aralamaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİN DİLİ

Çalışmamızın bu bölümünde din dili ile kastedilen mananın ne olduğu, çeşitli dil paradigmalarından hareketle daha önceki çalışmalarda din dili kapsamında nelerin ele alındığı ve konunun nasıl değerlendirildiğine değinecek ve bizim çalışmamızda din dilini nasıl ele aldığımızı açıklayacağız. Deizmin yayılmasında önemli bir faktör olarak gördüğümüz din dilini detaylarıyla ele alıp, tespit ettiğimiz sorunlardan ve çözümlerden bahsedeceğiz.

Konunun hemen başında “din dili” kavramı ile kastımızın ne olduğunu belirtmenin, konunun anlaşılması için önemli olduğunu düşünmekteyiz. Kavramlar anlaşılmadan, konuların anlaşılamayacağını vurgulamalıyız. Bu düşünceden hareketle, çalışmamızda ele aldığımız bu kavramın aynı zamanda ne olmadığından da bahsetmeliyiz. Nitekim her şeyin zıttı ile kaim olması paradoksundan ötürü din dilinin anlaşılmasının da onun ne olduğu kadar ne olmadığından da bahsedilmesiyle mümkün olduğu kanaatindeyiz. Bu bağlamda “din dili” ile “dinî dil” arasında anlamsal bir fark bulunduğunu da belirtmek gerekir.

Din dili, Yahudiler için İbranice veya Müslümanlar için Arapçanın “kutsal bir dil” olduğu anlamına gelmemelidir.³⁵ Diğer bir ifadeyle Kur’an, Tevrat, İncil gibi ilâhi kitaplarda yer alan ifadeleri de salt din dili olarak değerlendirmemek gerektiğini vurgulamak gerekir. Bizim din dili ile kastettiğimiz, insanların dinî tecrübelerine ve kanaatlerine dayanan, günlük hayatın akışı içinde bir gerçeklik olarak var olan bir dildir. Burada din dilinin, insanlar tarafından nasıl anlaşıldığına değinmek istiyoruz.

Din dili denildiğinde insanlarda, teologların, ilahiyat profesörlerinin veya din adamlarının kullandığı teknik bir dil çağrışımı olduğu izlenmektedir. Halbuki din dili,

³⁵ Turan Koç, *Dilin Ötesi*, (İstanbul: İz Yayıncılık,2018), 12.

günlük dil gibi tecrübeye dayalı bir dil alanı olması sebebiyle bir hukuk dili, bilim dili gibi belirli sınırlara sahip bir dil alanı olarak görülmemelidir.³⁶

İnsanların din dili ile ilgili varsayım ve düşüncelerini soru formatı şeklinde ele alıp bu temel iki soruya sırasıyla cevap vermenin resmin daha net görünmesi açısından yardımcı olacağını düşünmekteyiz. Bu temel iki soruyu şöyle açıklayabiliriz:

a. Din dili belirli kural ve ilkeleri olan bir dil midir?

Daha önce de belirttiğimiz gibi, din dilinin teknik bir hüviyeti olmaması sebebiyle, birtakım sınırları ve ilkeleri yoktur. Örneğin bir cümlenin din dili alanına ait olması için “Tanrı” hakkında bahsetmesi şartı bulunmamaktadır. Zira Kur’an’da Allah’tan veya dinî herhangi bir unsurdan bahsedilmeyen bilimsel veya tarihsel olgulara değinen birçok ayetin bulunması da kanaatimizce bu duruma güzel bir örneklik teşkil etmektedir. Özetle ve daha net ifade edecek olursak, din dili, yalnızca din ve dinî olan unsurları ihtiva eden bir dil alanı değil, aksine günlük akışı dinî tecrübe bağlamında açıklayan bir dil alanıdır. Tecrübenin alanı kişiden kişiye değiştiği için din diline getirilecek bir sınırlamanın da anlamsız bir girişim olacağını söylemek mümkün görünmektedir.

b. Din dili bir mekân veya zamana bağlı mıdır?

Deizmin genel olarak gençlerde, özelde ülkemizin genç kesiminde yaygınlaştığı iddialarının altında yatan sorunların başında tespit edebildiğimiz kadarıyla kullanılan din dilinin yer aldığını gözlemlemekteyiz. Din dili Allah’ın anlatılması, Kur’an’ın okunması gibi dinî faaliyetler olarak düşünüldüğünde bu dil zamanla camilere, Kur’an kurslarına, medreselere, imam hatip liselerine ve ilahiyat fakültelerine indirgenmiştir. Din dilinin mahiyeti hakkındaki bu yanlış tutum, günümüzde deizm de dahil olmak üzere, farklı inanışlara yönelimin de önemli bir sebebidir.

3.1 Dil Paradigmaları

Dil ile ilgili problemlerin ortaya çıkış sürecini incelediğimizde, temelinin aslında 17. yüzyıllara dayandığını gözlemlemekteyiz. 17. yy’da teklik, kesinlik düşüncelerinin hâkim anlayış olduğunu söyleyebiliriz. Bu kesinlik arayışı özellikle bilim ve felsefe

³⁶ Turan Koç, *Dilin Ötesi*, 24.

dünyasında etki göstermiştir.³⁷ Kesinlik düşüncesinin temelinde de yine “özgürlük” kavramı yatmaktadır. Bilimsel ve felsefî anlamda elde edilebilecek kesinlik, insanları özgürleştiren ve onu doğanın, dolayısıyla dünyanın hâkim gücü kılan önemli bir araç olarak görülmüştür.³⁸

İsaac Newton’un (ö.1727) yer çekimi yasasında ortaya koymuş olduğu “matematiksel din” evrene uygulanmaya çalışılmış ve bunun nihâi sonucu olarak da evren mucizeleri olan, gizemli bir yapı olarak değil, aksine mekanik yapıya sahip bir makine olarak algılanmaya başlanmıştır. Dolayısıyla bu makinenin anlaşılması ve ona hükmedilmesinin yolu olarak da Newton’un matematiksel mantık dilinin, diğer pozitif bilimlere uygulanmasında yattığını kanaatine ulaşılmıştır.³⁹

Pozitif bilimlere uygulanan matematiksel ve kesin dilin, devamında sosyal bilimlere uygulanabilirliği tartışmaları meydana gelmiştir. Bu tartışmalar bağlamında, Alman matematikçi ve filozof aynı zamanda 17. yy’da rasyonalizm’in önemli savunucularından olan, bazı araştırmacılarla deist olduğu iddia edilen Leibniz (ö.1716), önemli bir isim olarak karşımıza çıkmaktadır. Leibniz, bizce, matematikçi olmasından da kaynaklanıyor olacak ki matematikte olduğu gibi, mutlak kesin bir dilin varlığına ve bunun bir ayırım olmaksızın bütün bilimlere uygulanmasının mümkünlüğüne inanmaktadır.⁴⁰

Bu genel giriş mahiyetindeki açıklamalarımızdan sonra, belirli ilkeler anlamında birbirinden tamamen farklı olarak geliştirilmiş iki dil paradigmasından bahsedeceğiz. Bu iki paradigma, dil üzerine yapılmış çalışmaların temelini oluşturan, diğer bir ifadeyle pek çok filozofun ve dil araştırmacılarının düşüncelerinin etrafında şekillendiği merkez nokta olarak değerlendirilebilir.

³⁷ Hasan Er, “İdeal Din Dilinin İmkansızlığı”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 28 (2019/1): 231.

³⁸ Gökhan Yavuz Demir, *Sosyal Bir Fenomen Olarak Dinin Belirsizliği*, (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2007), 72.

³⁹ A.g.e, 74.

⁴⁰ Ömer Naci Soykan, *Felsefe ve Dil*, 2. bs., (İstanbul: MTV Yayıncılık, 2006), 51.

3.1.1 Mantıkçı Dil Paradigmaları

Bölümümüzün giriş kısmında da özetle vermeye çalıştığımız mantıkçı ve genelgeçer dil anlayışının temellerini, Leibniz gibi Mantıkçı Paradigma filozofları atmıştır. 17. yy'da Leibniz ile başlayıp Frege (ö. 1925) Wittgenstein (ö. 1951) J. L Austin (ö.1960) gibi filozoflarca geliştirilen Mantıkçı Dil Paradigması ile bazı dil ilkeleri ortaya atılmıştır. Bu filozofların ortak özellikleri kesin ve matematiksel dilin diğer bilim alanlarına uygulanması yönünde görüş bildirmeleridir.

Mantıkçı Paradigma'ya göre, gündelik dil kesin bilgiye ulaşmak konusunda zayıf ve yetersizdir. Bu paradigmaya göre gündelik dil karmaşık ifade ve sözceler bütününden oluşmaktadır. Dolayısıyla, bu durum filozofun evreni çözme ve açıklama gayretine zarar vermektedir. Felsefenin gerçekleşebilmesinin önünde önemli bir engel olarak gördükleri gündelik dilin aksine kesin ve her durumda sabit kalacak, aynı zamanda felsefeyle sınırlı kalmayıp bütün bilimlere de uygulanabilecek bir mantık diline ihtiyaç olduğunu savunmaktadırlar.⁴¹

Mantıkçı Dil Paradigması 20. yy'ın ortalarına kadar dil alanında ses getirmiş, hâkim anlayış olmuştur. Ancak bahsettiğimiz Mantıkçı Paradigma filozoflarından olan Wittgenstein, ikinci dönemi olarak adlandırdığı, görüş değiştirdiği dönemde mantıkçı dilin ideal dil olmadığını açıklamış ve bu tutarsızlıklar dil araştırmaları yapan diğer araştırmacı ve filozofların da şüpheyne düşmesine ve yeni arayışlara meyletmesine zemin hazırlamış görünmektedir.⁴²

3.1.2 Gündelik Dil Paradigması

20. yy'ın ortalarına dek varlığını sürdüren Mantıkçı Dil Paradigması'nın eleştirilen yönleri ortaya çıkmış ve bu eleştiriler yankı uyandırmıştır. Bu paradigmaya karşı yapılan sistematik eleştiriler, "Gündelik Dil Paradigması" adıyla literatürde karşımıza çıkmaktadır.

⁴¹ Atakan Altınörs, *Anlam Doğrulama ve Edimsellik*, (İstanbul: Alfa Yayınları, 2001), 17.

⁴² Erkut Sezgin, *Wittgenstein'in Ardından Beden ve Zihin Hareketleri*, (İstanbul: Cem Yayınevi, 2002), 10.

Mantıkçı Paradigma filozoflarının ileri sürdüğü kognitif (bilişsel) dil felsefesinin, bizce ütöpik olduğunu belirtmekte fayda buluyoruz. Zira bu anlayışı kabul ettiğimiz taktirde, dinin sembolik ve manevî unsurlarını, anlam zenginliğini yok saymış olacağımızı vurgulamak gerekir.⁴³ Bizim bu düşüncemizi doğrular nitelikteki felsefi yaklaşım olan “Gündelik Dil Felsefesi”, Mantıkçı Paradigma’ya karşı bir kimlikle doğmuştur.⁴⁴

Gündelik Dil Paradigması filozofları, dillerin günlük kullanımdaki farklılıklarını, zenginlik olarak görmenin ve bunu dikkate almanın gerekliliğini savunmuşlardır. Bu paradigmaya göre, bir şeyin anlamını kavramada başvurulacak şey, matematiksel veya mantıksal çıkarımlar değil, bilakis gerçek betimlemelerdir.⁴⁵ O halde, Gündelik Dil Paradigması filozoflarının, dil problemlerine yaklaşımında, bir cümlemin anlaşılmasının, ait olduğu toplumun dili, kullanılan cümlemin tarihsel arka planının ve bağlamlarının araştırılması gibi unsurların yer aldığını söylememiz mümkün görünmektedir.

Görüldüğü üzere, farklı temeller ve karşıtlıklar pek çok dil felsefesinin vukû bulmasına ve gelişmesine zemin hazırlamıştır. Bu gelişmeler, elbette din dili ile ilgili çalışmalarda da kendini göstermiştir.

3.2 Din Dili ile İlgili Çalışmalar ve Kapsamları

Din dili alanındaki çalışmaları değerlendirdiğimizde, daha önceki dönemlerde dil üzerine geliştirilen paradigmalara, din diline uyarlanması, bu çalışmaların ortak özelliklerinden biri olduğunu gözlemlemekteyiz. Ancak bu noktada, mantıksal ve genel geçer formlara sahip ideal bir din dili arayışının sonucu olarak, kutsal metnin özel şartlarının ve manevî anlamın ihmal edilmesi eleştirisini yapmayı da gerekli görmekteyiz. Zira böyle bir gayrette, kutsal ifadeler, taşıdıkları manevî anlam göz ardı

⁴³ Sadık Kılıç, *İslam’da Sembolik Dil*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 1995), 7.

⁴⁴ Zeki Özcan, *Viyana Çevresi Üzerine*, (Ankara: Birleşik Yayınevi, 2012), 43.

⁴⁵ Wittgenstein, *Felsefi Soruşturmalar*, çev. Deniz Kanıt, (İstanbul: Küyerel Yayınları, 2000), 120.

edilerek, salt mantıkçı paradigmaların sağlaması olarak değerlendirilmiş görünmektedir.⁴⁶

Özetle ifade edecek olursak, din dili alanında yapılmış araştırma ve çalışmaların iki yolla gerçekleştiği görünmektedir. Birinci yöntem, daha önce dil alanında geliştirilen paradigmaların kutsal metinlere uygulanabilirliğinin test edilmesi, ikinci yöntem ise kutsal metinlerin dil paradigmalarını ne ölçüde kapsadığının araştırılması şeklinde gerçekleşmiştir. Temelde her iki yaklaşımda da yeni bir yöntemin aksine önceki yöntemlerin denendiği aşıkardır. Bizim, çalışmamızda, din dili olarak ele aldığımız hususun İslam üzerine olduğunu belirterek, İslam dünyasında -özellikle ülkemizde- din dili üzerine yapılan çalışmaların özelliklerini maddeler halinde sıralamanın, konunun açıklanması için önemli olduğu kanaatindeyiz.

Ülkemizde din dili ile ilgili çalışmalar:

- a. Kuran'ın üslubu incelemeleri
- b. Bir kelam problemi olarak Tanrı hakkında konuşmak,
- c. Mantıkçı Paradigma'nın doğrulanabilirlik ilkesinin, kutsal metinlere uygulanabilirliği
- d. Gündelik Dil Paradigması'nın, Kur'an'ın dili üzerinde test edilmesi
- e. Şahısların ve kullandıkları dilin din dili bağlamında değerlendirilmesi

Şeklinde gerçekleşmesi, yapılan çalışma ve kaleme alınan eserlerin tespit edebildiğimiz ortak özellikleridir.

3.3 Din Dili- Deizm İlişkisi

Daha önce yapılmış pratik çalışmalardan da yararlanarak din dilinin deizmin artışı üzerindeki etkisini incelediğimiz çalışmamızın bu bölümünde din dili kaynaklı içsel faktörleri ele almanın gerekli olduğu kanaatindeyiz. Özellikle lise ve üniversite çağındaki gençlerin din ve dindar olarak niteledikleri kesim hakkındaki-tespit edebildiğimiz- düşüncelerine bakılırsa deizmin arttığını söylemek, çalışmamızın üçüncü bölümünde detaylı olarak yer verdiğimiz anket sonuçlarına dayanarak

⁴⁶ Hasan Er, "İdeal Din Dilinin İmkansızlığı", 234.

imkânsız görünmektedir. Temasta bulunduğumuz gençlerle yaptığımız anket çalışması sonucunda ulaştığımız içsel faktörleri şu şekilde sıralayabiliriz:

3.3.1 Din- Bilim Tartışmaları

İlim adamlarının bilime ve bilimsel gelişmelere karşıtlığı iddiası yalnızca bugün gündemde olan bir iddia değildir. Bilim ve felsefe alanındaki gelişmeleri takip eden, İslâmî ölçülerde din-bilim ilişkisi kurmaya çalışan pek çok ilim adamının, kendisini dindar olarak niteleyen kimseler tarafından çeşitli eleştirilere maruz kalması da bu iddiaları doğrular niteliktedir. Din ve bilim arasında bir ayrım yapılması, din dilinin camilere, ilahiyat fakültelerine, cemaatlara indirgenmesine de sebep olmuştur. Bu durum, gençler arasında deistik düşüncelerin yayılmasına, din dilinin dinî sohbet dili olarak, günlük hayattan uzak bir dil olarak algılanmasına yol açmıştır.

3.3.2 Akıl-Nakil Tartışmaları

İslam alimlerinin “akılcılar” ve “nakilciler” olarak ikiye ayrıldığı gözlemlenebilir durumdadır.⁴⁷ Yine din-bilim karşıtlığı gibi, akılla nakil arasındaki ayrım da İslam dünyasının asırlardır yaşadığı, ilerlemenin önündeki problemlerden biridir.⁴⁸ Post-modern dönemde “akılcılık”ın yaygınlık kazandığını göz önünde bulundurduğumuzda, söz konusu ayrımın, deizmin yayılmasında önemli faktörlerin başında yer aldığı da aşikâr görünmektedir.⁴⁹ Müslümanların kör akılcılığa karşı nakli savundukları durumda gerici ilan edilmeleri ülkemizin tarihinin bir parçasıdır. Müslümanın bu hususta takınması gereken tavır, ortada savunmaya sebep herhangi bir durumun olmadığını kabul etmek olmalıdır. Zira savunma iki karşıt olgu arasında olur. Akıl ve nakil ise asla karşıtlık barındırmayan bilakis dinin sac ayakları olarak

⁴⁷ Tahsin Görgün, “Küreselleşen Dünyada Din Dilinin Yeri ve Dini Metinleri Anlama Sorunu”, Din Dili Çalıştayı, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Kur’an-ı Kerim Araştırmaları Merkezi (KURAMER). 25-26.04.2014, 180.

⁴⁸ Şaban Ali Düzgün, *Çağdaş Dünyada Din ve Dindarlar*, 109.

⁴⁹ Yücel Karakoç, vd., “Modern Bir Akıl Sapması: Deizm” *Zihniyet Kökenleri ve Tetikleyen Sebepleri Açısından Deizm*, Der. Hasan Yaşar, (İstanbul: Dirâyet Yayınları, 2019), 40.

niteleyebileceğimiz iki unsurdur.⁵⁰ Akıl-nakil dengesinin kurulamaması deizmi besleyen bizce en önemli faktördür. Deizm, akılı yeryüzündeki Tanrı olarak görür, bu sebeple nübüvveti de bir üst akla ihtiyaç olmadığı gerekçesiyle reddeder.

3.3.3 Televizyondaki Dinî Tartışmalar

Televizyon programlarında tartışılan dinî meseleleri belirlemek çok önemlidir. Karakter özellikleri ve yapı bakımından farklı kitlelere hitap edilmesi, programlarda yer alacak konuların da sınırını belirlemede temel kriter olmalıdır. Programlarda yer alan dinî tartışmaların bilimsellikten uzak, salt tartışma programları olduğu iddialarının da gençler arasında yaygınlık kazandığı gözlemlenmektedir. Bizce de günümüz televizyon programlarında, dinî tartışmaların sınırları belirli değildir. Kitlelerin kendi zihin dünyalarına yakın gördüğü kanallar belirlediklerini söylemek mümkündür. Dinî tartışma konuları da bu sebeple, kanaldan kanala farklılıklar içermektedir. Ancak televizyon, kitlesel ayrımın net gözlemlenebilir olduğu bir alan değildir. Genel izleyici kitlesinin dışındaki izleyicileri tespit etmenin mümkün olmadığı bir alanda, ortak bir zemin oluşturmak zaruri hale gelmektedir. Bu zeminin de ifrat ve tefritten uzak olması esastır. Daha net ifade edecek olursak, televizyon programlarında dinî meseleleri konuşan din adamlarının, ilahiyat fakültesi mensubu araştırmacıların, halkın anlamakta zorluk çekeceği veya zihinsel temeller oluşturulmadan ele alınması uygun olmayan konulardan bahsetmemesi kanaatimizce post-modern dönemde dini ve din dilini koruyacak önemli bir adımdır.

Ayrıca bu konuda Hz. Muhammed'in, iletişimde, "muhabata göre hitap" ilkesi bir rehber olmalıdır. Zira O (s.a.v), kendisine dinle ilgili sorular yöneltildiğinde, herkese aynı cevabı vermemiş, fizikî, sosyal, psikolojik pek çok unsuru dikkate almıştır.⁵¹ İslam ulemâsı, dinî meseleleri konuşurken, "avam" ve "havas" ayrımı yapmıştır.

⁵⁰ Maşallah Turan, "Din Dilini Yorumlama Çabaları ve Bu Bağlamda Akıl Nakil Dengesinin Önemi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* S.30 (Aralık 2008): 145-146.

⁵¹ Mehmet Dikmen, *Peygamberimiz'in İnsan Kazanma Metodu*, (İstanbul: Cihan Yayınları, 2011), 44

Avâm kısaca halk, havâs ise alimleri ifade etmektedir.⁵² Bu ayrım, insanların dinle ilgili yanlış yönelimlere sapmaması için önemlidir. İbn Tüfeyl de bu durumu, avâma her şeyin açıklıkla anlatılmasının, gösterilen olumlu niyetin aksine, onların doğrudan sapmasına sebep olacağından bahsederek açıklar.⁵³

3.3.4 Modern İletişim Araçlarının Pasif Kullanımı

İletişimin ana unsurlarından biri kanaldır. Kanal, mesajın iletim yoludur. Kanalin etkin olmaması durumunda, mesajın doğru iletilmemesi söz konusu olacaktır. Günlük dilde var olan bu unsurlar elbette din dilinden bahsettiğimizde de varlığını sürdürmektedir. Ancak din dilinin kendine has sınırları olan bir hukuk dili, matematik dili gibi olmadığını da belirtmiştik. Din dili, ilâhî mesajın yaşanmasında ve tebliğinde yer alan bütün günlük ve manevî unsurları içeren bir dil alanı olarak görülmelidir. Kavramı zihnimizde doğru bir yere oturttuğumuzda, taşıdığı manevî anlamı koruyabilmenin önemi de anlaşılmış olacaktır. Zira din dilinde, iletişimin unsurlarından biri mesajdır. Her mesajın iletim yolu farklı olmalıdır. Özellikle din hakkında konuşurken, neyin nerede konuşulduğu, en az mesaj kadar önem arz etmektedir. Televizyon kanallarında yer alan dinî tartışmalarda konuların sınırlarının belirlenmesi gerektiğine vurgu yapmamızın sebebi de budur. Modern dönemde üretilen, geliştirilen kitle iletişim kanallarının aktif olarak kullanılmayıp daha geride kalan araçların tercih edilmesi de yine gelişimin önündeki engellerden biridir. Dinî mesajın canlılığına, dinamikliğine karşılık, bugün bazı kanalların pasif kullanımı bazılarının hiç tanınmıyor olması, kanaatimizce, dinle ilgili aykırı yönelimlere kapı aralamaktadır.

3.3.5 Hedef Kitlenin Belirlenmemesi

İletişimin unsurlarından birinin de “alıcı” olduğundan bahsetmiştik. Unsurlardan herhangi birindeki eksikliğin iletişimin tamamında eksikliğe sebep olacağını da vurgulamalıyız. Dinî iletişimin söz konusu olduğu din dilinde, alıcıya etkin olarak

⁵² Emine Taşçı Yıldırım, “İslam Düşüncesinde Avâm-Havâs Ayrımı”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 24(2) (Aralık 2020): 672.

⁵³ İbn Tüfeyl, *Hayy Bin Yakzan*, çev. M. Şerafeddin Yaltkaya, Babanzade Reşid, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2019), 46.

ulaşmak çok daha fazla önemi haizdir. Zira din dili, taşıdığı mesajın muhataba uygun bir dilde, manevî anlamın korunarak ulaştırılması zorunluluğundan dolayı da son derece önemli bir iletişim dilidir. Bu iletişim dilinin sahip olması gereken unsurlarına çalışmamızın ilerleyen kısımlarında detaylı olarak yer verileceğinden bu kadar değinmeyi yeterli görmekteyiz.

Burada anket verilerine de dayanarak sözünü etmek istediğimiz mesele, hedef kitlenin tespit edilmemesinin doğurduğu bir sonuç olarak deizmin artış eğiliminde olmasıdır. Kitlelerin farklılığı, yalnızca bugün hayatımızda olan bir gerçeklik değildir. Aksine insanlık tarihi boyunca, her toplumda tek tip insanlar değil, çeşitli etnik, dinî ve kültürel gruplar bulunmaktadır. Bu farklılıklara karşı din, birleştirici, iyileştirici bir faktör olarak her daim insan hayatında yer almıştır.⁵⁴ Temasta bulunduğumuz bireylerin bu hususta, “Din tek tip insanlar icat etmiyor mu?” şeklindeki sorularıyla karşı karşıya kaldığımızı da belirtmeliyiz. Din, insanların farklılıklarını ortak bir noktada eritmek değil, farklılıkları koruyarak dinin birleştirdiği bir toplum oluşturmayı hedeflemektedir. Kur’an-ı Kerîm’de toplum kavramının değil, “mmet” kelimesinin kullanılıyor⁵⁵ olmasının hikmeti de kanaatimizce bu olsa gerektir.

Allah Teala’nın her ümmete kendi içinden bir peygamber gndermiř⁵⁶ olması, din dilinde hedef kitlenin önemine dikkat çeken, çarpıcı bir örnektir.

Post-modern dönemde bireysel, toplumsal farklılıkların yanı sıra kuşak çatışmalarının bulunduğu da yadsınamaz bir gerçektir. Bireysel farklılıkların bulunduğu yerde, çatışma da tabii olarak bulunmaktadır. Dinin birleştirici ve iyileştirici rolü tam bu noktada gün yüzüne çıkarılmalıdır. Çatışmayı önlemenin yolu, bireylerin farklılıklarını göz önünde bulundurarak, ortak bir barış, huzur zemini tesis etmekle mümkündür. Bugün, gençlerin kendileriyle doğru iletişim kurulmadığı, ailelerinin, ğretmen ve hocalarının din konusunda yeterli bilgiye sahip olmadığı, kendilerine din

⁵⁴ Mirca Eliade, *Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu*, ev. Mehmet Aydın, (Konya: Din Bilimleri Yayınları, 1995), 2.

⁵⁵ Hasan Keskin, *Kur’an’da mmet Kavramı*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2003), 104.

⁵⁶ Nahl 16/36.

konusunda baskı ya da duygu sömürsünün yapıldığı şeklindeki düşünce ve itirazları, temelde din dili kullanılırken, hedef kitlenin ilgi, ihtiyaç ve gündemlerinin tespit edilmemesi, bir yol haritası çıkarılmadan, ezberlerin aktarımından kaynaklanıyor görünmektedir. Anket çalışmamızın yer aldığı bölümde de gençlere sunulan sorulara karşılık verilen cevapların bu düşüncemizi doğrular nitelikte olduğu gözlemlenebilecektir. Modern dönem ve sonrasında, “ümme” kavramının, döneme uygun olarak yeniden ele alınması ve güncel olarak yorumlanmasının gerekliliği de böylece karşımıza bir gerçeklik olarak çıkmaktadır.⁵⁷

3.4 Modern Post-Modern Paradigma ve Din Dili

Modernizm ile birlikte gerek günlük hayatımızda gerek duygu inanç dünyamızda birtakım değişiklikler olduğundan ve bu değişimlerin kökenlerinden deizm-modernizm ilişkisini ele aldığımız bölümde bahsetmiştik. Post-modernizm değişimi ve gelişimi bir motto olarak pratik hayatımıza dahil etmiştir. Rönesans ve Reform hareketleriyle de değişimin kökten olduğunu söylemek mümkündür.

Modernizmin sunmuş olduğu yeni dünya düzeninde insanlar, hız ve hazın karşısındaki her türlü olguyu engel addetmiştir. Şüphesiz din de bu olgulardan biri olarak modern dünya insanının zihnine, bir engel olarak yerleşmiştir.⁵⁸ Modern dönem ve insana getirileri, götürüleri üzerine pek çok çalışma yapılmıştır. Bizim bu hususta ele almak istediğimiz, modern, post-modern paradigmaya karşı Müslümanların izlediği tavır, din dilinin bulunduğu konumdur. İslâm dünyasının, değişime karşı genel anlamda iki tür tavrı olduğundan, bugünü de esas alarak, bahsetmek yanlış olmasa gerektir. Bu iki tavır, batıdan geleni büsbütün reddetmek veya büsbütün kabul etmek şeklinde olmuştur. Ancak yöntem bakımından tamamen farklı olan her iki yaklaşım da nihai düzlemde ortak hatalara çıkmaktadır. Bu ortak hata, kendi sistemini oluşturamamış

⁵⁷ Peter G. Mandaville, *Transnational Muslim Politics: Reimagining the Ummah*, (New York: Routledge,2001), 185.

⁵⁸ Kadir Canatan, *Gençlerin Modern İzmlerle İmtihanı*,(İstanbul: Beyan Yayınları, 2021)

toplumların, değişimler karşısında durağanlığı veya değişimin bizzat kendisine karşıtlığıdır.⁵⁹

Modernizmin her alanda getirdiği değişime uyum sağlayamamış veya değişimler karşısında durağan kalmış olmanın, pratik hayatta geride kalmış olmakla sonuçlandığını, bugün İslâm dünyasının durumunu gözlemlediğimizde rahatlıkla fark edebiliriz. Değişime tamamen karşı çıkmak, gelişimin önündeki büyük engellerden biridir. Bu düşünceden hareketle modernitenin, seküleritenin getirdiklerine karşı direnmek yerine belirli kriterler çerçevesinde ortak bir iletişim alanı imâr etmek, İslâm dünyasının, içinde bulunduğu buhranlardan çıkabilmesinin bizce, temel şartlarından biridir. Ortak bir iletişim alanı oluşturmanın ise temelleri “din dili”ne dayanmaktadır. Bu bağlamda, din dilinin güncellenmesi, ortak bir din dili oluşturmanın gerekliliği tartışmalarının da çözüme kavuşturulması sağlanmış olacaktır. Din dilini inşâ ederken dikkat edilmesi gereken unsurlarını maddeler halinde ele almanın konuya açıklık getireceği kanaatindeyiz.

3.4.1 Değişimin, Gelişime Evrildiği İlkeler Tespit Etmek

Değişim, ileriye veya geriye yönelik iki şekilde gerçekleşebilir. Bir başka ifadeyle, değişim, olumsuz veya olumluya dönük gerçekleşebilmektedir. Ancak gelişim, olumlu yönde gerçekleşir. Kavramların, meselelerin anahtarları olduğunu tekrar vurgulayarak belirtmek gerekir. Zira bugün, “Müslüman” kavramı yerine, “muhafazakâr” kavramının yaygınlık kazandığını, hemen hemen hepimiz, günlük hayatımızdan örneklerle açıklayabiliriz. Muhafazakâr kavramsal anlamıyla, “sahip olduğu değer yargıları koruyan, hıfzeden” olarak kullanılsa da kavramların pratikte karşılıklarını gözlemlemek gerekir. Bugün, “tutuculuk”, “gericilik”, “siyasi ideoloji kolu” gibi anlamlandırılan “muhafazakâr”ın değişime karşı sergilediği tavır, onun tanımlanmasında önemli bir faktördür.

⁵⁹ Şaban Ali Düzgün, *Sosyal Teoloji*, (Ankara: Otto Yayınları, 2017), 105.

Din dilini inşâ ederken Müslüman'ın dikkate alması gereken iki misyonu vardır. Bunlar, “imâr” ve “ıslah” misyonudur.⁶⁰ Peygamberler insanın bu misyonunu tekamüle erdirmesi için gönderilmiş, ilahî birer lütuftur. Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed'in, “Ben güzel ahlakı tamamlamak üzere gönderildim”⁶¹ buyurması da O'nun şahsında, insanların imâr misyonunu hatırlatan önemli bir örneklik teşkil etmektedir. Ayrıca ilgili kavramın, “ömür” kelimesiyle aynı kökten geldiğini de göz önüne aldığımızda, imâr, insanın ahlâkî değer ve yasalarla inşâ ettiği bir ömür sürme misyonu olarak açıklanabilir.

İnsanın din dilini inşâ sürecinde dikkate alması gereken diğer misyonu ise “ıslah”tır. Dinin kendisi, başlı başına bir ıslah örneğidir.

İmâr, temelden başlayan bir inşâ sürecini ifade ederken, ıslah mevcut düzende bozulanı, tahrip olanı iyileştirme gayretidir. Post-modern dönemle birlikte, özellikle duygu-inanç dünyamızda meydana gelen tahribat karşısında ıslah misyonumuzun ön plana çıkarılmasının zorunluluğunu da bu bağlamda belirtmeyi gerekli görmekteyiz. Kanaatimizce, bu bahsettiğimiz iki misyonun yeniden değerlendirilmesi, ne ölçüde gerçekleştirildiğinin gözlemlenmesi, İslâm toplumlarının, post-modern dönemde izleyeceği yol haritasını çıkaran önemli iki unsur olmalıdır. Özetle ifade edecek olursak, bu tahlil sürecinin, fizikî ve manevî dünyamızda meydana gelen değişimlerden, gelişime yönelik ilkeler tespit etmekle sonuçlanacağını umarak, bir çözüm önerisi olarak belirtmek isteriz.

3.4.2 Değişim, Reaksiyonerlik- Aksiyonerlik

İfade etmeye çalıştığımız, muhafazakâr kavramı değişimler karşısında Müslümanların tavrı ile doğrudan ilgilidir. Bugün, bu kavramın, kavramsal anlamının yanı sıra “tutuculuk” olarak zihinlerde kodlanması da bunun önemli dayanaklarından biridir.

⁶⁰ Şaban Ali Düzgün, “Değişim Kavramı ve Toplumsal Değişimin Şartları” *A.Ü.İ.F Dergisi* C.XXXVIII. (1998): 312-313.

⁶¹ Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, nşr. Abdullah Parlıyan, (Konya: Konya Kitapçılık, 2007), 508.

Tutuculuğun temelinde aksiyonerliğin, aktifliğin yer almadığını söylemekle yanılmış olmayacağımız kanaatinden hareketle ifade etmeliyiz ki, değişimlere karşı kitlesel tepkilerin çoğunluğu siyasî ve dinî ideolojilere dayanmaktadır. Dinin insanlara bahşetmiş olduğu imâr ve ıslah misyonunun göz ardı edilmesi, neticede olgular karşısında ya durağan olmayı ya da tepki vermeyi, reaksiyoner olmayı doğurmaktadır.⁶²

İslam, muhafazanın değil dinamizmin örneğidir. Peygamberlerin çeşitli eziyetlere, cefalara, boykotlara maruz kalmasının temelinde yatan da yine bu dinamizmdir. Bu doğrultuda, din dilini inşâ ederken dikkat edilmesi gereken hususlardan biri de dinin dinamizm faktörü olmalıdır.⁶³

Değişimler karşısında alınması gereken tavır, yenilikleri dinî olan veya olmayan şeklinde kategorize etmek değil, hikmetli olup olmamasını dikkate almak olmalıdır. Din dilinin ne olmadığını ifade etmeye çalıştığımız bölümde de bahsettiğimiz üzere, din yaşam tecrübesidir. Dolayısıyla, onun dilinin de hikmetin sac ayakları olan bilgi ve yaşam tecrübesini bir arada barındırması gerekmektedir. Bu bağlamda öncelikle anlaşılması gereken şey, değişim ve yeniliklerin toplumlara veya dinlere ait olmadığı gerçeği olacaktır. Bu anlayıştan kurtulunduğu takdirde, gelişimin önündeki önemli engellerden olan reaksiyoner tavır da son bulabilecektir. Çünkü, daha önce de dikkat çektiğimiz gibi, Müslümanların Batı'ya yönelik reaksiyoner tavrı, mahiyeti ne olursa olsun yenilik ve değişimler karşısında da, tepkiselliği doğurmaktadır.

Müslümanların, mevcut durumda reaksiyoner olmasının sebebi elbette sadece Müslümanların tavrıyla ilgili değildir. Bilakis, Batı'da, Müslümanların tarihteki ilerlemeci, dönüştürücü, inşâ edici niteliklerinin önüne geçilmenin yolları aranmış ve Batı bu doğrultuda İslamoloji çalışmaları yürütmüştür. Bunu rahatlıkla gözlemleyebileceğimiz pek çok oryantalist çalışma bulunmaktadır. Aloys Sprenger (ö.1893), Ignaz Goldziher (ö.1921), Joseph Schacht (ö.1969) gibi Oryantalist isimler

⁶² Şaban Ali Düzgün, *Değişim Kavramı ve Toplumsal Değişimin Şartları*, 309.

⁶³ Şaban Ali Düzgün, *Çağdaş Dünyada Din ve Dindarlar*, 132.

özellikle hadis üzerine çalışmalar yaparak, hem siyasî hem dinî düzlemde İslam eleştirinde bulunmuşlardır.⁶⁴

Batı’da Müslüman imajının oluşturulmasında iki önemli kol kullanılmıştır. Bunlardan biri bahsettiğimiz İslamoloji çalışmalarıken diğeri medyadır. Bugün de medyanın, Batı’nın İslâm’ı algılama biçimini ne ölçüde şekillendirdiği gözlemlenebilir, aşikâr boyuttadır.⁶⁵

Müslümanların, Batı koluyla yürütülen “İslomofobi” ve “Pasif Müslüman imajı” çalışmalarına karşılık, reaksiyoner tavrını sürdürmesi, ilerlemenin ve din dilini inşâ sürecinin olumsuz etkilenmesine yol açmaktadır. Gençlerle yaptığımız saha çalışmamızın sonuçları da bunu kanıtlar niteliktedir. Deizmin yayılmasında din dili kaynaklı faktörlerden biri olarak ifade ettiğimiz, kitle iletişim kanallarının aktif olarak kullanılmaması da aksiyoner olmanın önündeki engellerden biri olarak zikredilebilir. Bu durumda, çözüm önerimiz, medya kanalıyla oluşturulmaya çalışılan pasif Müslüman imajı karşısında, yine medya kanalıyla aktif olmak olacaktır. İslâm’ın bizatihi kendi kavram ve değerlerini üretebilen, muhataplarından da bunu bekleyen bir din olduğu göz önüne alındığında, muhatapların kullandığı dilin de kendi değer ve kavramlarını üreten fonksiyonunun bulunması gerekir. Reaksiyoner tavır, Batı’nın oluşturduğu imaja hizmet eden bir tavidir.

Özetle ifade edecek olursak, Müslümanların post-modern dönemde değişim ve yenilikleri yalnızca Batı’nın ürünü olarak değil, kültürel, tarihi ve dinî boyutlarıyla ele alınması gereken kırılmalar olarak değerlendirmeleri gerekir. Bu durumda imajı çizilen olarak reaksiyon göstermek yerine, kendi değer ve kavramlarını üreten aksiyoner bir din dili de inşâ edilmiş olacaktır.

⁶⁴ Bekir Kuzudişli, “Oryantalizm ve Hadisle İlgilenen Bazı Oryantalistler”, *Darüfünun İlahiyat Dergisi*, S.7 (2003/1): 144.

⁶⁵ Özcan Hıdır, *Batı’da Hz. Muhammed İmajı* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2021), 413.

3.4.3 Muhatabı, Text-Contexti Bilmek

Peygamber Efendimiz’e vahiy Hira Mağarası’nda inziva halinde gelmişti. Vahyin gücü Hz. Peygamber’i hayret ve korku arasında bir duyguyla şehre götürdü.⁶⁶ Bu yalnızca tarihsel bir olay olarak görülmemeli, bilakis vahiy ve şehirlerin ilişkisini düşünmeye sevk etmelidir. Yalnızca Hz. Muhammed değil, peygamberlerin tamamı şehir halklarına gönderilmiştir. Bunun sebebi, şehirlerin bugün de olduğu gibi fitne ve fücurun, haksızlığın, zulmün barındığı topraklar olmalarıdır.⁶⁷

Toplumlari dönüştürmekle görevli peygamberler, Allah tarafından özellikle şehrin içinden, tanınan kimseler olarak seçilmişlerdir.⁶⁸ Bugün içinde bulunduğumuz iletişim ve teknoloji çağında “şehir” gerçek, somut bir varlık alanı olmaktan öteye geçmiş, her yer şehirleşmiştir. Bu hususta, şehirler ve vahiy ilişkisini sağlam bir zemine oturttuğumuzda, post- modernitenin getirdiği yenilik ve değişimlere karşı ayakları yere basan gelişmeler sunabileceğimize dair kanaatimizi de belirtmeyi gerekli görmekteyiz.

Peygamberimiz’in muhatabı tanımak konusundaki fiil ve uygulamalarını dikkate almak, din dilinin inşâ ve ihyâsında temel örnek olmalıdır. Zira Peygamberimiz, asabiyet, milliyetçilik, kabilecilik, savaşçılık gibi özellikleri baskın bir şehir halkına doğrudan hitap etmekle yükümlüydü. O’nun böyle bir toplum karşısında izlediği yol, bugünkü şehir halkına hitap edilecek dilin unsurlarını belirlemede en büyük yardımcı olacaktır.

Muhatabı tanımanın, uygun bir dille iletişim kurmanın örneklerini Peygamberimiz’in sünnetinden birçok örnek olayla temellendirebiliriz. Devesine buğday yükleme amacıyla gelen ve Peygamberimiz’e kaba bir dille yakasından çekiştirip yaklaşan bedevî örneği, sahabenin öfkesi karşısında Peygamber’in sakinlikle, niyetinin kötü olmadığını, üslup olarak genel anlamda kaba bir insan olduğunu bilip sakin kalması,

⁶⁶ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. Mehmet Yazgan (İstanbul: Beyan Yayınları, 2021), 81.

⁶⁷ Şaban Ali Düzgün, *Çağdaş Dünyada Din ve Dindarlar*, 68.

⁶⁸ Cum’a 62 /2

buğday talebine karşılık bir de hurma yüklemesi,⁶⁹ O'nun bedevî halkının genel özelliklerini bilip, muhatabına buna uygun davranmasına önemli bir örnektir. Muaviye b. Ebu Süfyan'ın (ö. 680) Müslüman olduğu sırada namazda konuşulmamasını bilmediği ve bir gün cemaatle namazdayken konuştuğu için kendisine cemaatin çok kızdığını, ancak Peygamberin namaz bitene kadar bekleyip sonrasında kendisini yumuşak bir dille uyardığına dair rivayeti, Peygamber'in İslâm'a yeni girmiş kimselere yaklaşım hususunda örneklik teşkil etmektedir. Bunun yanı sıra Peygamberimiz'in yanında büyüyen ve ölümüne kadar O'na hizmet etmiş Mâlik b. Enes'in (ö. 709) O'na yönelttiği her soruya karşısında bir çocuk olmasına rağmen dikkatle cevap verdiğine dair rivayetleri⁷⁰ konunun anlaşılmasına ışık niteliğinde örneklerdir.

Muhatabı dikkate almanın, din dilinin inşâ ve ihyâsında dikkat edilmesinin önemine Kur'an-ı Kerîm'de de dikkat çekilmiştir:

“...Bu Kur'an sizi ve onun ulaşabileceği insanları uyarmam için bana vahyolundu...”⁷¹

Baştan sona vahyin her dönemde kuşatıcılığını vurgulayan bu Ayet-i Kerîme aynı zamanda din dilinin de kuşatıcı olması gerektiğini hatırlatmaktadır. Vahyin kuşatıcılığı, onun Allah tarafından kıyamete kadar korunacak olmasının⁷² yanı sıra muhatabın onu algılama ve aktarma biçimiyle de doğrudan ilgilidir.

Din; zaman, mekân, statü gibi fizikî ortam ve şartlardan bağımsız bir alandır. Bu bağlamda, daha önce de belirtmiş olduğumuz, genel-geçer, tek, ideal bir din dili belirlemenin mümkün olmadığı düşüncemizi vurgulamalıyız. Ancak, muhataba aktarılacak dinî hususların sınırlandırılması, bir diğer ifadeyle, muhatabın, dinî meseleler ile ilgili ön koşulları, anlama düzeyi, bulunduğu ortam gibi faktörlerin bir arada değerlendirilmesi zorunluluğu doğmaktadır.

⁶⁹ Mehmet Dikmen, *Peygamberimiz'in İnsan Kazanma Metodu*, 54.

⁷⁰ Mehmet Dikmen, *Peygamberimiz'in İnsan Kazanma Metodu*, 55.

⁷¹ En'am 6/ 19.

⁷² Hicr 15/ 9.

Kısaca İbn Tüfeyl olarak tanınan, Ebû Bekr Muhammed b. Abdilmelik b. Muhammed b. Muhammed b. Tufeyl el-Kaysî (ö. 1185), yine yaygın ismiyle Gazzâlî olarak tanınan, Hücetü'l- İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el- Gazzâlî et- Tûsî (ö. 1111) gibi İslâm düşünürlerinin ilim konusunda insanları avâm, havâs ve havâsu'l- havâs olarak ayırmalarının sebebi de bu olsa gerektir.

3.4.4 D  alitelere Açıklık Getirmek

İslâm'ın Arap Yarımadası'nın dışına çıkıp, diğer coğrafyalara yayılması Müslümanların farklı kültür ve inanışlarla karşılaşmasına zemin hazırlamıştır. İslâm bu kültür ve inanışları etkilediği gibi kendisi de etkilenmiştir. Tefsir, Hadis, Fıkıh gibi ilk dönem temel İslam bilimleriyle birlikte Abbasi Dönemi'nde geliştirilen tercüme faaliyetleri Müslümanların felsefe ile tanışmasının temelini oluşturmuştur.

Özellikle Yunan felsefesinden İslâm dünyasına birçok düalite dahil olmuştur. Akıl- inanç ilişkisi, din-bilim ilişkisi gibi d  alitelere, günümüzde önemli tartışma zeminleri oluşturmaktadır. Bu iki meseleyi ayrı başlıklarla değerlendirmek suretiyle konuya açıklık getirmenin önemli olduğu kanaatindeyiz.

3.4.5 Akıl- İnanç İlişkisi

Öncelikle, İslâm'ın özünün “Tevhid” ilkesi olduğunu göz önünde bulundurduğumuzda, İslâm'da herhangi bir d  alitenin söz konusu olamayacağı da ulaşacağımız mutlak sonuç olacaktır.

İslâm düşüncesinde akıl, Allah'ın yeryüzündeki terazisi olarak görülmektedir. Bu sebeple, “inancın bilgisi” veya “aklın bilgisi” gibi bir ayrım da İslâm düşüncesinde karşılık bulmamaktadır. Zira, din; salt duyguya (inanç) veya salt akla hitap eden bir olgu değildir. Akıl, inancın öncelikli şartı olması sebebiyle de akıl- vahiy, akıl-inanç arasında tezat bir ilişki algısının aksine birbirlerinin tamamlayıcı unsurları olarak anlaşılmalı ve aktarılmalıdır.

Çalışmamızın deizmin teşekkül sürecini ele aldığımız bölümünde de ifade etmeye çalıştığımız üzere, akıl-inanç, din-bilim ilişkisine yönelik güncel tartışmalar, esasında Hristiyan doktrinlerine dayanmaktadır. Hristiyan   retelerde akıl ve dinin aynı zeminde olmadığı, aklın, dindarlığın önünde engel addedildiği, dönemin kilise eleştirisi hüviyetindeki eserlerinden de açıkça gözlemlenebilir durumdadır. Ancak, İslâm düşüncesinde, akıl, muhatablı ın, mükellefiyetin temel şartı sayılır. Nitekim

Kur'an'ın akla verdiği önemin, tekrarlayan ayet sayısının çokluğuyla da doğru orantılı olduğunu ifade etmek mümkün görünmektedir.

İnsan, yalnızca yatay boyutlarıyla değil, dikey boyutuyla da vâir olandır. Daha net bir ifadeyle, insan sadece insanlarla değil, yaratıcıyla da irtibat halinde, temasta olan bir varlıktır. Aklın, Allah'ın yeryüzündeki terazisi olması ifadesi de bu bağlamda değerlendirilmelidir. İnsan dikey boyutuyla varlığını, akıl melekesi sayesinde gerçekleştirebilmektedir. Hz. İbrahim'in yaratıcıyı arama süreci bunun en önemli örneklerinden biridir. İnanç; aklın, akıl; inancın ön koşulları olarak vâir olan bilişsel ve duygusal süreçler olarak değerlendirilmelidir. Birbirlerinin alternatifi olarak görülmesi aralarındaki düalliteyi kabul etmek olacaktır bu da İslâm'ın tevhid ilkesine aykırılığı ifade etmektedir.⁷³

Ayrıca alışlagelmiş söylemle, "akıl-inanç karşıtlığı", "din-bilim karşıtlığı" gibi kalıplaşmış söylemleri, Müslümanların kullanıyor olması, din dili açısından kanaatimizce olumsuz örneklik teşkil etmektedir. Bu bağlamda, kavramların anlaşılması ve aktarımında dilin önemine tekrar dikkat çekmeyi, din dilinin inşâ ve ihyâ sürecinde kavramlara verilmesi gereken önemi de vurgulamayı gerekli görmekteyiz.

3.4.6 Din- Bilim İlişkisi

Din ve bilim birbirinin zıttı ya da alternatifi kavramlar değildir. Aksine ortak bir zeminde yer alırlar. İkisinin temelinde de hayret ve merak duyguları yer almaktadır. Din, bu duyguların düşünceden eyleme dönüştüğü bir süreç olarak değerlendirilmelidir. Yine kilise doktrini olarak doğmuş ve günümüzde de tartışmalara sebep olan din-bilim düallitesinin mantıkî düzlemde açıklanması, post-modern dönemde din dilinin konumunu iyileştirmek için önemli bir adım olacaktır.

Tefsir, Hadis, Fıkıh gibi temel İslâm bilimleri, alan uzmanları veya ilahiyat öğrencilerinin daha dar düzlemde, bir diğer ifadeyle kendi içlerinde tartıştıkları alanlar iken, kelamî- felsefî boyutları bulunan din-bilim ilişkisi özellikle sayıları

⁷³ Kamil Güneş, *İslami Düşüncenin Şekillenmesinde Akıl ve Nass* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2003), 421-422.

azımsanmayacak kadar çok genç kitleler tarafından araştırılmakta, tartışılmaktadır. Bu araştırma zeminlerindeki boşluk da yine azımsanmayacak düzeydedir. Çalışmamızın, 15-21 yaş aralığındaki genç kitle üzerinde din dili ve deizm eğilimi ilişkisini incelediğimiz anket kısmı incelendiğinde, gençlerin, dinin kendilerine yeteri kadar anlatılmadığı, anlatanların da onlarca, akademik anlamda yeterli olmadıklarına dair kanaatleri bu boşluğun varlığını doğrular niteliktedir. Bu boşluğu dolduracak hamle ise, Müslümanların meraklı ve araştırmacı genç kitleye karşı sohbet dilinden ziyade, bilimsel yetkinlik ifade eden bir din dili geliştirmeleri olmalıdır.

3.4.7 Dinin Tebliğ- Temsil Boyutları

Din, tebliğ ve temsil olmak üzere iki boyuttan oluşmaktadır. Tebliğ, kelime anlamı olarak mesajı ulaştırmak, terimsel anlamıyla ise Allah'ın emir ve yasaklarını Peygamberler aracılığıyla insanlara ulaştırmasıdır.⁷⁴ Bugün, Kur'ân-ı Kerîm'de de yer alan şekliyle⁷⁵ İslâm'a davet anlamında kullanılan "tebliğ" kavramının soyut düzlemde kaldığını söylemek yanlış olmasa gerektir. Özellikle Avrupa ülkelerinde İslâm'a davet faaliyetlerinin artmasıyla dinin tebliğ boyutu öne çıkarılsa da çalışmamızın üçüncü bölümünde yer alan anket çalışmasında gençlerin dindarların kullandıkları dil ve üslup hakkındaki düşüncelerine bakılırsa dinin temsil boyutunun geri planda kaldığı gözlemlenebilmektedir. Bu bağlamda, din dilinin kullanımıyla ilgili gördüğümüz deizm yöneliminin önüne geçebilmek için temsilin öne çıkarılması gerektiğini söyleyebiliriz. Din dilinin inşâ ve ihyası, temsilin öne çıkarılmasında önem arz etmektedir. Temsili öne çıkaracak bir din dilinde üslup, yaklaşım son derece önemlidir. Bu konuda dayanağımız Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan davet ayetleridir. İlgili ayetlerden ikisinde Allah Teala şöyle buyurmaktadır:

*"Şayet onlara karşı katı, kaba olsaydın etrafından dağılıp giderlerdi"*⁷⁶

⁷⁴ Mehmet Boynukalın, "Tebliğ" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.40 (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 218.

⁷⁵ Kasas 28/87, Cin 72/23.

⁷⁶ A'li İmran 3/159

“Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütlerle davet et, onlarla en güzel yöntemle tartış.”⁷⁷

Bahsedilen davet ayetlerinde “güzel öğüt” kaydına dikkat çekmek gerekir. bu kayıt dindarların, dini tebliğ ederken de temsil ederken de kullanılan dil ve üslûbun güzelliyle olmasının, korkutma ile değil sevgi diliyle tebliğ ve temsil ilkesinin, din dilinin inşa ve ihyasından önemli olduğunu vurgular niteliktedir.

⁷⁷ Nahl 16/125.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR

Tablo 4.1 Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Demografik Bilgilerine İlişkin Frekans ve Yüzdelik Dağılımlar

Değişken	Kategori	F	%
Cinsiyet	Erkek	64	35,0
	Kadın	119	65,0
	Toplam	183	100
Yaş grubu	15-16 yaş	43	23,5
	17-18 yaş	57	31,1
	19-20 yaş	46	25,1
	21 yaş	37	20,2
Anne eğitim durumu	İlkokul	83	45,4
	Ortaokul	32	17,5
	Lise	33	18,0
	Üniversite	35	19,1
Baba eğitim durumu	İlkokul	47	25,7
	Ortaokul	35	19,1
	Lise	41	22,4
	Üniversite	60	32,8
Aile dindarlık düzeyi	Düşük	6	3,3
	Orta	36	19,7
	Yüksek	90	49,2
	Çok yüksek	51	27,9

Aile gelir düzeyi	3000-5000	13	7,1
	6000-8000	44	24,0
	9000-11000	44	24,0
	12000-14000	41	22,4
	15000 ve üzeri	41	22,4

Araştırmaya katılan öğrencilerin %35'i erkek, %65'i kadın öğrencilerden oluşmakta olup, öğrencilerin %23,5'i 15-16 yaş grubunda, %31,1'i 17-18 yaş grubunda, %25,1'i 19-20 yaş grubunda, %20,2'si 21 yaş grubundadır. Araştırmaya katılan öğrencilerin %45,4'ünün annesi, %25,7'sinin babası ilköğretim mezunu, %17,5'inin annesi, %19,1'inin babası ortaokul mezunu, %18'inin annesi, %22,4'ünün babası lise mezunu, %19,1'inin annesi, %32,8'inin babası üniversite mezunudur. Araştırmaya katılan öğrencilerin %3,3'ünün ailesinin dindarlık düzeyi düşük, %19,7'sinin orta seviyede, %49,2'sinin yüksek, %27,9'unun çok yüksektir. Öğrencilerin %7,1'inin ailesinin aylık gelir durumu 3000-5000 TL arasında, %24'ünün 6000-8000 TL arasında, %24'ünün 9000-11000 TL arasında, %22,4'ünün 12000-14000 TL arasında, %22,4'ünün 15000 TL ve üzerindedir.

Tablo 4.2 Öğrencilerin Deizm Hakkında Fikir Sahibi Olma Durumları ve Çevrelerindeki Deizmle İlgili Konuşulan Bilgilerle İlişkili İfadelere Verdikleri Yanıtların Frekans ve Yüzdelik Dağılımları

		Kesinlikle katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle katılmıyorum
Deizm hakkında fikir sahibiyim	f	41	71	39	10	22
	%	22,4	38,8	21,3	5,5	12,0
Çevremde deist olduğunu söyleyen arkadaşlarım var.	f	27	47	27	45	37
	%	14,8	25,7	14,8	24,6	20,2
Deist düşünceleri mantıklı buluyorum	f	7	8	36	48	84

	%	3,8	4,4	19,7	26,2	45,9
Deist arkadaşlarımla sohbet ettiğimde deizmi temellendirebildiklerini görüyorum.	f	9	22	51	52	49
	%	4,9	12,0	27,9	28,4	26,8
Deizmin iddialarına karşı sunulan anti-tezleri mantıklı buluyorum	f	28	53	41	28	33
	%	15,3	29,0	22,4	15,3	18,0
Deist düşüncelerde olan insanlara merak duyuyorum.	f	12	33	27	54	57
	%	6,6	18,0	14,8	29,5	31,1
Deizmin yayılması beni rahatsız etmiyor.	f	20	32	28	39	64
	%	10,9	17,5	15,3	21,3	35,0
Dinin yeteri kadar kapsamlı anlatılmadığını düşünüyorum	f	71	55	32	18	7
	%	38,8	30,1	17,5	9,8	3,8

Tablo incelendiğinde, ulaşılan yüzdelik oranlardan hareketle, deizmin inanç boyutunda olmasa da sosyal anlamda ciddi yayılımının söz konusu olduğu gözlemlenebilir durumdadır. Öğrencilerin % 40,5'inin çevresinde deist olduğunu söyleyen arkadaşlarının bulunduğu yönelik cevapları deizmin gençlerin sosyal alanlarında varlığını ortaya koymaktadır. Ayrıca bu yayılımdan rahatsız olmayan gençlerin oranının, %25,4 olduğunu, araştırmaya katılan gençlerin %24,6'sının deist düşüncelerde olanlara merak duyduğunu bildirmesi unsurları bir arada değerlendirildiğinde, deizmin bir nüfuz alanı oluşturduğunu da doğrular görünmektedir. Bunun yanı sıra deist arkadaşlarıyla sohbet ettiğinde onların deizmi zihninde temellendirip temellendiremediklerine dair kanılarıyla ilgili önermeye %16,9 öğrencinin temellendirebildiklerini düşündüklerine yönelik kanaatleri, %27,9'unun ise kararsız görüş bildirmeleri de yine deizmin gençlerin gündelik hayatlarında tesir alanını gözlemleyebileceğimiz sonuçlar olarak değerlendirilebilir.

Gençlerin büyük çoğunluğu deizmin bu nüfuz alanına rağmen, deist düşünceleri mantıklı bulmadığını belirtmekle beraber deizmin iddialarına karşı sunulan anti-tezleri de mantıklı bulmadıklarını ve %68,9'luk bir oranla dinin yeteri kadar kapsamlı anlatılmadığı yönündeki düşüncelerini de belirtmişlerdir.

Tablo 4.3 Öğrencilerin Dini Eğitimle ve Din Dilinin Kullanımıyla İlişkili İfadelere Verdikleri Yanıtların Frekans ve Yüzdelik Dağılımları

		Kesinlikle katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle katılmıyorum
Eğitim hayatım boyunca aldığım dini eğitimleri yeterli görüyorum	f	15	36	35	50	47
	%	8,2	19,7	19,1	27,3	25,7
Eğitim hayatım boyunca verilen din derslerinin doğru bir din diliyle aktarıldığını düşünüyorum	f	12	39	34	51	47
	%	6,6	21,3	18,6	27,9	25,7
Din dilinin, dindarlar tarafından doğru kullanıldığına inanıyorum.	f	10	17	58	51	47
	%	5,5	9,3	31,7	27,9	25,7
Türkiye'de dinin kurumsallaştığını düşünüyorum.	f	54	58	52	14	5
	%	29,5	31,7	28,4	7,7	2,7
Din dilinin doğru kullanılmadığını ve bunun gençliği deizme sürüklediğini düşünüyorum	f	47	66	48	16	6
	%	25,7	36,1	26,2	8,7	3,3

Tablo incelendiğinde, öğrencilerin %56'sının aldığı dini eğitimi yeterli görmediği gözlemlenmektedir. Tablo 1'de öğrencilerin büyük çoğunluğunun ailesinin dindarlık düzeyinin yüksek olduğunu belirtmesine rağmen din eğitiminin yetersizliği kanaati üzerine çıkan oranın da yüksek olması dikkat çekmek istediğimiz önemli hususlardan biridir.

Öğrencilerin dini eğitimin yeterliliği, mahiyeti ve din dili hakkındaki fikirlerini tespit etmeye çalıştığımız yukarıdaki önermelere verilen yanıtlar bir arada değerlendirildiğinde, dini eğitim ve din dilinin öğrenciler tarafından ilişkilendirildiği, yanlış kullanılan din dilinin gençlerin deizm yöneliminin önünü açtığı yorumu yapılabilir.

Tablo 4.4 Öğrencilerin Din ve Dini Tartışmalarla İlişkili İfadelere Verdikleri Yanıtların Frekans ve Yüzdelik Dağılımları

		Kesinlikle katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle katılmıyorum
Din içerikli TV programları ve sosyal medya kanallarının genç kitlelere hitap ettiğini düşünüyorum	f	10	25	35	69	44
	%	5,5	13,7	19,1	37,7	24,0
Mevcut dini tartışmaların güncel (çağa uygun) olduğunu düşünüyorum	f	6	22	73	51	31
	%	3,3	12,0	39,9	27,9	16,9
TV programlarındaki din tartışmalarının gerekli ve önemli olduğunu düşünüyorum	f	16	37	50	48	32
	%	8,7	20,2	27,3	26,2	17,5
TV programlarındaki din tartışmalarının uzman kişiler tarafından yapıldığını düşünüyorum	f	4	19	71	49	40
	%	2,2	10,4	38,8	26,8	21,9

Araştırmaya katılan gençlerin %61,7'si din içerikli TV ve sosyal medya kanallarının kendilerine hitap etmediğini bildirmektedir. Medyada yer alan din tartışmalarının çağa uygunluğu hususunda yüzdelik dağılımlar incelendiğinde öğrencilerin çoğunluğunun kararsız kaldığını ya da katıldığını gözlemlemekteyiz. Gençlerin bu hususta kararsız kalmalarını, güncel dini meselelerin neler olduğu hakkında bilgi sahibi olmamalarına veya din içerikli programlara ilgi duymamalarına, takip etmemelerine dayandırılabiliriz. TV’de yer alan din tartışmalarının gerekliliği ve önemi, bu programların uzman kişiler tarafından yürütüldüğü hususuyla ilgili de kararsız görüşün çokluğu bu düşüncemizde dayandığımız temeldir.

Tablo 4.5 Öğrencilerin Din ve Bilimle İlişkili İfadelere Verdikleri Yanıtların Frekans ve Yüzdelik Dağılımları

		Kesinlikle katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle katılmıyorum
Din dilinin rasyonel ve bilimsel kaynaklara dayanması gerektiğini düşünüyorum.	f	39	53	57	28	6
	%	21,3	29,0	31,1	15,3	3,3
Din ve bilimin farklı zeminler üzerinde olduğunu düşünüyorum	f	16	40	48	47	32
	%	8,7	21,9	26,2	25,7	17,5
Din ve bilimin birbirine zıt olduğunu düşünüyorum.	f	12	16	30	73	52
	%	6,6	8,7	16,4	39,9	28,4
Din ve bilimin birbirinin alternatifi olarak görülmemesi gerektiğini düşünüyorum.	f	30	64	51	31	7
	%	16,4	35,0	27,9	16,9	3,8
Bilimin, dini temellendirmeye yardımcı olduğunu düşünüyorum.	f	26	71	48	25	13
	%	14,2	38,8	26,2	13,7	7,1
Dinin, bilimsel ilerlemeye engel olduğunu düşünüyorum	f	7	17	21	58	80
	%	3,8	9,3	11,5	31,7	43,7
Medyada yer alan din tartışmalarının bilimsel temellere dayanmadığını düşünüyorum	f	34	49	72	19	9
	%	18,6	26,8	39,3	10,4	4,9

Tablo incelendiğinde, çalışmamızın deizm- din dili ilişkisi bağlamında, deizm yöneliminin içsel faktörlerini tespit etmeye gayret ettiğimiz bölümünde de bahsettiğimiz din-bilim tartışmalarına açıklık getirmenin gerekliliği karşımıza çıkmaktadır.

Araştırmaya katılan öğrencilerin büyük çoğunluğunun (%51,4) din ve bilimin birbirinin alternatifi olarak görülmemesi gerektiğini, yine büyük çoğunluğunun (%75,4) dinin bilimsel ilerlemeye engel olmadığını, %53'ünün bilimin dini temellendirmeye yardımcı olduğunu, %68,3'ünün bilim ve dinin birbirine zıt olmadığını belirtmelerine karşılık, din ve bilimin farklı zeminlerde olduğu önermesine %30,6'lık bir oranla katılması din dilinin yanlış kullanıldığını gösteren örneklerden biri olarak yorumlanabilir. Zira öğrenciler bilim ve din ilişkisi konusunda genel anlamda olumlu olarak değerlendirebileceğimiz yanıtlar vermişken, din ve bilimin farklı zeminlerde olması, medyada yer alan din tartışmalarının bilimsel temellere dayanmaması, din dilinin bilimsel ve rasyonel olması gerektiği gibi hususlarda büyük oranda kararsız kalmış veya deizme yönelim noktasında olumsuz sayabileceğimiz yanıtlar vermişlerdir.

Tablo 4.6 Öğrencilerin Din ve Dini Tartışmalarla İlişkili İfadelere Verdikleri Yanıtların Frekans ve Yüzdelik Dağılımları

		Kesinlikle katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle katılmıyorum
Din içerikli TV programları ve sosyal medya kanallarının genç kitlelere hitap ettiğini düşünüyorum	f	10	25	35	69	44
	%	5,5	13,7	19,1	37,7	24,0
Mevcut dini tartışmaların güncel (çağa uygun) olduğunu düşünüyorum	f	6	22	73	51	31
	%	3,3	12,0	39,9	27,9	16,9
TV programlarındaki din tartışmalarının gerekli ve önemli olduğunu düşünüyorum	f	16	37	50	48	32
	%	8,7	20,2	27,3	26,2	17,5
TV programlarındaki din tartışmalarının uzman kişiler tarafından yapıldığını düşünüyorum	f	4	19	71	49	40
	%	2,2	10,4	38,8	26,8	21,9

Tablo incelendiğinde, araştırmaya katılan 183 öğrenciden 113'ünün medyada yer alan din içerikli kanalların kendilerine hitap etmediği, 35'inin ise kararsız düşüncesi, çalışmamızda din dili kaynaklı içsel faktörlerden biri olarak gördüğümüz “medyanın

pasif kullanımı” tezimizi doğrular nitelikte görünmektedir. yine %44,8’lik dilimin medyada yer alan din tartışmalarının çağa uygun olmadığına dair bildirdiği kanaat de din dilinin kullanımıyla yakından ilgili görünmektedir. Çünkü, TV programlarındaki din tartışmalarının önemli ve gerekli olduğunu düşünüyorum önermesine verilen yanıtlar göz önüne alındığında, katılımcıların %28,9’unun önemli ve gerekli olduğunu, %27,3’ünün ise kararsız kaldığını bildirmesi, bizi, gençlerin din tartışmalarından daha çok tartışmaların kalitesi, güncelliği ve mahiyeti hakkında problemlerinin olduğu sonucuna götürmektedir.

Tabloda genel anlamda önermeler arasındaki yüzdeler dağılımlar incelendiğinde, “din içerikli TV ve medya kanallarının genç kitleye hitap ettiğini düşünüyorum” önermesi dışındaki tüm önermelerde kararsızım seçeneğinin yoğunluklu olması önemlidir. Bu bağlamda, gençlerin kararsız kalmasının, mevcut medyanın kendilerine hitap etmediği düşüncelerinin, güncel dini meselelerin neler olduğu, alanda uzman isimlerin kimler olabileceği ve neler yaptıkları gibi konulara da ilgi duymamasına zemin hazırladığı yorumu yapılabilir.

Özetle, ulaşılan bu veriler önceki bölümlerde de ifade etmeye çalıştığımız din dilinin inşasında tex-kontexi bilmek⁷⁸, muhatabı tanımak, hedef kitleyi belirlemek, medyanın aktif kullanımı gibi unsurlara dikkat çeken, bu unsurların tespitinde dayanaklık teşkil eden verilerdir.

⁷⁸ Özcan Hıdır, *İslamofobi 2.0*, (İstanbul: İnsan Yayınları,2022), 265.

Tablo 4.7 Öğrencilerin İnançla İlişkili İfadelere Verdikleri Yanıtların Frekans ve Yüzdelik Dağılımları

		Kesinlikle katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle katılmıyorum
Akıl ve inançla ilgili zihnimde karışıklıklar var.	f	20	22	33	61	47
	%	10,9	12,0	18,0	33,3	25,7
İlim adamlarının ve hocaların dini anlamada akla gereken önemi vermediğini düşünüyorum	f	30	59	56	31	7
	%	16,4	32,2	30,6	16,9	3,8
Aklın sorgulama yetisinin dindarlar tarafından bastırıldığını düşünüyorum	f	37	48	48	37	13
	%	20,2	26,2	26,2	20,2	7,1
Toplum tarafından merak edilen dini konulara, akıl temelli yaklaşımların olduğunu düşünüyorum.	f	13	44	64	47	15
	%	7,1	24,0	35,0	25,7	8,2
Akıl ile vahyin çeliştiğini düşünüyorum	f	11	18	35	59	60
	%	6,0	9,8	19,1	32,2	32,8

Çalışmamızın deizmin temel ilke ve iddiaları bahsinde temas ettiğimiz “akılcılık” ilkesine yönelik önermelerin yer aldığı tablo incelendiğinde, öğrencilerin %15,8’inin akıl ile vahyin çeliştiğini, %19,1’inin ise bu konuda kararsız olduğunu, %22,9’unun akıl ve inançla ilgili zihninde karışıklıklar bulunduğunu bildirmesi deizmin aklın dini, doğal din gibi iddialarının gençler arasında yer bulduğunu gözlemleyebileceğimiz, çarpıcı bir sonuçtur.

Gençlerin dindar olarak niteledikleri kesimin, dini meseleleri açıklamada akla verdikleri konum ve aklın sorgulama yetisi karşısındaki tutumları hakkındaki önermelere öğrencilerin büyük çoğunluğunun olumsuz kanaatle yaklaşması da dikkat çekilmesi gereken hususlardan biridir. Din dilinin doğru kullanılmaması kaynaklı gördüğümüz bu husus da bulgular bölümümüzün ilerleyen kısımlarında yer

vereceğimiz çapraz tablolarla detaylı olarak inceleneceğinden burada konuyu özet olarak ele almanın uygun olduğu kanaatindeyiz.

Karşılaştırma Tabloları

Demografik Önermelerle Deizm İlişkisine Yönelik Karşılaştırmalar

Tablo 4.8 Öğrencilerin Yaş Gruplarına Göre “Deizm Hakkında Fikir Sahibiyim” İfadesine Verdikleri Yanıtların Karşılaştırılması

		Deizm Hakkında Fikir Sahibiyim					
Yaş grubu		Kesinlikle katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle katılmıyorum	Toplam
15-16 yaş	f	13	7	10	3	10	43
	%	30,2	16,3	23,3	7,0	23,3	100,0
17-18 yaş	f	11	21	15	4	6	57
	%	19,3	36,8	26,3	7,0	10,5	100,0
19-20 yaş	f	12	19	12	1	2	46
	%	26,1	41,3	26,1	2,2	4,3	100,0
21 yaş	f	5	24	2	2	4	37
	%	13,5	64,9	5,4	5,4	10,8	100,0

$$\chi^2=29,129; df=12; p=0,004$$

Tablo 4.9 Öğrencilerin Yaş Gruplarına Göre “Çevremde Deist Olduğunu Söyleyen Arkadaşlarım Var” İfadesine Verdikleri Yanıtların Karşılaştırılması

		Çevremde Deist Olduğunu Söyleyen Arkadaşlarım Var					
Yaş grubu		Kesinlikle katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle katılmıyorum	Toplam
15-16 yaş	f	6	7	6	11	13	43
	%	14,0	16,3	14,0	25,6	30,2	100,0
17-18 yaş	f	7	14	7	16	13	57
	%	12,3	24,6	12,3	28,1	22,8	100,0
19-20 yaş	f	7	14	9	11	5	46
	%	15,2	30,4	19,6	23,9	10,9	100,0
21 yaş	f	7	12	5	7	6	37
	%	18,9	32,4	13,5	18,9	16,2	100,0

$$\chi^2=9,675; df=12; p=0,644$$

Tablo8 ve Tablo9daki verilerden hareketle, deizm hakkında fikir sahibi olma ve çevrelerinde deist olduğunu söyleyen arkadaşlarının olması durumlarının yaşla doğru orantılı olduğu gözlemlenmektedir. Bu durum, üniversiteye geçişle birlikte değişen sosyal çevre, reşit olma durumundan ötürü üyesi olunabilecek sivil kuruluşların yürüttüğü faaliyetlere katılma, gençlerin kendini gerçekleştirme sürecinde farklı arayışlar içinde olması faktörleriyle açıklanabilir.

Tablo 4.10 Öğrencilerin Yaş Gruplarına Göre “Deist Düşüncelerde Olan İnsanlara Merak Duyuyorum” İfadesine Verdikleri Yanıtların Karşılaştırılması

		Deist Düşüncelerde Olan İnsanlara Merak Duyuyorum					
Yaş grubu		Kesinlikle katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle katılmıyorum	Toplam
15-16 yaş	f	4	10	7	11	11	43
	%	9,3	23,3	16,3	25,6	25,6	100,0
17-18 yaş	f	4	6	8	19	20	57
	%	7,0	10,5	14,0	33,3	35,1	100,0
19-20 yaş	f	2	10	8	13	13	46
	%	4,3	21,7	17,4	28,3	28,3	100,0
21 yaş	f	2	7	4	11	13	37
	%	5,4	18,9	10,8	29,7	35,1	100,0

$$\chi^2=5,978; df=12; p=0,917$$

Tablo incelendiğinde, araştırmaya katılan öğrencilerin yaş gruplarına göre deist düşüncelerde olan insanlara merak duyulması durumları arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılığın olmadığı görülmektedir ($p>0,05$).

Tablo incelendiğinde lise çağının başlarında, ergenliğin de ilk yıllarından sayabileceğimiz 15-16 yaş aralığında deist düşüncelere merak duyma oranı %32,6, 17-18 yaş aralığında %17,5, 19-20 yaş aralığında %26, 21 yaşta ise %24,3'lük yüzdelik oran karşımıza çıkmaktadır. Bu verilerden hareketle, 15-16 yaş döneminde deizme merakın daha çok olması ve üniversiteye geçişin ilk yılları olan 19-20 yaş döneminde, sosyal çevrenin değişimiyle deist kimselere merakın diğer yaş gruplarına nazaran daha yoğun olması dikkat çekicidir.

**Ebeveynlerin Dindarlık Durumları Ve Deizm İlişkisine Yönelik
Karşılaştırmalar**

Tablo 4.11 Öğrencilerin Ebeveynlerinin Dindarlık Düzeylerine Göre “Deist Düşünceleri Mantıklı Buluyorum” İfadesine Verdikleri Yanıtların Karşılaştırılması

Dindarlık düzeyi		Deist Düşünceleri Mantıklı Buluyorum					
		Kesinlikle katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle katılmıyorum	Toplam
Düşük	f	0	1	2	2	1	6
	%	0,0	16,7	33,3	33,3	16,7	100,0
Orta	f	3	3	8	8	14	36
	%	8,3	8,3	22,2	22,2	38,9	100,0
Yüksek	f	1	1	17	26	45	90
	%	1,1	1,1	18,9	28,9	50,0	100,0
Çok yüksek	f	3	3	9	12	24	51
	%	5,9	5,9	17,6	23,5	47,1	100,0

$$\chi^2=13,652; df=12; p=0,323$$

Tablodaki verilerden hareketle ailelerinin dindarlık düzeyinin düşük olduğunu bildiren öğrencilerin, deist düşünceleri mantıklı bulma oranının daha yüksek olduğu gözlemlenmektedir. Ailenin dindarlık düzeyi arttıkça deizmi mantıklı bulma oranının azaldığı görülmektedir. Ancak kararsız yanıtların da azımsanmayacak oranda olması dikkat çekicidir. Ailesinin dindarlık düzeyinin yüksek olduğunu bildirmekle beraber deizmi mantıklı bulma konusunda %18,9 oranında kararsız, yine ailesinin dindarlık düzeyinin çok yüksek olduğunu bildirdiği halde %17,6 oranında kararsız kalan öğrenci bulunmaktadır. Kararsız kalan öğrencilerin “din” ve “dindarlar” hakkındaki duygu ve düşüncelerinde bir karışıklık olabileceği ihtimalinin söz konusu olduğu yorumu yapılabilir.

Tablo 4.12 Öğrencilerin Ebeveynlerinin Dindarlık Düzeylerine Göre “Deist Arkadaşlarımla Sohbet Ettiğimde Deizmi Temellendirebildiklerini Görüyorum” İfadesine Verdikleri Yanıtların Karşılaştırılması

		Deist Arkadaşlarımla Sohbet Ettiğimde Deizmi Temellendirebildiklerini Görüyorum					
Dindarlık düzeyi		Kesinlikle katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle katılmıyorum	Toplam
Düşük	f	0	2	1	3	0	6
	%	0,0	33,3	16,7	50,0	0,0	100,0
Orta	f	5	3	12	3	13	36
	%	13,9	8,3	33,3	8,3	36,1	100,0
Yüksek	f	1	11	22	39	17	90
	%	1,1	12,2	24,4	43,3	18,9	100,0
Çok yüksek	f	3	6	16	7	19	51
	%	5,9	11,8	31,4	13,7	37,3	100,0

$$\chi^2=36,849; df=12; p=0,000$$

Tablo incelendiğinde, ailelerinin dindarlık düzeyi yüksek, çok yüksek olan öğrencilerin dahi, çevrelerinde bulunan deist kimselerin düşüncelerinin temellendirilebildiğine dair kanaatinin oluşması oldukça önemlidir. Tabloda özellikle ailesinin dindarlık düzeyinin yüksek olduğunu bildiren 51 öğrenciden, 9’unun deizmin temellendirebilir olduğunu düşünmesi, 16’sının ise kararsız kalması çarpıcıdır. Bir diğer ifadeyle, ailesinin dindarlık düzeyi çok yüksek olan öğrencilerin %49,1’lik kısmı, deizm yönelimine yakın görünmektedir. Tablo 11’de, din ve dindarlık algısıyla ilgili problemlerinin olabileceğine dair üzerinde durduğumuz ihtimalin, bu tabloda elde edilen verilerle güçlendiği kanaatindeyiz.

Din Dili ve Medyanın Dindarlar Tarafından Kullanımına Dair Karşılaştırmalar

Tablo 4.13 Öğrencilerin “Din Dilinin, Dindarlar Tarafından Doğru Kullanıldığına İnanıyorum” İfadesine Katılma Durumuna Göre “Türkiye’de Dinin Kurumsallaştığını Düşünüyorum” İfadesine Verdikleri Yanıtların Karşılaştırılması

		Türkiye’de Dinin Kurumsallaştığını Düşünüyorum					
Din Dilinin, Dindarlar Tarafından Doğru Kullanıldığına İnanıyorum		Kesinlikle katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle katılmıyorum	Toplam
Kesinlikle katılıyorum	f	4	3	2	0	1	10
	%	40,0	30,0	20,0	0,0	10,0	100,0
Katılıyorum	f	3	5	7	2	0	17
	%	17,6	29,4	41,2	11,8	0,0	100,0
Kararsızım	f	6	20	26	6	0	58
	%	10,3	34,5	44,8	10,3	0,0	100,0
Katılmıyorum	f	11	19	14	5	2	51
	%	21,6	37,3	27,5	9,8	3,9	100,0
Kesinlikle katılmıyorum	f	30	11	3	1	2	47
	%	63,8	23,4	6,4	2,1	4,3	100,0

$$\chi^2=53,237; df=16; p=0,000$$

Tablo incelendiğinde, araştırmaya katılan öğrencilerin din dilinin dindarlar tarafından doğru kullanıldığına yönelik inançlarına göre Türkiye’de dinin kurumsallaştığına ilişkin görüşleri arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılık olduğu görülmektedir ($p<0,05$). Din dilinin doğru kullanıldığını düşünen %70 oranında öğrenci, Türkiye’de dinin kurumsallaştığı görüşüne katılmaktadır. Bu durumda Türkiye’de dinin kurumsallaştığına yönelik kanaat din dilinden bağımsız olarak bile oldukça yüksektir. Bunun yanı sıra din dilinin doğru kullanılmadığına yönelik kanaat

bildiren ve kararsız kalan öğrencilerin, bununla doğru orantılı olarak Türkiye’de dinin kurumsallaşması önermesine katıldıkları görülmektedir.

Çalışmamızda deizmin kilise protestosu olarak ortaya çıktığı ve Hristiyan dünyasında bir kırılmaya sebep olduğunu ele almıştık. Bu bağlamda ankete “Türkiye’de dinin kurumsallaştığını düşünüyorum” önermesine de deizmin doğduğu ortamdaki sert tavrını bugün İslam dünyasında ne ölçüde sürdürdüğünü gözlemlemeyi hedefleyerek yer vermekteyiz. Ulaştığımız sonuçlara göre, Türkiye’de dinin kurumsallaştığına dair oluşan yoğun kanaat, bizi, deizmin protesto kimliğini İslam dünyasında gençler arasında sürdürdüğü yorumuna götürmektedir. Hristiyan din adamlarının olumsuz bulunan tutumları, zamanla şahısların değil kurumların yanlışları algısı haline gelmiştir. Bu bağlamda, öğrencilerin din dilinin kullanımı ile dinin kurumsallaşması arasında kurdukları ilişki, deizmin Hristiyan dünyasındaki kimliğini aynı formuyla İslam dünyasında koruduğunu ortaya koyar nitelikte görünmektedir.

Tablo 4.14 Öğrencilerin “Din Dilinin, Dindarlar Tarafından Doğru Kullanıldığına İnanıyorum” İfadesine Katılma Durumuna Göre “Din İçerikli TV Programları ve Sosyal Medya Kanallarının Genç Kitlelere Hitap Ettiğini Düşünüyorum” İfadesine Verdikleri Yanıtların Karşılaştırılması

		Din İçerikli TV Programları ve Sosyal Medya Kanallarının Genç Kitlelere Hitap Ettiğini Düşünüyorum					
Din Dilinin, Dindarlar Tarafından Doğru Kullanıldığına İnanıyorum		Kesinlikle katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle katılmıyorum	Toplam
Kesinlikle katılıyorum	f	2	0	5	2	1	10
	%	20,0	0,0	50,0	20,0	10,0	100,0
Katılıyorum	f	3	8	2	2	2	17
	%	17,6	47,1	11,8	11,8	11,8	100,0
Kararsızım	f	4	8	13	27	6	58
	%	6,9	13,8	22,4	46,6	10,3	100,0
Katılmıyorum	f	1	5	9	23	13	51

	%	2,0	9,8	17,6	45,1	25,5	100,0
Kesinlikle katılmıyorum	f	0	4	6	15	22	47
	%	0,0	8,5	12,8	31,9	46,8	100,0

$$\chi^2=58,790; df=16; p=0,000$$

Tablo incelendiğinde, araştırmaya katılan öğrencilerin din dilinin dindarlar tarafından doğru kullanıldığına yönelik inançlarına göre din içerikli TV programları ve sosyal medya kanallarının genç kitlelere hitap ettiğine yönelik görüşleri arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılık olduğu görülmektedir ($p<0,05$).

Tablodaki verilerden, deizmin yayılmasında din dili temelli içsel faktörler bahsinde ele aldığımız “medyanın pasif kullanımı” faktörünün dayanağı olabilecek sonuçlara ulaşılmaktadır. Din dilini taşıyıcı bir unsur olarak medya, post-modern günümüzde, günlük hayatın önemli bir paydasını oluşturmaktadır. Bu durumda, din dilinin taşıyıcısı olan medya unsuru ve din dili ilişkisine yönelik maddelerin yer aldığı tablo incelendiğinde, gençlerin medya ve televizyondaki din içerikli programların kendilerine hitap etmediğiyle ilgili düşüncelerine paralel olarak din dilinin doğru kullanılmadığına yönelik kanaatleri de gözlemlenmektedir.

Tablo 4.15 Öğrencilerin “Din Dilinin, Dindarlar Tarafından Doğru Kullanıldığına İnanıyorum” İfadesine Katılma Durumuna Göre “Mevcut Dini Tartışmaların Güncel (Çağa Uygun) Olduğunu Düşünüyorum” İfadesine Verdikleri Yanıtların Karşılaştırılması

		Mevcut Dini Tartışmaların Güncel (Çağa Uygun) Olduğunu Düşünüyorum					
Din Dilinin, Dindarlar Tarafından Doğru Kullanıldığına İnanıyorum		Kesinlikle katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle katılmıyorum	Toplam
Kesinlikle katılıyorum	f	3	0	4	2	1	10
	%	30,0	0,0	40,0	20,0	10,0	100,0
Katılıyorum	f	1	2	10	2	2	17
	%	5,9	11,8	58,8	11,8	11,8	100,0
Kararsızım	f	2	8	29	16	3	58
	%	3,4	13,8	50,0	27,6	5,2	100,0
Katılmıyorum	f	0	4	26	15	6	51
	%	0,0	7,8	51,0	29,4	11,8	100,0
Kesinlikle katılmıyorum	f	0	8	4	16	19	47
	%	0,0	17,0	8,5	34,0	40,4	100,0

$$\chi^2=68,504; df=16; p=0,000$$

Tablo incelendiğinde, araştırmaya katılan öğrencilerin din dilinin dindarlar tarafından doğru kullanıldığına yönelik inançlarına göre mevcut dini tartışmaların çağa uygun olduğuna yönelik görüşleri arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılık olduğu görülmektedir ($p<0,05$).

Dilin dinamik bir yapı olduğundan dil paradigmasını ele aldığımız bölümde detaylı olarak bahsettiğimizden burada hatırlatmak suretiyle belirtmeliyiz ki, tabloda yer alan verilere göre din dili, çalışmaya katılan gençlerin büyük çoğunluğu tarafından aktif bir dil alanı olarak görülmemektedir. Ayrıca din dilinin dindarlar tarafından doğru kullanıldığı görüşüne sahip öğrencilerin dahi medyada yer alan dini tartışmaların çağa uygun olduğu görüşüne katılmaması dikkat çekici görünmektedir. Ulaşılan bu sonuç, medyadaki din tartışmalarının güncel olmaması, gençlere hitap etmemesi gibi unsurların yüzde yüz din diliyle ilgili olmadığı çıkarımına götürse de genel sonuçlar, karşılaştırma tablosunda yer alan iki önermenin gençler tarafından ilişkilendirildiğini sonucuna da götürmektedir. Din dilinin doğru kullanıldığına kesinlikle katılmayan katılımcılardan %40,4'ünün aynı zamanda medyadaki din tartışmalarının güncel olduğu düşüncesine de kesinlikle katılmaması dikkat çekicidir. Yine din dilinin doğru kullanıldığıyla ilgili önermeye kesinlikle katılmayan %34,4 oranında katılımcı, medyadaki din tartışmalarının güncel, çağa uygun olmasıyla ilgili önermeye katılmıyorum yanıtı vermiştir.

Tablo 4.16 Öğrencilerin “Din Dilinin, Dindarlar Tarafından Doğru Kullanıldığına İnanıyorum” İfadesine Katılma Durumuna Göre “Medyada Yer Alan Din Tartışmalarının Bilimsel Temellere Dayanmadığını Düşünüyorum” İfadesine Verdikleri Yanıtların Karşılaştırılması

		Medyada Yer Alan Din Tartışmalarının Bilimsel Temellere Dayanmadığını Düşünüyorum					
Din Dilinin, Dindarlar Tarafından Doğru Kullanıldığına İnanıyorum		Kesinlikle katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle katılmıyorum	Toplam
Kesinlikle katılıyorum	f	3	2	2	1	2	10
	%	30,0	20,0	20,0	10,0	20,0	100,0
Katılıyorum	f	3	2	5	5	2	17
	%	17,6	11,8	29,4	29,4	11,8	100,0
Kararsızım	f	7	10	33	7	1	58
	%	12,1	17,2	56,9	12,1	1,7	100,0
Katılmıyorum	f	3	21	20	6	1	51
	%	5,9	41,2	39,2	11,8	2,0	100,0
Kesinlikle katılmıyorum	f	18	14	12	0	3	47
	%	38,3	29,8	25,5	0,0	6,4	100,0

$$\chi^2=51,797; df=16; p=0,000$$

Tablo incelediğinde, araştırmaya katılan öğrencilerin din dilinin, dindarlar tarafından doğru kullanıldığına ilişkin inançlarına göre medyada yer alan din tartışmalarının bilimsel temellere dayanmadığı görüşü arasında anlamlı düzeyde farklılık olduğu görülmektedir ($p<0,05$).

Tablo incelendiğinde, din dilinin dindarlar tarafından doğru kullanıldığı görüşüne katılan öğrencilerin medyada yer alan din tartışmalarının bilimsel temellere dayandığına da katıldığı, din dilinin doğru kullanıldığı konusunda kararsız kalan öğrencilerin, medyada yer alan din tartışmalarının bilimsel temellere dayanmadığı görüşünde de kararsız olduğu, din dilinin doğru kullanılmadığını düşünen öğrencilerin ise medyadaki din tartışmalarının bilimsel temellere dayanmadığı yönünde görüş bildirdikleri görülmektedir. Elde edilen bu verilerden hareketle, medyadaki din tartışmalarının ve din dilinin kullanımının gençler tarafından ilişkilendirildiğini söylemek mümkün görünmektedir.

Tablo 4.17 Öğrencilerin “Din Dilinin, Dindarlar Tarafından Doğru Kullanıldığına İnanıyorum” İfadesine Katılma Durumuna Göre “TV Programlarındaki Din Tartışmalarının Gerekli ve Önemli Olduğunu Düşünüyorum” İfadesine Verdikleri Yanıtların Karşılaştırılması

		TV Programlarındaki Din Tartışmalarının Gerekli ve Önemli Olduğunu Düşünüyorum					
Din Dilinin, Dindarlar Tarafından Doğru Kullanıldığına İnanıyorum		Kesinlikle katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle katılmıyorum	Toplam
Kesinlikle katılıyorum	f	4	3	1	1	1	10
	%	40,0	30,0	10,0	10,0	10,0	100,0
Katılıyorum	f	0	5	3	7	2	17
	%	0,0	29,4	17,6	41,2	11,8	100,0
Kararsızım	f	5	14	27	6	6	58
	%	8,6	24,1	46,6	10,3	10,3	100,0
Katılmıyorum	f	3	8	12	23	5	51
	%	5,9	15,7	23,5	45,1	9,8	100,0
Kesinlikle katılmıyorum	f	4	7	7	11	18	47
	%	8,5	14,9	14,9	23,4	38,3	100,0

$$\chi^2=59,190; df=16; p=0,000$$

Tablo incelendiğinde, araştırmaya katılan öğrencilerin din dilinin dindarlar tarafından doğru kullanıldığına yönelik inançlarına göre TV programlarındaki din tartışmalarının gerekli ve önemli olduğuna yönelik görüşleri arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılık olduğu görülmektedir ($p<0,05$).

Tablo 4.18 Öğrencilerin “Din Dilinin, Dindarlar Tarafından Doğru Kullanıldığına İnanıyorum” İfadesine Katılma Durumuna Göre “TV Programlarındaki Din Tartışmalarının Uzman Kişiler Tarafından Yapıldığını Düşünüyorum” İfadesine Verdikleri Yanıtların Karşılaştırılması

		TV Programlarındaki Din Tartışmalarının Uzman Kişiler Tarafından Yapıldığını Düşünüyorum					
Din Dilinin, Dindarlar Tarafından Doğru Kullanıldığına İnanıyorum		Kesinlikle katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle katılmıyorum	Toplam
Kesinlikle katılıyorum	f	3	2	2	1	2	10
	%	30,0	20,0	20,0	10,0	20,0	100,0
Katılıyorum	f	0	3	8	4	2	17
	%	0,0	17,6	47,1	23,5	11,8	100,0
Kararsızım	f	0	8	34	11	5	58
	%	0,0	13,8	58,6	19,0	8,6	100,0
	f	1	2	16	25	7	51

Katılmıyoru m	%	2,0	3,9	31,4	49,0	13,7	100,0
Kesinlikle katılmıyorum	f	0	4	11	8	24	47
	%	0,0	8,5	23,4	17,0	51,1	100,0

$$\chi^2=92,241; df=16; p=0,000$$

Tablo incelendiğinde, araştırmaya katılan öğrencilerin din dilinin, dindarlar tarafından doğru kullanıldığına yönelik inançlarına göre TV programlarındaki din tartışmalarının uzman kişiler tarafından yapıldığına ilişkin görüşleri arasında anlamlı düzeyde farklılık olduğu görülmektedir ($p<0,05$).

Tablo incelendiğinde, din dilinin doğru kullanılmadığı yönünde görüş bildiren öğrencilerin, Tv programlarındaki din tartışmalarının gerekli ve önemli olmadığı yönünde de görüş bildirdiği izlenmektedir.

Din dilinin doğru kullanılmadığı düşünen öğrencilerin buna paralel olarak Tv programlarındaki din tartışmalarının gerekli ve önemli olduğunu düşünüyorum önermesine katılmamaktadır.

Deizmin yayılımında din dili kaynaklı içsel faktörlerden bahsettiğimiz kısımda TV'deki din tartışmalarının bir etken olabileceğinden bahsetmemizin dayanağı olan bu sonuçlardan ve medyadaki din tartışmaları -din dili ilişkisini incelediğimiz tüm tablolardan hareketle ulaştığımız sonuçlar bizi, medyada yer alan din tartışmalarının kapsamı, bağlamı, niteliği üzerinde bir tenkit ve tahlilin gerekliliği düşüncesine sevk etmektedir. Zira medyada yer alan din tartışmalarının mahiyeti, tartışmaya katılan kimselerin yetkinliği gibi unsurların gençler tarafından din dilinin kullanımının doğru olup olmadığına yönelik düşüncelerinde birer kriter görünmektedir. Bu sebeple, ayrı bir çalışma konusu olarak ele alınabilecek kapsama sahip olan bu husus, gençlerin “din”, “dindar”, “din dili” kavramlarını doğru algılama ve anlamlandırmaları açısından, kanaatimizce önem teşkil etmektedir.

**Din Dilinin Dindarlar Tarafından Kullanımı ve Din-Bilim İlişkisine Dair
Karşılaştırmalar**

Tablo 4.19 Öğrencilerin “Din Dilinin, Dindarlar Tarafından Doğru Kullanıldığına İnanıyorum” İfadesine Katılma Durumuna Göre “Din Dilinin Rasyonel ve Bilimsel Kaynaklara Dayanması Gerektiğini Düşünüyorum” İfadesine Verdikleri Yanıtların Karşılaştırılması

		Din Dilinin Rasyonel ve Bilimsel Kaynaklara Dayanması Gerektiğini Düşünüyorum					
Din Dilinin, Dindarlar Tarafından Doğru Kullanıldığına İnanıyorum		Kesinlikle katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle katılmıyorum	Toplam
Kesinlikle katılıyorum	f	4	2	2	2	0	10
	%	40,0	20,0	20,0	20,0	0,0	100,0
Katılıyorum	f	2	7	4	3	1	17
	%	11,8	41,2	23,5	17,6	5,9	100,0
Kararsızım	f	7	15	23	10	3	58
	%	12,1	25,9	39,7	17,2	5,2	100,0
Katılmıyorum	f	8	13	19	11	0	51
	%	15,7	25,5	37,3	21,6	0,0	100,0
Kesinlikle katılmıyorum	f	18	16	9	2	2	47
	%	38,3	34,0	19,1	4,3	4,3	100,0

$\chi^2=27,163$; $df=16$; $p=0,040$

Tablo incelendiğinde, araştırmaya katılan öğrencilerin din dilinin, dindarlar tarafından doğru kullanıldığına yönelik inancına göre din dilinin rasyonel ve bilimsel kaynaklara dayanması gerektiğine ilişkin görüşleri arasında anlamlı düzeyde farklılık olduğu görülmektedir ($p<0,05$).

Din dilinin doğru kullanıldığı görüşüne kesinlikle katılmıyorum yanıtı veren öğrencilerin %72,3'ünün din dilinin bilimsel ve rasyonel temelli olması gerektiği hususuna katılması gençler tarafından din dilinin rasyonellik ve bilimsellik kriterlerine

tâbi tutulduğunu göstermektedir. Din dilinin sahip olması gereken kriterler içinde bilimselliğe, rasyonelliğe de yer açmakla gençlerin din dilinin dindarlar tarafından kullanımı ile ilgili olumsuz kanaatlerini olumluya evirebilecek neticeler elde etmek mümkün görünmektedir.

İletişimde mesajın alıcıya doğru ve etkin ulaşmasının önemi yadsınamaz. Din dili söz konusu olduğunda iletişim ağı çok daha geniş ve önemlidir. Din dilinin, iletişim ağındaki herhangi bir unsurun eksikliğinden dolayı yanlış anlaşılmasına karşılık, bu hususların gözden geçirilmesi, ulaştığımız sonuçlar neticesinde bir gereklilik ve zorunluluk olarak karşımızda durmaktadır.

Tablo 4.20 Öğrencilerin “Din Dilinin, Dindarlar Tarafından Doğru Kullanıldığına İnanıyorum” İfadesine Katılma Durumuna Göre “Din ve Bilimin Farklı Zeminler Üzerinde Olduğunu Düşünüyorum” İfadesine Verdikleri Yanıtların Karşılaştırılması

		Din ve Bilimin Farklı Zeminler Üzerinde Olduğunu Düşünüyorum					
Din Dilinin, Dindarlar Tarafından Doğru Kullanıldığına İnanıyorum		Kesinlikle katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle katılmıyorum	Toplam
Kesinlikle katılıyorum	f	2	2	4	1	1	10
	%	20,0	20,0	40,0	10,0	10,0	100,0
Katılıyorum	f	2	4	1	7	3	17
	%	11,8	23,5	5,9	41,2	17,6	100,0
Kararsızım	f	3	10	19	13	13	58
	%	5,2	17,2	32,8	22,4	22,4	100,0
Katılmıyorum	f	1	12	15	16	7	51
	%	2,0	23,5	29,4	31,4	13,7	100,0
Kesinlikle katılmıyorum	f	8	12	9	10	8	47
	%	17,0	25,5	19,1	21,3	17,0	100,0

$$\chi^2=20,573; df=16; p=0,196$$

Tablo incelendiğinde, araştırmaya katılan öğrencilerin din dilinin, dindarlar tarafından doğru kullanıldığında yönelik inanca göre din ve bilimin farklı zeminler üzerinde olduğuna ilişkin görüşler arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılık olmadığı görülmektedir ($p>0,05$).

Din dilinin doğru kullanıldığını düşünüyorum önermesine katılmıyorum yanıtı veren öğrencilerin %25,5'i, din dilinin doğru kullanıldığını düşünüyorum ifadesine kesinlikle katılmıyorum yanıtı veren öğrencilerin ise %42,5'i din ve bilimin farklı zeminlerde iki olgu olduğunu düşünmektedir.

Ulaştığımız bu verilerden hareketle, yine deizmin yayılımında bir içsel faktör olarak gördüğümüz din-bilim tartışmalarının açıklanmasına olan ihtiyacı göz önüne serdiğini söylemek mümkün görünmektedir.

Tabloda yer alan veriler bizi, şu iki yoruma götürmektedir:

- a. Dindarların kullandığı din dilinin doğru olduğunu düşünen gençlerin din ve bilimin farklı zeminlerde olduğuna dair kanıları, bu iki olgunun birbirinden ayrıldığına, dinin olduğu yerde bilimin, bilimin olduğu yerde dinin olamayacağına yönelik kabulün söz konusu olduğunu göstermektedir.
- b. Dindarlar tarafından din dilinin doğru kullanıldığını düşünüyorum önermesine katılmıyorum yanıtı veren öğrencilerin %45,1'inin , kesinlikle katılmıyorum yanıtı veren öğrencilerin ise %38,3'ünün din ve bilim tartışmalarına yönelik olumsuz tutuma sahip olduğu, din ve bilimin ayrı iki olgu olarak yansıtılması gibi faktörlerin din dilinin kullanımıyla ilişkilendirildiğine dair ihtimallere yöneltmektedir.

Tablo 4.21 Öğrencilerin “Din Dilinin, Dindarlar Tarafından Doğru Kullanıldığına İnanıyorum” İfadesine Katılma Durumuna Göre “Din ve Bilimin Birbirine Zıt Olduğunu Düşünüyorum” İfadesine Verdikleri Yanıtların Karşılaştırılması

		Din ve Bilimin Birbirine Zıt Olduğunu Düşünüyorum					
Din Dilinin, Dindarlar Tarafından Doğru Kullanıldığına İnanıyorum		Kesinlikle katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle katılmıyorum	Toplam
Kesinlikle katılıyorum	f	3	0	3	3	1	10
	%	30,0	0,0	30,0	30,0	10,0	100,0
Katılıyorum	f	1	1	1	9	5	17
	%	5,9	5,9	5,9	52,9	29,4	100,0
Kararsızım	f	1	3	9	25	20	58
	%	1,7	5,2	15,5	43,1	34,5	100,0
Katılmıyorum	f	2	7	8	23	11	51
	%	3,9	13,7	15,7	45,1	21,6	100,0
Kesinlikle katılmıyorum	f	5	5	9	13	15	47
	%	10,6	10,6	19,1	27,7	31,9	100,0

$$\chi^2=24,474; df=16; p=0,080$$

Tablo incelendiğinde, araştırmaya katılan öğrencilerin din dilinin, dindarlar tarafından doğru kullanıldığına ilişkin inançlara göre din ve bilimin birbirine zıt olduğuna ilişkin görüşler arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılık olmadığı görülmektedir ($p>0,05$).

Tablo incelendiğinde, din-bilim ilişkisinin din dilinin dindarlar tarafından kullanımıyla doğrudan ilişkilendirildiği gözlemlenmektedir. Bir diğer ifadeyle, din dilinin doğru kullanıldığını düşünen öğrenciler çoğunlukla, kararsız kalmış veya din ve bilimin birbirine alternatif olduğunu belirten görüş bildirmişlerdir. Bunun yanı sıra din dilinin doğru kullanılmadığını düşünen öğrenciler ise, din ve bilimin birbirinin alternatifi olarak görülmemesi gerektiğini düşünüyorum ifadesine çoğunlukla katılıyorum yanıtlarını vermişlerdir. Ulaşılan bu sonuçlar, yine içsel sebepler bağlamında ele aldığımız din-bilim düalitesine açıklık getirmenin gerekliliği önerimizde dayanaklık teşkil etmektedir.

**Din Dilinin Dindarlar Tarafından Kullanımı ve Akıl-Vahiy İlişkisine Dair
Karşılaştırmalar**

**Tablo 4.22 Öğrencilerin “Din Dilinin, Dindarlar Tarafından Doğru
Kullanıldığına İnanıyorum” İfadesine Katılma Durumuna Göre “Akıl ve
İnançla İlgili Zihnimde Karışıklıklar Var” İfadesine Verdikleri Yanıtların
Karşılaştırılması**

		Akıl ve İnançla İlgili Zihnimde Karışıklıklar Var					
Din Dilinin, Dindarlar Tarafından Doğru Kullanıldığına İnanıyorum		Kesinlikle katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle katılmıyorum	Toplam
Kesinlikle katılıyorum	f	3	0	1	2	4	10
	%	30,0	0,0	10,0	20,0	40,0	100,0
Katılıyorum	f	3	0	3	6	5	17
	%	17,6	0,0	17,6	35,3	29,4	100,0
Kararsızım	f	2	4	12	17	23	58
	%	3,4	6,9	20,7	29,3	39,7	100,0
Katılmıyorum	f	6	3	11	24	7	51
	%	11,8	5,9	21,6	47,1	13,7	100,0
	f	6	15	6	12	8	47

Kesinlikle katılmıyorum	%	12,8	31,9	12,8	25,5	17,0	100,0
-------------------------	---	------	------	------	------	------	-------

$$\chi^2=44,510; df=16; p=0,000$$

Tablo incelendiğinde, araştırmaya katılan öğrencilerin din dilinin, dindarlar tarafından doğru kullanılmasına ilişkin inançlarına göre akıl ve inançla ilgili zihin karışıklığı olması görüşü arasında anlamlı düzeyde farklılık olduğu görülmektedir ($p<0,05$).

Tablodaki verilerden hareketle, din dilinin dindarlar tarafından doğru kullanıldığını düşünüyorum önermesine katılmıyorum ve kesinlikle katılmıyorum yanıtı veren öğrencilerin azımsanamayacak kısmının akıl ve vahiy ilişkisine dair zihninde karışıklık olduğunu bildirdiğini söylemek mümkün görünmektedir. Din dilinin dindarlar tarafından doğru kullanılmadığı algısının aynı zamanda akıl-vahiy ilişkisinin zihninde temellendirilememesiyle sonuçlandığı da gözlemlenmektedir. Din-bilim ilişkisinde de bahsettiğimiz üzere akıl-vahiy düalitesinin Hristiyan dünyasının kilise öğretisi olarak İslam dünyasına dahilini tespitinde dayanaklık teşkil eden bu sonuçlar, din dilinin inşa ve ihyasında düalitelere atılmak, zihinlerde temellendirilmesini sağlamak bir gereklilik arz etmektedir.

Tablo 4.23 Öğrencilerin “Din Dilinin, Dindarlar Tarafından Doğru Kullanıldığına İnanıyorum” İfadesine Katılma Durumuna Göre “İlim Adamlarının ve Hocaların Dini Anlamada Akla Gereken Önemi Vermediğini Düşünüyorum” İfadesine Verdikleri Yanıtların Karşılaştırılması

		İlim Adamlarının ve Hocaların Dini Anlamada Akla Gereken Önemi Vermediğini Düşünüyorum					
Din Dilinin, Dindarlar Tarafından Doğru Kullanıldığına İnanıyorum		Kesinlikle katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle katılmıyorum	Toplam
	f	2	1	4	2	1	10

Kesinlikle katılıyorum	%	20,0	10,0	40,0	20,0	10,0	100,0
Katılıyorum	f	1	5	4	5	2	17
	%	5,9	29,4	23,5	29,4	11,8	100,0
Kararsızım	f	1	17	25	13	2	58
	%	1,7	29,3	43,1	22,4	3,4	100,0
Katılmıyorum	f	6	18	16	11	0	51
	%	11,8	35,3	31,4	21,6	0,0	100,0
Kesinlikle katılmıyorum	f	20	18	7	0	2	47
	%	42,6	38,3	14,9	0,0	4,3	100,0

$$\chi^2=53,909; df=16; p=0,000$$

Tablo incelendiğinde, araştırmaya katılan öğrencilerin din dilinin, dindarlar tarafından doğru kullanıldığı inançlarına göre ilim adamlarının ve hocaların dini anlamada akla gereken önemi vermediği görüşü arasında anlamlı düzeyde farklılık olduğu görülmektedir ($p<0,05$).

Tablo22’de ulaşılan sonuçların alt kategorilerini tespitte yararlandığımız bu tablodan hareketle, din dilinin toplumun öne çıkan dindar kesimi olarak nitelendirilebilecek ilim adamlarının aklı konumlandırmalarının din dili ile ilişkisini ortaya koyan sonuçlara ulaşılmaktadır. Bir diğer ifadeyle, tablo incelendiğinde ilim adamlarının akla gereken önemi vermediği düşüncesinin yoğunlaştığı kategoride din dilinin doğru kullanılmadığını görüşünün de yoğunluk derecesinin arttığı gözlemlenmektedir. Bu bağlamda, ilim adamlarının ve hocaların din karşısında aklı konumlandırma

durumlarının gençler tarafından doğrudan din diliyle ilişkilendirildiğini söylemek mümkün görünmektedir.

Tablo 4.24 Öğrencilerin “Din Dilinin, Dindarlar Tarafından Doğru Kullanıldığına İnanıyorum” İfadesine Katılma Durumuna Göre “Aklın Sorgulama Yetisinin Dindarlar Tarafından Bastırıldığını Düşünüyorum” İfadesine Verdikleri Yanıtların Karşılaştırılması

Din Dilinin, Dindarlar Tarafından Doğru Kullanıldığına İnanıyorum		Aklın Sorgulama Yetisinin Dindarlar Tarafından Bastırıldığını Düşünüyorum					
		Kesinlikle katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle katılmıyorum	Toplam
Kesinlikle katılıyorum	f	2	0	6	1	1	10
	%	20,0	0,0	60,0	10,0	10,0	100,0
Katılıyorum	f	3	3	3	4	4	17
	%	17,6	17,6	17,6	23,5	23,5	100,0
Kararsızım	f	4	11	23	15	5	58
	%	6,9	19,0	39,7	25,9	8,6	100,0
Katılmıyorum	f	6	17	13	13	2	51
	%	11,8	33,3	25,5	25,5	3,9	100,0
Kesinlikle katılmıyorum	f	22	17	3	4	1	47
	%	46,8	36,2	6,4	8,5	2,1	100,0

$$\chi^2=60,821; df=16; p=0,000$$

Tablo incelendiğinde, araştırmaya katılan öğrencilerin din dilinin dindarlar tarafından doğru kullanıldığına inançlarına göre aklın sorgulama yetisinin dindarlar tarafından bastırıldığına ilişkin görüşleri arasında anlamlı düzeyde farklılık olduğu görülmektedir ($p<0,05$).

Yine tablo22’de ulaşılan akıl-vahiy ilişkisinin temellendirilememesinin sebepleri arasında gördüğümüz ilgili önerme maddesine verilen yanıtları değerlendirdiğimizde, aklın sorgulama yetisinin dindarlar tarafından bastırıldığı görüşüne katılıyorum ve

kesinlikle katılıyorum yanıtı veren öğrencilerin din dilinin doğru kullanıldığı düşüncesine katılmıyorum ve kesinlikle katılmıyorum yanıtı verdikleri izlenmektedir.

Tablo 4.25 Öğrencilerin “Din Dilinin, Dindarlar Tarafından Doğru Kullanıldığına İnanıyorum” İfadesine Katılma Durumuna Göre “Toplum Tarafından Merak Edilen Dini Konulara, Akıl Temelli Yaklaşımların Olduğunu Düşünüyorum” İfadesine Verdikleri Yanıtların Karşılaştırılması

		Toplum Tarafından Merak Edilen Dini Konulara, Akıl Temelli Yaklaşımların Olduğunu Düşünüyorum					
Din Dilinin, Dindarlar Tarafından Doğru Kullanıldığına İnanıyorum		Kesinlikle katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle katılmıyorum	Toplam
Kesinlikle katılıyorum	f	1	4	2	1	2	10
	%	10,0	40,0	20,0	10,0	20,0	100,0
Katılıyorum	f	1	6	6	2	2	17
	%	5,9	35,3	35,3	11,8	11,8	100,0
Kararsızım	f	6	18	26	7	1	58
	%	10,3	31,0	44,8	12,1	1,7	100,0
Katılmıyorum	f	2	7	22	19	1	51
	%	3,9	13,7	43,1	37,3	2,0	100,0

Kesinlikle katılmıyorum	f	3	9	8	18	9	47
	%	6,4	19,1	17,0	38,3	19,1	100,0

$$\chi^2=41,410; df=16; p=0,000$$

Tablo incelendiğinde, araştırmaya katılan öğrencilerin din dilinin dindarlar tarafından doğru kullanıldığına ilişkin inançlarına göre toplum tarafından merak edilen dini konulara, akıl temelli yaklaşımın olduğuna ilişkin görüşler arasında anlamlı düzeyde farklılık olduğu görülmektedir ($p<0,05$)

Tablo incelendiğinde din dilinin doğru kullanılıp kullanılmadığı görüşünden bağımsız olarak, merak edilen dini konularda akıl temelli yaklaşımların olup olmadığı konusunda kararsız görüşün yoğunluğu izlenmektedir. Ancak din dilinin kesinlikle doğru kullanılmadığı görüşünü bildiren öğrencilerin yine aynı netlikle büyük oranda merak edilen dinî hususlarda akıl temelli yaklaşımların olmadığı görüşüne de katılmaktadır. Bu bağlamda, akıl temelli yaklaşımların bulunmadığına yönelik kanaatin din dilinin kullanımına dair algıyı etkilediğini söylemek mümkün görünmektedir.

Tablo 4.26 Öğrencilerin “Din Dilinin, Dindarlar Tarafından Doğru Kullanıldığına İnanıyorum” İfadesine Katılma Durumuna Göre “Akıl ile Vahyin Çeliştiğini Düşünüyorum” İfadesine Verdikleri Yanıtların Karşılaştırılması

		Akıl ile Vahyin Çeliştiğini Düşünüyorum					
Din Dilinin, Dindarlar Tarafından Doğru Kullanıldığına İnanıyorum		Kesinlikle katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle katılmıyorum	Toplam
Kesinlikle katılıyorum	f	4	2	2	2	0	10
	%	40,0	20,0	20,0	20,0	0,0	100,0
Katılıyorum	f	1	3	2	5	6	17
	%	5,9	17,6	11,8	29,4	35,3	100,0
Kararsızım	f	3	5	10	16	24	58
	%	5,2	8,6	17,2	27,6	41,4	100,0
Katılmıyorum	f	0	5	11	20	15	51
	%	0,0	9,8	21,6	39,2	29,4	100,0
Kesinlikle katılmıyorum	f	3	3	10	16	15	47
	%	6,4	6,4	21,3	34,0	31,9	100,0

$\chi^2=32,511$; $df=16$; $p=0,009$

Tablo incelendiğinde, araştırmaya katılan öğrencilerin din dilinin, dindarlar tarafından doğru kullanıldığına ilişkin inançlarına göre akıl ile vahyin çeliştiği görüşleri arasında anlamlı düzeyde farklılık olduğu görülmektedir ($p<0,05$).

Tablo incelendiğinde akılla vahyin çeliştiğini düşünen öğrenci oranının din dilinin doğru kullanıldığını düşünen öğrenciler arasında bile yaygın olduğu görülmektedir. Ancak diğer tablolarla da birlikte değerlendirildiğinde bu durumun öğrencilerin yanıltıcı cevaplar verebileceğinden kaynaklandığı ihtimalini de göz önünde bulundurmak gerekir. Akıl ile vahyin zihinde temellendirilememesinin bir ileri boyutu olarak değerlendirebileceğimiz çelişki kanaati, deizm yayılımında önemli bir etkidir. Akıl-vahiy ilişkisinin din dilinin kullanımıyla ilişkilendirildiği diğer tablolardaki sonuçlar da göz önüne alındığında, aşıkâr görünmektedir. İncelemiş olduğumuz bu tablodan da hareketle, gençlerin zihinlerinde yer alan akıl-vahiy ilişkisi gibi temel konulardaki boşlukların doldurulmamasının, deizme ve hatta deizmden evrilme ateizme kapı araladığını söylemek imkansız görünmemektedir.

SONUÇ

Deizm ve din dili ilişkisinin incelendiği tez çalışmamızda öncelikle deizmin tanımından genel ilke ve iddialarından, deizmle bağlantılı akımlardan bahsedilmiş ardından deizme yönelimin artışında din dili temelli gördüğümüz faktörlerin tespiti - yaptığımız saha çalışmasına dayanarak- yer verilmiştir.

15-21 yaş arası lise ve üniversite çağındaki gençlerin çoğunlukla din dili algılarını tespiti yönelik önermeleri ihtiva eden anket çalışması neticesinde, aile dindarlık düzeyi yüksek öğrencilerin dahi dindar olarak niteledikleri kesimin kullandığı dilin doğru olmadığına, eğitim hayatları boyunca aldıkları dinî eğitimin yetersiz bulunduğu ve bu eğitimin doğru bir din diliyle aktarılmadığına, din içerikli medyanın kendilerine hitap etmediğine buna paralel olarak çevrelerinde ciddi oranda deist arkadaşlarının bulunduğu dair sonuçlara ulaşılmıştır.

Ayrıca din dilinin deizme eğilim üzerindeki etkisini tespiti yönelik sunulan din-bilim, akıl-vahiy gibi ilişkiler hakkındaki algılarıyla ilgili çarpıcı sonuçlara ulaşılmıştır.

Demografik önermeler, dini eğitim kalite algısına yönelik önermeler, medya ve din dili ilişkisine yönelik önermeler, din-bilim, akıl-inanç algısına yönelik önermeler din diliyle ilişkilendirilerek karşılaştırma tabloları şeklinde sunulmuş, din dilinin deizm yönelimi üzerindeki etkisini daha net gözlemlemeye olanak sağlamaya gayret edilmiştir.

Post-modern dönemde deizmin gençler arasında yayılmasının ve bu yayılımda din dili temelli bazı faktörlerin incelendiği çalışmada, ulaşılan değerlendirmeler sonucunda deizmin zuhur ettiği Hristiyan dünyasında kiliseye baş kaldırı kimliğinin günümüz İslam dünyasında da devam etmekte olduğu gözlemlenmiştir.

Araştırmaya katılan öğrencilerin din dili hakkındaki olumsuz kanaatlerine dayanarak belirtmek gerekir ki, din dili, deizm yönelimi üzerinde etkin rol oynamaktadır. Bunun yanı sıra medyada yer alan din içerikli programların, gençlerin inanç ve zihin dünyasına hitap etmediği de ulaşılan sonuçlar arasındadır. Ulaşılan sonuçlar bir bütün olarak değerlendirildiğinde, deizm-din dili ilişkisi bağlamında, din dilinin güncelliği, bilimsel ve rasyonel temellere dayanması, medyanın hedef kitle odaklı, aktif

kullanımının gerekliliği gibi hususlar gözden geçirilmeli, mesajın muhataba ulaşmasını hedef alan iletişimde dilin rolü göz ardı edilmemelidir. Zira, din söz konusu olduğunda, mesajın ilâhî kimliğinden dolayı, aktarım çok daha fazla önem arz etmektedir.

Bu aktarımın etkili olması için bazı ilkeler belirlemek, din dilinin yanlış kullanımı kaynaklı deizm yöneliminin de önüne geçebilir. Katılımcıların din dilinin dindarlar tarafından doğru kullanılmadığını düşünceleri karşısında din dilinin güncellenmesi ve dile dinamizm kazandırılması ilk ilke olabilir. Din dilinin ihyasında başvurulacak kaynak yine dinin kendisi olmalıdır. Zira İslam, muhafazanın değil dinamizmin örneğidir. Peygamberlerin çeşitli eziyetlere, cefalara, boykotlara maruz kalmasının temelinde yatan da yine bu dinamizmdir. Bu doğrultuda, din dilinin inşâ ve ihyasında dikkat edilmesi gereken hususlardan biri de dinin dinamizm faktörü olmalıdır.

İslam dünyasında deizmin yayılımı yalnızca din dili kaynaklı değildir. Batı’da yürütülen Oryantalist çalışmalar karşısında Müslümanlar reaksiyoner tavır sergilemişlerdir. Batı’da, Müslümanların tarihteki ilerlemeci, dönüştürücü, inşâ edici niteliklerinin önüne geçilmenin yolları aranmış ve Batı bu doğrultuda İslamoloji çalışmaları yürütmüştür. Bunu gözlemleyebileceğimiz pek çok oryantalist çalışma bulunmaktadır. Aloys Sprenger (ö.1893), Ignaz Goldziher (ö.1921), Joseph Schacht (ö.1969) gibi Oryantalist isimler özellikle hadis üzerine çalışmalar yaparak hem siyasi hem dinî düzlemde İslam eleştirisinde bulunmuşlardır. Batı’da Müslüman imajının oluşturulmasında iki önemli kol kullanılmıştır. Bunlardan biri bahsettiğimiz Oryantalist çalışmalar, diğeri medyadır. Bugün de medyanın, Batı’nın İslâm’ı algılama biçimini ne ölçüde şekillendirdiği gözlemlenebilir, aşikâr boyuttadır. Bu bağlamda, medyanın dindarlar tarafından aktif kullanımı, reaksiyoner tavrın aksiyoner tavra dönüşümünü de sağlayacak önemli bir diğer ilke olacaktır.

Kur’an-ı Kerîm’de yer alan davet ayetlerinden **“Rabbînin yoluna hikmetle ve güzel öğütlerle davet et, onlarla en güzel yöntemle tartış”**⁷⁹ mealindeki ayetten de hareketle tartışmanın “hikmet” ve “güzel öğüt” ile kayıtlanması dikkate alınması gereken bir diğer unsurdur. Araştırmaya katılan gençlerin çoğunluğunun din dilinin dindarlar

⁷⁹ Nahl/125

tarafından doğru kullanılmadığını, buna paralel olarak medyada yer alan din tartışmalarının bilimsel temellere dayanmadığı, din dilinin bilimsel temellere dayanması gerektiğine yönelik düşünceleri göz önüne alındığında, “hikmet” ve “güzel öğüt” kaydı deizm yöneliminin önüne geçmede, din dilinin ihyasında bir ilke olarak önem arz etmektedir. “Hikmet” ile davet, din dilinin bilimsel temellere dayanması, akılları tatmin bağlamında, “güzel öğüt” ise dinin tebliğiyle beraber temsiline ön çıkarılması bağlamında değerlendirilmelidir.

Özet olarak, din dilinin ihya sürecinin zemininin atılmasının post-modern paradigma karşısında bir zorunluluk olduğunu belirtmek gerekir. Post-modern paradigmanın insana dayattığı hız ve haz zemininde bir düzenin varlığı yadsınamaz bir gerçekliktir. Tespite gayret ettiğimiz, akıl-nakil, din-bilim gibi Batı kaynaklı düaliteler, medyanın pasif kullanımı, medyada yer alan din tartışmalarının mahiyeti, reaksiyoner tavır, muhatabı ve bağlamı bilmemek, hedef kitlenin belirlenmemesi gibi unsurlar deizme yönelimde içsel faktörler olarak sıralanabilir. Bu etken olduğu düşünülen faktörler, din dilinin inşâ ve ihya sürecinde gözden geçirilmeli, dilin kaynağı olan dinin kavramlarından “hikmet” ve “güzel öğüt”le dile dinamizm kazandırılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Aliye Çınar, *Deizm ve Ateizm Üzerine*. 1 bs. İstanbul: Köprü, 2018.
- Altınörs, Atakan. *Anlam Doğrulama ve Edimsellik*. İstanbul: Alfa Yayınları, 2001.
- Aslan, İbrahim. “İmam Matûridi’nin Deist Eleştirilere Karşı Nübüvvet Savunusu”. *Kelam Araştırmaları Dergisi*, C.12, S.2: 2014: 33-54.
- Baloğlu, Adnan Bülent. *Son Hurafe Deizm*. 2.bs. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2021.
- Bolay, Süleyman Hayri. *Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Atlas Yayıncılık, 2018.
- Boynukalın, Mehmet. “Tebliğ” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2011. C.40: 218-219.
- Canatan, Kadir. *Gençlerin Modern İzmlerle İmtihani*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2021.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma, 2002.
- Demir, Gökhan Yavuz. *Sosyal Bir Fenomen Olarak Dinin Belirsizliği*. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2007.
- Dikmen, Mehmet. *Peygamberimiz’in İnsan Kazanma Metodu*. İstanbul: Cihan Yayınları, 2011.
- Düzgün, Şaban Ali. *Çağdaş Dünyada Din ve Dindarlar*. 4. bs. İstanbul: Otto Yayınları, 2021.
- . *Sosyal Teoloji*. Ankara: Otto Yayınları, 2017.
- . *Rasyonalist Düşüncenin Son Dönem Kur’an Yorumuna Etkileri II. Kuran Sempozyumu*. Ankara: Bilgi Vakfı, 1996.
- . “Değişim Kavramı ve Toplumsal Değişimin Şartları”. *A.Ü.İ.F Dergisi*. C.XXXVIII. (1998): 309-332.

Eliade, Mircea. *Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu*, çev. Mehmet Aydın, (Konya: Din Bilimleri Yayınları, 1995), 2.

Er, Hasan. “İdeal Din Dilinin İmkansızlığı”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 28 (2019): 231-254.

Erdem, Hüsametdin. *Deizm Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları. C.9 (1994): 109-111.

Erasmus. *Deliliğe Övgü*. çev. Yücel Sivri. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.

Güneş, Kamil. *İslami Düşüncenin Şekillenmesinde Akıl ve Nass*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.

Görgün, Tahsin. “Küreselleşen Dünyada Din Dilinin Yeri ve Dini Metinleri Anlama Sorunu”, Din Dili Çalıştayı, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Kur’an-ı Kerim Araştırmaları Merkezi (KURAMER). 25-26.04.2014, 177-203.

Hamidullah, Muhammed. *İslam Peygamberi*. çev. Mehmet Yazgan İstanbul: Beyan Yayınları, 2021.

Hıdır, Özcan. *Batı’da Hz. Muhammed İmajı*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2021.

-----, “Silahsız Haçlı Savaşı: Oryantalizm”, *EskiYeni Dergisi*. S.4 (2007): 57-68.

-----, *İslamofobi 2.0*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2022.

İbn Tüfeyl, *Hayy Bin Yakzan*, çev. M. Şerafeddin Yaltkaya, Babanzade Reşid. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2019.

Karakoç, Yücel vd. “Modern Bir Akıl Sapması: Deizm”. *Zihniyet Kökenleri ve Tetikleyen Sebepleri Açısından Deizm*. Der. Hasan Yaşar. İstanbul: Dirâyet Yayınları, 2019, 23-60.

Keskin, Hasan. *Kur’an’da Ümmet Kavramı*. (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2003.

Kılıç, Sadık. *İslam’da Sembolik Dil*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1995.

Koç, Turan. *Dilin Ötesi*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2018.

Kuzudişli, Bekir. “Oryantalizm ve Hadisle İlgilenen Bazı Oryantalistler”. *Darüfünun İlahiyat Dergisi*, S.7 (2003/1): 144.

“Liberalizm”, <https://tr.wikipedia.org/wiki/Liberalizm> [02.08.2022].

Mandaville, Peter G. *Transnational Muslim Politics: Reimagining the Ummah*. New York: Routledge, 2001.

Matûridi, *Kitabu't-Tevhid*. çev. Bekir Topaloğlu ve Muhammet Aruçi, Ankara: İSAM Yayınları, 2005.

Matûridi, *Tevilatü'l-Kuran*. çev. Bekir Topaloğlu, İstanbul: Mizan Yayınları, 2005.

Nauert, G. Charles. *Avrupa'da Hümanizma ve Rönesans Kültürü*. çev. Bahar Tırnakçı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.

Oral, Osman. “Nübüvvet Bağlamında Maturidi'nin Deizm Eleştirisi”. *Sosyal Bilimler Dergisi*. S. 43 (2019): 205-220.

Özcan, Zeki. *Viyana Çevresi Üzerine*. Ankara: Birleşik Yayınevi, 2012.

Paker, Kamile Oya. “Postmodern Bilgelik: Yeni Çağ Söyleminde Kişisel Gelişim ve Ruhsal Alıştırmalar”. *Psikoloji Çalışmaları Dergisi*. 31 (2011): 65-67.

Peter Knauer & Der Glaube Kommt Vom Hören. *Ökumenische Fundamental Theologie*. Almanya: Verlag Herder Freiburg, 1991.

Polanyi, Karl. *Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri*. çev. Ayşe Buğra. İstanbul: Alan Yayınları, 1986.

Rakipoğlu, Numan. *Seküler Dünya Atlası*. 2 bs. İstanbul: Kurtuba, 2011.

Sennett, Richard. *Kamusal İnsanın Çöküşü*. 4.bs. çev. Serpil Durak ve Abdullah Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013.

Sezgin, Erkut. *Wittgenstein'in Ardından Beden ve Zihin Hareketleri*. İstanbul: Cem Yayınevi, 2002.

Soykan, Ömer Naci. *Felsefe ve Dil*. 2. bs. İstanbul: MTV Yayıncılık, 2006.

Taşçı Yıldırım, Emine. "İslam Düşüncesinde Avâm-Havâs Ayrımı". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*. 24 (2020): 665-685.

Temel, Ahmet Vefa. "Arap Dili ve Kur'ân-ı Kerîm Bağlamında Akıl Kavramının Analizi". *AİBÜ (Abant İzzet Baysal Üniversitesi) İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C. 5, S.17 (2017): 127.

The İnternet Encyclopedia of Philosophy, "English Deizm".
<http://www.iep.utm.edu/deismeng> [09.08.2022].

Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, nşr. Abdullah Parlıyan. Konya: Konya Kitapçılık, 2007.

Tomlinson, John. *Küreselleşme ve Kültür*. çev. Arzu Eker. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2004.

Turan, Maşallah. "Din Dilini Yorumlama Çabaları ve Bu Bağlamda Akıl Nakil Dengesinin Önemi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. S.30 (Aralık 2008): 139-171.

Türker, Sadık. "Hümanizm Hakkında Şüpheli Soruşturmalar". *Felsefi Düşün Akademik Felsefe Dergisi*. S.9 (2017): 8-20.

Wittgenstein, *Felsefi Soruşturmalar*. çev. Deniz Kanıt. İstanbul: Küyerel Yayınları, 2000.

EKLER

EK1: ANKET MADDELERİ

1. Cinsiyet
2. Yaş
3. Annenizin eğitim düzeyi nedir?
4. Babanızın eğitim düzeyi nedir?
5. Ailenizin maddî gelir düzeyi nedir?
6. Ailenizin dindarlık düzeyi nedir?
7. Deizm hakkında fikir sahibiyim.
8. Çevremde deist olduğunu söyleyen arkadaşlarım var.
9. Deist düşünceleri mantıklı buluyorum.
10. Deist arkadaşlarımla sohbet ettiğimde deizmi temellendirebildiklerini görüyorum.
11. Deizmin iddialarına karşı sunulan anti-tezleri mantıklı buluyorum.
12. Deist düşüncelerde olan insanlara merak duyuyorum.
13. Deizmin yayılması beni rahatsız etmiyor.
14. Dinin kapsamlı anlatılmadığını düşünüyorum.
15. Eğitim hayatım boyunca aldığım din derslerini yeterli görüyorum.
16. Eğitim hayatım boyunca verilen din derslerinin doğru bir din diliyle aktarıldığını düşünüyorum.
17. Din dilinin dindarlar tarafından doğru kullanıldığına inanıyorum.

18. Türkiye’de dinin kurumsallaştığını düşünüyorum.
19. Din dilinin doğru kullanılmadığını ve bunun gençliği deizme sürüklediğini düşünüyorum.
20. Din içerikli Tv programları ve sosyal medya kanallarının genç kitlelere hitap ettiğini düşünüyorum. 21. Mevcut dini tartışmaların güncel (çağa uygun) olduğunu düşünüyorum. 22. Tv programlarındaki din tartışmalarının gerekli ve önemli olduğunu düşünüyorum. 23. Tv programlarındaki din tartışmalarının uzman kişiler tarafından yapıldığını düşünüyorum.
24. Din dilinin rasyonel ve bilimsel kaynaklara dayanması gerektiğini düşünüyorum. 25. Din ve bilimin farklı zeminler üzerinde olduğunu düşünüyorum. 26. Din ve bilimin birbirine zıt olduğunu düşünüyorum. 27. Din ve bilimin birbirinin alternatifi olarak görülmemesi gerektiğini düşünüyorum. 28. Bilimin, dini temellendirmeye yardımcı olduğunu düşünüyorum. 29. Dinin, bilimsel ilerlemeye engel olduğunu düşünüyorum.
30. Medyada yer alan din tartışmalarının bilimsel temellere dayanmadığını düşünüyorum.
31. Akıl ve inançla ilgili zihnimde karışıklıklar var.
32. İlim adamlarının ve hocaların dini anlamada akla gereken önemi vermediğini düşünüyorum.
33. Aklın sorgulama yetisinin dindarlar tarafından bastırıldığını düşünüyorum 34. Toplum tarafından merak edilen dini konulara, akıl temelli yaklaşımların olduğunu düşünüyorum.
35. Akıl ile vahyin çeliştiğini düşünüyorum.

4 ÖZ GEÇMİŞ

Yasemin ÇELEBİ DİLLİ

A. EĞİTİM

Lisans: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi (%30 Arapça), 2020.

Yüksek Lisans: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Din Hizmetlerinde İletişim ve Tebliğ Tezli Yüksek Lisans Programı, 2023.

B. MESLEKİ DENEYİM

2020’ de başladığım Al-Fayez International School’da halen “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni” olarak görev yapmaktayım.